

19.

A

JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGON

IRTA

K. NAGY SÁNDOR

NAGYVÁRADI KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BIRÓ

F. 1112

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1891

A JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

**TÖRTÉNETI-
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR**

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XXXVII. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL FŐNYVNYOMDÁJA
1891

A

JOBBA GYSÁ G TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁ GON

IBTA

K. NAGY SÁNDOR

NAGYVÁRADI KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BIRÓ

NAGY-BECSKEREKEN

PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1891

ELŐSZÓ.

Apáink még ismerték s részben átélték, mi már csak halljuk, utódaink pedig mesének fogják tartani azt a történetet, melyet megismertetni akarok.

Nem is csoda, ha kételkedik a késő nemzedék azon, hogy volt Magyarországon egy sötét világ, melyben az egyik ember dolgozott, a másik ember elszedte a munka gyümölcsseit s milliókra ment az olyan szolgák száma, a kik még csak kenyeret sem kaptak azoktól, a kiknek szolgáltak.

Pedig meg volt ez a szomorú világ. Századokon keresztül a nemzet sokkal nagyobb osztályán csörgött a nehéz rabbilincs, míg aztán lassanként elette azt a rozsdás és magától lehullott. Szabaddá lett a föld mielő nép, a jobbágyország, melynek gyászos sorsa sötét árnyként vonul végig hazánk történetén, egészen korunk legfényesebb napjáig, midőn kimondatott a jobbágyország felszabadítása.

Most már mindenki belől van az alkotmány sánczain, egyformán szeretheti a hazát, osztozik ennek terheiben s jótékonyágaiban. Mindnyájan egyenlők vagyunk a jogokban, mint az Isten előtt. Végre kilenczedfél század múlva a magyar nemesség is megértette és figyelembe vette első királyunk kegyes tanácsát fiához Imre herczeghez: „Tartsd meg mindenkor emlékedben, hogy minden ember egyforma. (Corpus juris. S. Stephani: Lib. I. Cap. 4. §. 3.)

Az ezredév előtti jogokat lassanként vették el a néptől s századok multával még lassabban adogatták vissza neki.

Miként történt ez, nem sokan kutatták. Eddig még egy író sem tartotta érdemesnek a volt jobbágyországot arra, hogy a törvénykönyvekből, történetekből, érteke-

zésekől, más művekből, vagy oklevelekből a reávonatkozó adatokat összegyűjtse s azokból a jobbágyság történetét összeállítsa.

Én megkísérlem.

Szorosan a törvények alapján — sokszor idézve azoknak leghatalmasabban beszélő szavait — elmondom röviden a jobbágyság történetét nemzetünk legrégibb korától kezdve egészen 1848-ig, vagyis a jobbágyság felszabadításáig. Nem túlozom, de nem is szépítem a megtörtént események borzalmait, melyeknek valódiságában csak a miatt nem lehet kételkedni, mert a törvények betűi nem hazudhatnak. Ezek bizonyítják, mint sötétült el a jobbágyság ege a közép-korban, aztán a sokáig tartó fénytelen rideg éjben mint gyuladtak ki egymás után a csillagok, mint jött fel a homályt elűző hajnal és tünt fel teljes fényében a meleg sugarakat terjesztő nap. E törvények bizonyítják, hogy mennyi küzdelembe került, míg igazat adott a magyar nemesség a bölcs törvényalkotó Verbőczinek, a ki nek szavai szerint: „csak az a nemes, a kit saját erénye meg nemesít“. (Tripartitum. Pars I. Tit. 3. §. 1.)

A volt nemesek és volt jobbágyok gyermekei megláthatják e könyvből, hogy mindnyájan testvérek vagyunk s nemzetünk csak úgy lehet nagy és erős, ha gyermekei egymást kölcsönösen tisztelik és szeretik...

A multak iránti kegyelet, a földmivelő nép régi története megvilágításának vágya vezetett e munka megírására, melyért bőven megjutalmazna az a tudat, ha könyvem szives fogadtatásából meggyőződhetném arról, hogy nem végeztem egészen felesleges munkát.

Nagy-Várad, 1890. december 8.

K. Nagy Sándor,

kir. törvényszéki bíró.

TARTALOM.

	Lap
Előszó.	
1. A jobbágy névről.	1
2. A jobbágyság eredetéről.	11
<i>Első rész.</i>	
Az Árpád-királyok alatt.	20
<i>Második rész.</i>	
A vegyes házból származó királyok alatt.	33
<i>Harmadik rész.</i>	
A pór-lázadás.	56
<i>Negyedik rész.</i>	
A „vad törvények“.	66
<i>Ötödik rész.</i>	
Harminczkét év után.	79
<i>Hatodik rész.</i>	
A költözési küzdelmek.	88
<i>Hetedik rész.</i>	
A jobbágyok állapota az Urbér behozataláig.	97
<i>Nyolczadik rész.</i>	
Az Urbér.	121
<i>Kilenczedik rész.</i>	
A jobbágyság hajnala.	134
<i>Tizedik rész.</i>	
A jobbágyság felszabeditása.	151
<i>Tizenegyedik rész.</i>	
148. után.	161

1. A „jobbágy” névről.

A „jobbágy” név egyidejű a magyarok legrégebb történetével, vagy legalább a legrégebb történetíró előadásával.

Legelső történetírónk: Béla király névtelen jegyzője (Anonymus Belae Regis Notarius) a „Hét fő magyar vezérekről” írott könyvében igen gyakran használja a „Jobbaggio”, vagyis jobbágy nevet.

Ez a Jobbaggio eredeti magyar szóból van ellatinosítva, ebből t. i. jobbágy-, éppen úgy, mint a birságból a birságium, udvarnokból az udvarnici stb., a mint ezek a régi, latin szövegű törvényeinkben igen gyakran előfordulnak. E tekintetben ugyanis a Névtelen jegyző — valamint később Verbőczy István a „Tripartitumban” s az országgyűlések a „Corpus Jurisban” — meg akarta tartani az eredeti magyar elnevezést, a jobbágy szóhoz egy latin *o* végzetet kapcsolt, a *y*-t *i*-re változtatván: így lett aztán a magyar jobbágy szóból a latin Jobbaggio.

A Jobbaggio vagy jobbágy elnevezés azonban nem volt mindig ugyanazon jelentőségű. Történetünk kezdetén jobbágyoknak a főurak, későbbben a köznemesek, végre a földművelők nevezettek.

Nagyon eltérők a nézetek a felől, honnan származott maga a „jobbágy” név.

A Névtelen jegyző nyomán bátran lehet állítani, hogy a jobbágy elnevezés ezen két magyar szóból van összetéve: *jobb* és *ágy* s oly egyént jelent, aki jobb, vagyis jelesebb, nevezetesebb *ágy* ből, nagyobb uri családból, magasabb rangú szülőktől származott.

Igy magyarázza ezt az Anonymus mult század-

beli fordítója, Mándy István is, mondván: „Régenten a jobb ágyból születtek voltak a „jobbágyok“.¹⁾ Ezzel megegyezik a század elején élt jeles történetírónk: Budai Esaiás magyarázata is, ki az arany-bullát fordítván, megjegyzi a 10 ik pontra: „ex Jobbagionibus i. e. Jobbak, Optimatibus, vagy jobb ágyból valók“.²⁾

A jobbágy szó tehát a nevezetesebb családkhoz tartozást jelentette történetünk kezdetén.

Szintén ezt látjuk bebizonyítva azok által is, kik a jobbágy nevet nem a jobb—ágytól, hanem a jobb ág—tól származtatják. Ezen származtatás is helyes, mert a jobb—ágból igen könnyen lehetett a latin Jobbagio, mert az ország legfőbb méltóságainak (hivatalának) osztogatásánál nemcsak a születésre, hanem a családi ágra, a leszármazásra is nagy tekintettel voltak. A jobbágy elnevezést a jobb—ág szóból vevők is azt állítják, hogy jobbágyoknak a főemberek neveztek. Így Fogarasi János az ország legfőbb méltóságairól szólván, ezt mondja: „A hivatalbeli bárók, másképpen országbárók, vagy zászlós urak, vagy mint hajdan neveztek, jobbágak, jobbagiones, optimates regni.“³⁾ Ugyancsak ezen jogtudós állítja: „a diákban Jobbagio régibb törvény és történet könyveinkben jobb—ág, vagy jobb nemzetségbeli (optimas, aristokrata) jelentésü.“⁴⁾ Ugyan ez mondja, hogy: „Jobbágyoknak, ezen magyar szó után jobbadja (jobbad része, jobb része), régente csak azon alattvalók neveztek, kik nemökben jobbak, jelesebbek voltak.“⁵⁾

Ha a Névtelen jegyző könyvét figyelemmel végig olvassuk, kétségtelenül meg fogunk győződni arról, hogy ebben mindenütt a jobb—ágyból, vagy jobb—ágból származottak, a jelesebb emberek, a nemzet jobbadja, jobb része, értetnek a jobbágy elnevezés alatt.

Tekintsünk meg néhány példát.

¹⁾ Mándy István: Magyar Sunád. 24. l.

²⁾ Buday Esaiás: Magyarország története. I. 183.

³⁾ Fogarasi János: Magános törvénytudomány. 21. l.

⁴⁾ Fogarasi János: Magános törvénytudomány. 63. l.

⁵⁾ Fogarasi János: Magános törvénytudomány 62. l.

A magyarok bejövetele alkalmával Lodomér elfoglalását elbeszélvén, azt így fejezi be: „a lodoméri vezér két fiát minden Jobbágy fiaival egyben Álmos vezérnek kezesül adta.“¹⁾ Nem szükséges sok bizonyítgatás annak elhívésére, hogy az orosz herczeg nem a parasztok fiait — kikkel Álmos vezér bizonyosan nem elégedett volna meg, — hanem a nagyobb, nevezetesebb, gazdagabb családok fiait adta kezesül saját fiaival. Kitetszik ez a nagy történetíró Horváth Mihály munkájából is, a ki azt mondja, hogy „a lodoméri vezér a maga két fiát főbb embereinek fiaival együtt Árpádnak túszul adta.“²⁾

Ugyancsak a Névtelen jegyző mondja, hogy midőn a Nyir elfoglalását a hirnőkök „Árpád vezérnek és az ő Jobbágyainak megvitték volna, igen nagyon örvendezének.“³⁾ Itt is világos, hogy Árpádot a főurak s nem a parasztok körében találta az örömhír és hogy a főurak vehettek leginkább részt a vezér örömeiben, minthogy azok voltak vele leggyakrabban.

Midőn pedig a Chazar-herczegség s Bihar várának elfoglalása után történeteket, Utczubu és Veleknek Mén-Maróth leányával a Csepel szigetre visszautazását elbeszéli a Névtelen jegyző, a megérkezésről ezt mondja: „a vezér és az ő Jobbágyi eléjébe mentek.“⁴⁾ Ebből is kitetszik, hogy ezek a Jobbágyok a legjelesebb főemberek voltak, mert fel sem lehet tenni, hogy a vezért egy oly örömnépen, midőn fiának jegyesét, a hatalmas Chazar-herczeg leányát fogadta, ne a legjelesebb emberek vették volna körül, ne a legtekintélyesebb emberek mentek volna a leendő vezér arája elé.

Az Anonymus fordítója a jobbágy névről itt a következőket jegyzi meg: „Láttatik az Író (t. i. Anonymus) ezen nevezettel (jobbágy) odaczelozni, holott hajdani Törvényünk szó ejtése szerint a Főrendeket (Magnus) hívták Ország Jobbágyinak.“⁵⁾

¹⁾ Mándy István: Magyar Sunád. 24. l.

²⁾ Horváth M.: Magyarorsz. tört. I. 38.

³⁾ Mándy: Magyar Sunád. 53. l.

⁴⁾ Mándy: Magyar Sunád. 111. l.

⁵⁾ Mándy István: Magyar Sunád. 53. l.

De nemcsak a Névtelen jegyző könyve igazolja azt, hogy a vezérek és Árpád királyok korában a jobbágy név a főemberekre alkalmaztatott; hanem bizonyítják ezt későbbi íróink és törvényeink is.

Maga a nagytekintélyű és örökbecsű munkájában halhatatlan Verbőczy István, az ország legfőbb hivatalnokait elszámlálván, ezt jegyzi meg: „Hos omnes, olim etiam Jobagiones Regni, aut *Jobagiones cum honore dictos fuisse.*“¹⁾

Hazánk egyik jeles a történeti forrásokat méltó figyelemben részesítő magánjogi írója: Frank Ignác, nemcsak elismeri, hanem példákat is idéz arra vonatkozólag, hogy a vezérek és Árpád-királyok korában, sőt még később is, a főemberek nevezettek jobbágyoknak,²⁾ habár ő azt engedi sejtetni néhol, mintha lett volna olyan idő, midőn használtatott a jobbágy név főurakra is, parasztokra is. Ez azonban sem törvényeinkből, sem történelmeinkből ki nem tűnik. Hogy Szent István korában a főurak nevezettek jobbágyoknak, nyilvánvaló ez abból, mit Horváth ír Szent István intézkedéseiről, hogy: „Az uri rendbe helyezte a régi törzsek és nemzetségek utódait, kik a törvényekben seniores, domini és *jobbagiones regis*, vagyis uraknak, királyi jobbágyoknak nevezetnek.“³⁾

De már a későbbi Árpád-házbeli királyok alatt akadunk annak nyomára, hogy a jobbágy nevezet nemcsak kizárólag a főurakra, hanem a várkatonákra, a várak fegyveres őrizőire is alkalmaztatott, kik egyszer várkatonáknak (*Milites Castri*), máskor várjobbágyoknak (*Jobbagiones Castri*) nevezetnek. Ezt bizonyítja Horváth is, mondván: „E nevezet jobbágy, ha magánosan áll, mindig királyi jobbágyot, főnemest, urat jelent, ellentétben a nemesekkel, kik „*servientes regii*“ néven nevezetnek. A várnép közt a jobbágy, mihez rendesen hozzá tétetik: várjobbágy, annyi, mint várkatoná. Egyházi jobbágy az egyházak fegyveresei.“⁴⁾

1) *Corpus juris Hungarici*. I. Tom. 40. tit.

2) Frank: *Osztó igazság törvénye*. I. 13.

3) Horváth M.: *Magyarorsz. tört.* I. 205.

4) Horváth M.: *Magyarorsz. tört.* I. 520.

Tehát ugy ezen korban, valamint egészen I. Lajos királyig, az egyszerű „jobbágy“ név mindig csak főembert jelentett, a várak szolgálatára rendelt jobbágyok neve mellől soha sem maradt el a külön megjelölés: vár-jobbágy (jobbaggio castri).

Kitetszik ez II. Endre „arany bullájából“ (Bulla aurea), vagyis az 1222-ik évi törvényekből. Ugyanis ebben a 10-ik czikk a hadban elesett országnagyok fiainak megjutalmazását rendelve el, ezt mondja: „Si quis Jobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, ejus filius vel frater congruo honore sit donandus.“ (Andreae II. Regis Decr. 10. art.). Az pedig egyáltalában fel nem tehető az aranybullát alkotó hatalmas, mondjuk ki: gögös főurakról, hogy a leginkább csak a főnemesség hatalmát biztosító, ennek diszét s méltóságát oltalmazó arany-bullában a köznép, a későbbi értelemben vett jobbágyok fiairól akartak volna gondoskodni, annyival inkább, mivel abban a korban minden tisztséget a főurak s nemesek viseltek, tehát „congruo honore“ csak a főember fia volt megajándékozható.

Különben minden aggodalmat eloszlat e tekintetben maga az (1851-ben kiadott) Corpus juris Hungarici, mely világosan kimondja, hogy „Jobagio sumitur pro Barone Regni: ut proinde Jobagionatus Regni, idem olim fuerit, ac Baronatus Regni.“¹⁾

De ha ezen feljegyzés hitelességében valaki kételkednék, nem fog tovább bizonytalanságban maradni, ha elolvassa az aranybullának a két méltóság viselése ellen tiltakozó 30-ik czikkét, mely szóról-szóra ezt mondja: „praeter hos quatuor Jobagiones, scilicet Palatinum, Banum, Comites, Curiales Regis et Reginae, duas dignitates nullus teneat.“²⁾ Itt tehát maga a törvény szövege állítja és magyarázza, hogy az ország legfőbb hivatalnokai nevezettek jobbágyoknak s hogy kétség ne maradjon fenn, kiket ért a „quatuor Jobagiones“ alatt, hivatal szerint megnevezi azokat.

Hogy pedig nem is lehetett jobbágy név alatt 1222-ben s ezen idő körül mást, mint a leghatalmasabb

¹⁾ Corpus juris Hungarici. I. Tom. 156. t.

²⁾ Andreae II. Decr. Art. 30.

embereket érteni, kitetszik az arany-bulla 13. cikkéből is, mely — hogy a parasztok és más szegények a hatalmasok által el ne nyomassanak — következőleg rendelkezik: „Jobagiones ita sequantur Curiam, vel quo cumque proficiscuntur, ut pauperes per eos (t. i. jobbágyok által) non opprimantur, non spolientur.“¹⁾

Végül az arany-bullának nagyhatalmú és nagyhírű — az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen eltörölt — zárszavai is kétségtelenül bizonyítják, hogy II. Endre idejében jobbágy néven egyedül a főembereket nevezték, hol szóról-szóra ez áll: „Ha pedig mi, vagy valaki utódaink közül, valamely időben ezen rendeletünknek (mely az arany-bullában foglaltatik) ellent mondani akarna, szabadságukban legyen ezeknek erejénél fogva, hűtlenségi bünbeesés nélkül, ugy a püspököknek, mint más jobbágyoknak (tam alii Jobagiones) és országunk nemeseinek, összesen és egyenként, jelenben és jövődőben, nekünk és utódainknak fegyveresen ellent állani és ellent mondani.“²⁾

Ezen záradékból — mely nemességünk legsarkalatosabb s leghatalmasabb törvénye volt — elvitázhatatlan, hogy itt közvetlenül a püspökök után és a nemesek (nobiles) előtt említett jobbágyok (Jobagiones) nem lehettek s nem voltak mások, mint a főurak.

Igaz ugyan, hogy a ki az arany-bullát nem az eredeti latin szövegben vizsgálja, alig találja előfordulni abban a jobbágy nevet, mert a fordítók többnyire főembereknek, uraknak fordítják a „Jobagiones“ elnevezést. Így pl. Ladányi Gedeon³⁾, — Budai Éssaiás⁴⁾ — sőt maga ujjabbkori legnagyobb történet tudósunk Horváth Mihály⁵⁾ is uraknak fordítja a Jobbagiones nevet, holott az aranybulla 10. és 30. pontjának fordításában⁶⁾ meghagyja a jobbágy elnevezést, sőt maga szóról szóra a következő megjegy-

¹⁾ Andreae II. Decr. Art. 13.

²⁾ Andreae II. Decr. Art. 31. §. 2.

³⁾ Ladányi Gedeon: Alkotmány tört. 24.

⁴⁾ Budai Éssaiás: Magy. Historiája. I. 183.

⁵⁾ Horváth M.: Magyarorsz. tört. I. 523.

⁶⁾ Horváth M.: Magyarorsz. tört. I. 520.

zést teszi: „E nevezet jobbágy, ha magánosan áll, mindig királyi jobbágyat, főnemest, urat illet, ellentétben a nemesekkel, kik servientes regii neveztetnek.“¹⁾

A nagy tudományú Szalay László is minden nagyobb figyelem nélkül az Árpád-királyok korában a *Jobbagiones* nevet urnak, főurnak fordítja, csupán a *Jobbagiones-Castri* fordításánál tartja meg a vár-jobbágy elnevezést.²⁾

A történet-tudósoknál nem lehet helyeselni, hogy nem hagyták meg a törvénynek azt az eredeti kifejezését a fordításban, mely ugyis magyar szóból lett ellatinosítva, hogy a *Jobbagionest* nem mindig fordítják jobbágyoknak; de minthogy ugyis csak magyarázni akarják a törvényt, náluk elnézhető: azonban nyilván kárhoztatnunk kell a régi törvények, így az aranybulla fordítóit, kiknek nem lett volna szabad a szavak jelentését megváltoztatni, kivált ha azok a szavak eredeti magyarból vannak átültetve a latin nyelvbe, mint van a jobbágy szó is, főleg hogy ha azok fordítására eltérők a vélemények, míg meghagyásuk minden vitát kizár. Aki a törvény szavait fordítja, annak a szavak jelentését nem szabad megváltoztatni. A „*Corpus juris Hungarici*“ újabb fordítója Gegus Dániel nagyszorgalmú művében³⁾ épen nem kerülte el ezt a hibát, sőt következetesen mindenütt alattvalóknak fordítja a *Jobbagiones* nevet,⁴⁾ holott ez igen zavarólag hat a törvénykönyv tanulmányozójára, mert p. l. az aranybulla fordításából nem tudja kimagyarázni, hogy kik lehettek azok az „alattvalók“, s hogy a püspökök és nemesek miért vannak külön úgynevezve, mintha kivételt képeznének az „alattvalók“ közül, mintha ezek nem is lettek volna a király alattvalói.

Annyival inkább megrovandó e miatt a *Corpus juris* fordítója, mert míg a *Jobbagionest*: alatt-

1) Horváth M.: Magyarország. tört. I. 520.

2) Szalay László: Magyarország. tört. I. 298.

3) Gegus Dániel: Törvénytár. Pest. 1866.

4) Gegus Dániel: Törvénytár. I. 42. 43.

valóknak fordítja egy helyen, más helyen ugyanezt parasztoknak, — a mi folytonos bizonytalanságot okoz fordításában. Sőt hogy mennyire nem híven járt el a fordítás körül e tekintetben, mily következtelen volt önmagáéoz, kitetszik abból, hogy csak eddig fordítja a „Jobbagionest“ alattvalóknak, míg az főurakat jelent t. i. I. Lajos koráig, ettől kezdve azonban, midőn a földművelő osztályra vitetik át a Jobbagiones elnevezés, ezt már mindenütt jobbágyoknak fordítja.) Így sokkal helyesebb lett volna, ha a törvénytár fordítója a Jobbagionest egyszerűen meghagyta volna mindenütt jobbágyoknak.

Visszatérve a jobbágy szó jelentésére, régi királyaink által kiadott adomány-levelekkel is igazolhatjuk, hogy jobbágyoknak azok nevezettek, a kik az országnagyok között elsőek voltak. Így p. l. Kálmán herczeg — II. Endre király fia — Julát, a ki Bán, vagy vice-király volt és annak fiát a tálnokmestert, egy 1231-ik évben kiadott levelében Jobbágyoknak nevezi.²⁾

Még egy régi magyar nyelvemlék is fentartotta bizonyítékát annak, hogy az Árpád-királyok idejében csakugyan a főurak nevezettek jobbágyoknak. Ezen régi magyar nyelvemlék a „Szent-Margit legenda“, melyben előadatván, hogy IV. László király 13 éves korában mily nagy beteg vala, hogy életéhez sem volt remény, az mondatik, hogy beteg-ágya körül „ott aalnak vala Mager-orszagnak feu *Jobbagy* es nemes es jambor zerzetes fratererek.“³⁾ Ezen eredeti írásmód szerint közölt régi magyar nyelvemlékből bátran állithatjuk, hogy a beteg király ágyát körülvevő „feu Jobbagy“-ok az ország főurai voltak.

Az Árpád-királyok ideje után a jobbágy elnevezés átszállott a főurakról a köznemesekre. Mikor, hogyan és miért? — ennek semmi nyomára nem találunk — csak hogy I. Lajos király korában már így volt.

¹⁾ Gegus D.: Törvénytár. I. 54., 56., 66., 67., 81., 108., 189.

²⁾ Szekér Aloisius: Magyarok eredete. I. 272.

³⁾ Dugonics András: Jeles történetek. II. 331.

Az I. Lajos előtti időben a főnemesek nagyon elhatalmasodván, teljesen különváltak a köznemesektől s megkülönböztetésül magukat a király-alattvalóinak (Servientes Regis), a köznemeseket pedig udvarnokoknak, vagy vár-jobbágyoknak (Udvarnici vel Jobbagiones Castri) nevezték. Csak az „első rendbeliek tartattak tulajdonképen és igazán nemeseknek, ezek az utolsók (t. i. Udvarnici, vel Jobbagiones Castri), ámbár a parasztoktól egészen megkülönböztettek és azoknál felebb valóknak tartattak.¹⁾

Kézai Simon szintén így szól a várjobbágyokról: „A várjobbágyok pedig szegény nemesek, kik a királyhoz folyamodtak s kiknek a király a vár földeiből adott, hogy a vár birtokait s a várat háború idején őrizzék.“²⁾

Ezt bizonyítja Szabó Károly kitünő történet-búvárunk is, mondván: „A várjobbágyok (Jobbagiones Castri) osztálya, mely mint a várak védő katonasága a hazát fegyverrel szolgálta, a valódi eredeti nemesek osztályához szabadságra nézve legközelebb állt.“³⁾

I. Lajos király az 1351-iki országgyűlésen egyenjogúvá tette a fő és köznemeseket s ettől kezdve megszűnt közöttük minden megkülönböztető elnevezés.⁴⁾

Ugyan így vélekedik Péczely József, ki I. Lajos király törvényeiről mondja, hogy ezek által „a parasztoktól egészen megkülönböztetett, nemesi az az katonai szolgálatot tett félnemes vár-jobbágyok (Jobbagiones Castri) az igazi nemeseikkel egyenlő karba helyeztettek.“⁵⁾

A jobbágy név tehát már ezt közvetlenül megelőzőleg félnemesekre alkalmaztatott, — míg ezen 1351-iki országgyűlésen csak azt vesszük észre, hogy Jobbagiones alatt már sem nem a főnemesek, sem nem a köznemesek, hanem a földművelők értetnek

¹⁾ Budai Ézsaiás: Magy. Historiája. I. 224.

²⁾ Kézai Simon: Magyar Krónikája. 96.

³⁾ Kézai Simon: Magyar Krónikája. 96.

⁴⁾ Ludovici I. Decr. Art 11.

⁵⁾ Péczely József: Magyarok története. II. 111.

s ettől kezdve mindenkor és minden időben csak a földmivelő nép nevezetik jobbálynak. Tehát a Corpus jurisban II. Endre arany-bullájában is még a főurak mondatnak jobbágyoknak s midőn ezen nevet ismét előtaláljuk az 1351-iki országgyűlés határozataiban, meglepetve látjuk, hogy ez észrevétel nélkül átszállott a földmivelő népre s állandóan azon marad.

Azok, a kik tagadják, hogy a legrégebb időben főnemeseket neveztek jobbágyoknak, minden okoskodásukat azon véleményre alapítják, hogy a jobbágy szó ezen összetételből származott: jobb és adj, — s állítják, hogy régen azokat neveztek jobbágyoknak, kik hadba menni nem akartak s ezért a legalsóbb néposztályba taszították s e miatt aztán katonaadót fizetni kényszerítették; — minthogy tehát jobbnak látták katonaadót adni, mint hadba menni: jobb—adj gunynévvel ruházták fel őket. Ezen jobb—adj-ból lett aztán a jobbágy elnevezés.¹⁾

Vannak, kik a jobbágy nevet szintén ezen szavakból származtatják ugyan, hogy jobb ágy, azonban azt gunynévnek tartják, mert szerintök azokat neveztek e néven, kiknek nem volt kedvök csatába menni, akik jobb szerettek otthon henyélni az ágyban, tehát a kiknek jobb volt az ágy, mint a had, a miért szolgásra taszították, ezeket aztán „jobb az ágy“ csuf névvel gunyolták s innen származott a jobbágy név, mely szolgát jelent.

Sőt vannak olyanok is, kik a jobbágy névről azt állítják, hogy ez keleti eredetű, nevezetesen a „zsidó nyelvben is jobbed: szolgát, servienst jelent.“²⁾

Végül Frank a szó mai jelentéséből indulva ki, olyan formán igyekszik kimagyarázni, hogy a jobbágy név a szolgák jobbadját, jobbadát, vagy jelesebbjeit, hasznavehetőbbjeit jelenti, a mi a mi korunkban csakugyan úgy volt. Mely nézetben osztozni látszik Fogarasi is.³⁾

1) Fogarasi: Magános törvénytudomány. 63. l.

2) U. o.

3) Fogarasi: Magános törvénytudomány. 62. l.

De bármint magyarázzák is egyes egyének a jobbágy nevet, a Corpus juris Hungarici, az Arany-bulla és Anonymus Belae regis notarius alapján kétségtelen, hogy az Árpád-házbeli királyok idejében az ország legfőbb urai nevezettek jobbágy (Jobbagiones) névvel s a legmagasabb rangú, legjelesebb egyének voltak a jobbágyok. És minthogy ezt kétségtelenül bebizonyítva látjuk, elvitázhatatlan, hogy a jobbágy elnevezés semmi más szóból nem vehette eredetét, mint ebből: jobb-ágy vagy jobb-ág, — s kétségtelen az is, hogy a Corpus juris, Arany-bulla, Anonymus a jobbágyból készíték a Jobbagio latin szót.

2. A jobbágyság eredetéről.

Ha visszamegyünk történetünk legrégebb multjába, azt tapasztaljuk, hogy már Scythiában lakó őseinknél is volt némi nyoma a' kaszt-rendszernek, az az a társadalmi osztályok egymástól való elkülönítéseinek, a mennyiben különbség tétetik nemesek és nemnemesek között, sőt külön van szó még a pásztor-emberekről: gulyásokról, kondásokról, juhászokról is.

Ugyanis a Névtelen jegyző midőn a magyarok első lakhelyének Dentumogeriának gazdagságát dicséri, többek között azt is mondja, hogy ott annyi nyuszt van, hogy „nemcsak a nemesek és nemtelenek, hanem még a gulyások, kondások és juhászok is azzal ékesítik gunyájukat“.¹⁾

Azonban hogy mily viszonyban állottak ezek egymáshoz, azt nem tudjuk, — az csak bizonyos, hogy a nemtelen és paraszt névvel jelölt osztály egy és ugyanaz vala.

¹⁾ Mándy: Magyar Sunád, 2. l.

Későbbben, midőn őseink bejöttek mostani hazánkba már nincs szó pásztor-emberekről, hanem csak nemesekről, nemtelenekről, vagy parasztokról és szolgálókról.

Hogy pedig a parasztok nem igen egyenlőek voltak a szolgálókkal, kitetszik az azon éles megkülönböztetésből, mit a Névtelen jegyző egész könyvében tesz közöttük.

Elég lesz ebből talán egyetlen példát is felhozunk.

Elfoglalván a magyarok Buda várát — mondja a Névtelen jegyző — lakomát ültek, — Árpád összegyűjté nemeseit, szolgálóit és a parasztságot és „ételek hordattak a vezérnek és nemeseknek arany edényekben, a szolgálóknak és parasztoknak ezüst edényekben.“¹⁾

Sokan ugyan azt állítják, hogy a vezérek korában nem volt más osztályzat a magyarok között, mint szabadok és szolgálók. De így eldöntetlenül maradna, hogy hova számíthatnánk akkor a parasztokat, kikről a fentebbiek nyomán bátran állíthatjuk, hogy a szoros értelemben vett béres szolgálóktól különböztek, — ha ugyan lehet hinni a Névtelen jegyzőnek, kiről azt mondja hazánk egyis jeles közjogi írója: Korbuly, hogy „annak hitelességét ítésetileg többé kétségbevonni legalább józan észszel alig lehet.“²⁾

Nem kevésbé nevezetes kérdés most már az, honnan származott ez a paraszt, vagy, helyesebben jobbágy osztály, — voltak-e abban az Ázsiából kivándorolt magyarok egyenes utódai közül?

Árpád korában „a földművelés, kereskedés, mestersegek — miktől több évig tartott vándor, nyugtalan életük alatt elszoktak, de mit elébb kétségen túl úztek vala, nem volt ínyire a harcias, büszke népnek s azt mint szolgálai munkát jobbára a meghódolt népre bizták. Erről kételkednünk nem hagynak a nyelvünkben letező szavak, melyek a földművelésre vonatkoznak, mit ősi hazájokból hoztak ki, p. l. aratás,

¹⁾ Magyar. Sunád 9^a.

²⁾ Korbuly: Magyarország közjoga. 65. l.

tarló“ stb.) Nem könnyen tudtak elszokni a rabló kalandokról, melyek a földmiveléstől rég elszokott, azt szolgálai munkának tekintő harczias népnek foglalkozást szereztek.²⁾

Ha megtekintjük azon kor harczias szellemét, ahol történetünk kezdődik, — sőt ha egy pillantást vetünk a régi rómaiak és görögök harczaira, — úgy tapasztaljuk, hogy a keresztyén vallás szelid tanai által emberesebb érzelmekre még meg nem tanított hóditók az ellenség földjét elfoglalván, annak népeit, valamint a hadban elfogottakat is, részint leölték, részint pedig adózóikká, szolgálóikká tették.

Meg volt ez a szokás őseinknél is. Nevezetesen a hadi foglyok, valamint a meghóditott népek egy részét — kik vitézbebeknek látszottak — magukkal vitték háborúikba s a zsákmányból azoknak is juttattak, — más részét pedig különféle szolgálatokra alkalmazták sátraik körül, kik aztán barmokat tenyésztettek s ebből éltek. Később azonban a magyarok is megismerkedvén Krisztus vallásának békés tanaival, a hadi foglyokkal szelidebben kezdtek bánni.

Egyébiránt erre vonatkozólag más okot mond egyike legelső krónikásainknak: Kézai Simon mester. Ő ugyanis nem a keresztyén vallás saját lényegéből folyó nemes tanainak tulajdonítja a rabszolgaság sorsának javulását hazánkban, hanem a római egyház erős parancsának. Azt mondja nevezetesen, hogy „a mint a magyarok a hitet és keresztséget felvették, a római egyház Geiza vezérnek és szent István királynak, miután a Krisztust megismerték, mint mondják, erős parancsolatba adta, hogy ne zsákmányoljanak, s a keresztyén foglyokat ezentul hagyják régi szabadságukban, minthogy a foglyok közt sok nemes van.“³⁾ Azonban azt Kézai maga bevallja, hogy ezen erős parancsolatoknak nem volt valami nagy hatása s az egész község a pápának nem is adá erre nézve meggyezését; utóbb a pápa ekként adta felmentést, hogy a

¹⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 70.

²⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 417.

³⁾ Kézai Simon Kronikája 94. l.

foglyok földet műveljenek s a föld terméséből éljenek.¹⁾

Már ez nem hangzott oly parancsolólag s így sokkal nagyobb foganatja lett, — annyival inkább, mert „a scythiai nemzetség a földet nem művelte“,²⁾ Geiza vezér pedig belátván a földművelés szükségességét, elhatározta, hogy „a magyarokat földművelésre szoktatja“,³⁾ — ugyanazért hogy példát mutasson a magyaroknak, elősegítette a foglyokat, hogy földműveléshez jussanak és „a foglyok, kiknek földjük nem volt, önszántukból béradásra vállalkoztak, melyet uraiknak fizettek.“⁴⁾

De történt legyen bár a rabszolgákkal való szelidebb bánásmód akár a római egyház erős parancsából, akár a keresztyén vallás nemes tanainak helyes megértéséből, elég az, hogy megtörtént és a hadi foglyok némely részéből alakult egy néposztály, mely a földet művelte s a tulajdonképpeni szolgáknál többször a szabad magyaroknál kevesebb jogokkal birt. „Ennek következtében a foglyok egy része valóban földművessé lett s az erre engedélyt adott uraknak a föld gyümölcséből adózott.“⁵⁾

Ez volt az ugynevezett köznép, igen helyesen kapva e nevet, mert közötté állott a szolgák és szabadok osztályának.

De hogy ezen köznép nem csupán a fegyverrel meghódítottakból, hanem ázsiai eredetű magyarokból is állott, — arra nézve bizonyítékaink vannak.

Kézai Simon midőn elbeszéli, hogy azokat, kik alapos ok nélkül meg nem jelentek a község tanácsának és parancsának meghallgatására, a scythiai törvény karddal vágatta ketté, vagy veszett állapotoknak tétette ki, t. i. valamely élet-veszélylyel járó kalandra küldötte, vagy a köznép szolgaságára taszította, így sóhajt fel: „Tehát az ilyen vétkek és kihá-

¹⁾ Kézai Simon Kronikája 94. l.

²⁾ Magyar Sunád. 4. l.

³⁾ Budai É: Magyar Históriája. I. 108.

⁴⁾ Kézai Krónikája. 95.

⁵⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 166.

gások választották el egyik magyart a másiktól, — különben miután minden magyar egy apától, egy anyától származott, hogy mondhatnák egyiket nemesnek, másikat nem-nemesnek, ha ily esetekért elmarasztalva nem lett volna szolgálva!¹⁾

Kézainak a községtanácsáról mondott állítását szabadon kifejtve megtaláljuk Verbőczy: Hármaskönyvében (Tripartitum), hol elmondván, hogy mi volt a község tanácsa, feljegyeztetik, hogy erre a következő szavakkal történt a meghívás: „Isten szava s az egész község parancsa, hogy mindenki a község tanácsa s egyszersmind parancsa meghallgatására megjelenjék.”²⁾

Ez a szokás fenmaradt Geiza vezérig, s „ezen okból a hunok közül sokan örökös parasztságra jutottak.”³⁾ „Mert az végeztetett és határozatott, hogy e parancs áthágói, hacsak elég mentséget elő nem adnak, késsel ketté vágassanak, vagy köz és örök szolgálásra vettessenek. E végzés igen sok magyart paraszt-állapotba juttatott. Mert azon egy nemzetiségből t. i. Hunnortól s Mágortól származván mindnyájan, különben nem történhetett volna, hogy az ur, amaz szolga, ez nemes, az nemtelen s paraszt legyen.”⁴⁾

Törvénykezésünk ezen legnagyobb tekintélye Verbőczy, kire egészen a legújabb időkig történik hivatkozás, határozottan és világosan kimondja tehát, hogy a magyarok közül a község tanácsában meg nem jelenésért sokan vettek örökös parasztságra, — s ez által kétségtelenné teszi, hogy a jobbágyok, legalább részben, eredetileg szabad magyarokból lettek, mert a paraszt és jobbágy egyet jelentett t. i. a földművelő népet.

Ezt állítja Kallós Lajos magánjogi irónk is a községtanácsáról, melynek határozata Géza fejedelem koráig szolgálásra kárhóztatta a szabad magyarokat; „az így szolgálásba jutottak pedig, mint a kik a

1) Kézai Krónikája. 16. l.

2) Tripartitum. Pars I. Tit. 3. §. 2.

3) Tripartitum. Pars I. Tit. 3. §. 3.

4) Tripartitum. Pars I. Tit. 3. §. 4. 5.

haza iránti kötelességtől és szolgálat-tételtől elvonták magukat, a haza közügyeibe való befolyástól elzárattak.¹⁾

De nem csak azok vettettek szolgaságra, parasztságra, a magyarok közül, a kik a községtanácsra meg nem jelentek, hanem azok is, kik a keresztséget felvenni, keresztyénné lenni vonakodtak. Igen sok példát lehetne erre felhozni bizonyítékul, — azonban nem vélvén, hogy ez kétségbe vonassék, elég legyen egy-két példa.

Hazánk legrégibb történetével aránylag alig foglalkozott valaki többet, mint kitünő történetbuvárunk Szabó Károly, szava tehát e tekintetben elég nyomatékos, ő pedig ezt mondja: „Hogy a magyarok közül, kik eredetileg egyiránt szabadok és fegyveresek voltak, sokan, talán legtöbben, a keresztyénység felvételekor, mint az új hit ellenzői, vetettek szolgaságra, bizonyítják krónikáink.²⁾

És valóban ha átvizsgáljuk legrégibb krónikáinkat, ezek által igazolva látjuk különösen azon esetet, hogy midőn Kopány vezér feltámadt a keresztyén vallás ellen s vissza akarta állítani az ősi pogány vallást, igen nagy pártot gyűjtött maga körül, — de midőn legyőzött, sok magyar nemes, ki Kopány vezérrel tartott, a keresztséget és hitet megvetette, csuf szolgaságra vettetett; — „mert azon dolgok folyásában azt itélték nemesebbnek, a ki Krisztus hitéhez hamarabb ragaszkodott.³⁾

Azonban nemcsak a különben hitelesség tekintetében kétségbe nem vont Chronikák, hanem maga a történelem és törvények is bizonyítják azt, hogy szolgaságra a szabad magyarok is vettettek.

Ha figyelemmel olvassuk az első magyar király Szent István korának történetét, ott találjuk abban, hogy I. István, mint szelid és jó király mindjárt trónra léptével a rabszolgaságot megszüntette, az urakat

¹⁾ Kallós Lajos: Magyarhoni polgári jog alapelvei. 86.

²⁾ Szabó Károly: Kézai Krónikája. 17. l. jegyz.

³⁾ Kézai S. Krónikája. 17. l. Chron. Budense 49. l. — Thuróczi: Chron. Hung. Pars II. Cap. 13.

szolgáik elbocsátására kötelezvé. Ezen nem is lehet csudálkozni, mert hiszen ő maga tanította fiának, a korán elhunyt Imre herczegnek: „Memoria retinens semper, quod omnes homines unius sunt conditionis.“¹⁾ Egy oly nagylelkű király, ki nemcsak elismerte, hanem hirdette, hogy minden ember egy törzsből származott, méltán kelhetett ki a rabszolgaság ellen. Csudálatos, hogy uralkodása vége felé ellenkezésbe jött önmagával, midőn a keresztyénné lenni vonakodókat rabszolgaságra vettetni parancsolta.

Különben a bölcs és kegyes Szent László király törvényei között is találunk példát arra, hogy a magyar nemes szolgaságra vettetett. Ilyenek:

„Ha a biró a (tolvajságban elítelt) szolga orrát el nem vágná s a szabadost fel nem akasztaná, minden javaitól megfosztassék, maga pedig eladassék.“²⁾

„Ha valaki közelvalóját lopásban találná, ha nemes, az aklok őrzésére adassék.“³⁾

„Ha valamely nemes, vagy katona, más nemesnek házát megtámadja s vagyona nem volna: feje megborotválva, megkötözve verés mellett a piaczon hordoztassék és úgy eladassék.“⁴⁾

„Ha valamely férjes asszony lopást követ el, orrát veszítse és eladassék.“⁵⁾

„Ha valamely hajadon leány tolvajlást követ el, adassék el.“⁶⁾

Szent László király szigorú s csak az akkori körülményekkel indokolható törvényei szerint tehát nem volt ritkaság, hogy nemesek a parasztok osztályába taszítottak.

De később, még a XVI. század elején is akadunk világos nyomaira annak, hogy szabad magyarok örökös szolgaságra kárhoztattak. Így nevezetesen az 1505-ik évi országgyűlésen elhatároztatván, hogy ha a

1) S. Stephani Regis: Decr. Libr. I. Cap. 4. § 3.

2) S. Ladislai R. Decr. II. Art. 6.

3) S. Ladislai R. Decr. II. Art. 9.

4) S. Ladislai R. Decr. II. Art. 10.

5) S. Ladislai R. Decr. III. Art. 6.

6) S. Ladislai R. Decr. III. Art. 7.

király fiörökös nélkül halna meg, csak született magyart fognak királylyá választani, kimondatott, hogy „ha valaki az ország lakosai közül találkoznék, ki e határozat ellen cselekedni merészkednék, az mint az ország ellene, örökös szolgaság igája alá vetve lakoljon.“¹⁾

Sőt hazánk egyik nevezetes közjogi írója vélekedése szerint nemcsak az előszámlált módokon jutottak szabad magyarok a szolgálai, vagy a később ugynevezett jobbágyi osztályba, hanem az által is, hogy a szegényebb nemések örökbér fizetése mellett földeket vettek át az országnagyoktól s e miatt az előbbienekhez (t. i. a jobbágyokhoz) hasonló függetlegési viszonyba kerültek.²⁾

Ezzel megegyezik Fogarasi János vélekedése, ki azt állítja: „hogy a szabadosok, ha földes uri telken laknak, erre nézve alatta vagynak a földes urnak, — de ha ennek biróságát a személyes dolgokban és másokban, melyeknek semmi köze nincsen a földes uri telekkel, elismerték, a jobbágyok osztályába esnek.“³⁾

Ezen előadásból kitetszik egyfelől, hogy elég volt a földes ur biráskodásának elismerése személyes ügyekben, ahoz, hogy valaki a jobbágy-osztályba essék, — kitetszik másfelől, hogy midőn a történelemben, vagy törvényben szolgaságra vettetésről van szó, az alatt a jobbágy-osztály értendő, mert a szabadosok után ez következett....

Ugy hisszük, hogy az előadottak után senki nem fog kételkedni azon, miként a köznép osztálya nemcsak a meghódított benszülöttekből és hadi foglyokból állott, hanem voltak abban az Ázsiából kívándorolt magyarok egyenes utódai közül is, kik mint szabad magyarok vettek szolgaságra, vagy pedig szegénységük miatt jöttek másoktól függetlegési viszonyba....

Ezen köznép-osztályból lett a jobbágyság.

Erről beszélünk mi, — ennek a jobbágyságnak siralmas történetét kíséreljük meg elmondani, hogy ki-

¹⁾ Horváth M.: Magyarország. tört. II. 605.

²⁾ Gr. Cziráky Antal: Közjog. 149. l.

³⁾ Fogarasi: Magános törvénytudomány. 38. l.

tessék, mily szigorú büntetése volt annak a községtanácsán való meg nem jelenésnek, a keresztyénység ellen lázongásnak, annak az elszegényedésnek, mely miatt csaknem egy ezred-évig hordozták a lealáztatás és szolgaság nehéz jármát az alig vétkes ősük ártatlan unokái.

Megkisértjük a történelem fonalán végig haladva ezen nagyobbára gyászos történet megírását azért, hogy a volt jobbágyok utódai lássák és tanulják meg belőle, hogy ők is joggal nevezhetik magukat magyaroknak s oly sok szenvedés után megérdemelték valóban, hogy sebeik begyógyittassanak s ők is bevéteszenek az alkotmány védő sánczai közé; — a büszke nemesek sarjadékai pedig tanulják tisztelni a köznépet, a volt-jobbágyokat s azok ivadékait, mely velők egy vérből, egy családból származott s melyet ősök igazságtalanul nyomtak el és méltán emeltek fel magukhoz...

ELSŐ RÉSZ.

A jobbágyság története az Árpád-királyok alatt.

A jobbágyság történetéből nagyon keveset tudunk a királyság felállításáig.

Az azonban kétségtelen, hogy már a hazába bejövétel előtt is s az ezt közvetlen követő időben meg volt a különbség a nemesek és nemtelenek, parasztok vagy jobbágyok között. Példát szolgáltat nekünk e tekintetben a Névtelen jegyző, ki elbeszéli, hogy midőn őseink még a Tanais mellett laktak, ott annyi sok nyusztot találtak, hogy nemcsak a nemesek és nemtelenek, hanem még a gulyások, kondások és juhászok is azokkal ékesítik gunyjokat azon földön.¹⁾ Így nemcsak a nemeseket megkülönböztették hazát kereső őseink a nemtelenektől, hanem még a nemteleneket is a pásztoremberektől. Ebből azt is bizonyíthatjuk, hogy a nemtelenek elnevezés alatt a parasztokat, vagy a későbbi értelemben vett jobbágyokat értették.

A nemtelenek alatt nem értették a szolgálkat sem, mit bizonyít azon körülmény, hogy midőn Árpád és népei bementek Attila városába s nagy lakomát csaptak, megvendégeltetett a jelenlevő összes népség: ekkor külön ültették a nemeseket, nemteleneket és szolgálkat és „a fogás ételek hordoztattak a vezérnek és nemesinek arany edényekben, a szolgálknak és parasztoznak ezüst edényekben.“²⁾

De a vezérek korából nem maradván fenn más

¹⁾ Magyar Sunád. 2. l.

²⁾ Magyar Sunád. 98. l.

törvényünk a vérszerződésnél, nem beszélhetünk a jobbágyok jogi helyzetéről...

A királyság kezdetekor mindjárt akadunk már törvényes intézkedések nyomaira, melyek a jobbágy-ságot érdeklik. Itt kezdődik a szabadok és szolgák közötti megkülönböztetés, — csakhogy a szabadok neve alatt a teherviseléstől szabadokat, vagyis a nemeseket, — a szolgák neve alatt pedig nem a bérszolgákat, vagy cselédeket, hanem a teherviselő népet, vagyis jobbágyokat kell érteni. Igazolva van ez a törvény által, mely meghagyja, hogy „azon fiak vagy szolgák, kiknek saját házaik vannak, mindenből mit birnak, tizedet adjanak.“¹⁾ Ugyanis tudjuk, hogy soha nem volt idő, melyben a mai értelemben vett szolgák, vagyis cselédek, tizedet fizettek volna, — hanem fizettek a parasztok, vagy földművelők, vagy jobbágyok. Erre enged következtetni a törvénynek az a meghatározása is, hogy „az apja házában lakó fiu, vagy szolga el ne különíttessék, hanem együtt adjanak tizedet az atyával (cum patre).“²⁾ Ez a „cum patre“ egy formán vonatkozik a fiura vagy szolgára, s így azt kell hinni, hogy a szolga (servus) itt abban az ősi értelemben vétetik, mint ma is van a nép között: az én szolgám, az én cselédem, t. i. családdhoz tartozó. És ezt annál inkább lehet mondani, mert a tized nem a személy, hanem a birtok után szedetett.

Elszomorodva tapasztaljuk, hogy mindjárt, mihelyt a jobbágy-ság első nyomaira akadunk, már elnyomatósról lehet panaszkodni, — minthogy ha valaki jobbágyainak — kiknek nevezete alatt ezután a földművelő, adózó népet értjük — sorsát könnyítette, azoknak némi szabadságot adott, az ilyen nagylelkű földes ur halála után a legtöbb esetben ismét megfosztattak a kedvezményektől; különben nem lett volna szükség törvényt hozni, hogy az ily felszabadítottakat a felszabadító halála után „senki gyűlölségből szolgaságba helyezni ne merészelje.“³⁾

¹⁾ S. Ladislai R. Decr. Lib. I. Cap. 40.

²⁾ S. Ladislai Decr. Lib. I. Cap. 40.

³⁾ S. Stephani Decr. Lib. II. Cap. 17.

Oly gyűlölt volt már ekkor az alsóbb néposztály, hogy abból még nőt sem volt szabad venni, mert aki azt tette: örökös szolgává lett maga is.¹⁾

Pedig Szent-István király maga mondja, hogy „az Istenhez méltó, az embereknek pedig legjobb dolog, hogy mindenki a maga munkásságának szabadságában élete folyását tölthesse²⁾ és intézkedett, hogy az urak birtokain levő földművelő szolgák is egészen szabadokká válthassák magukat, a családosokra nézve 100, a nőtelenekre nézve 24 bizánti aranyban szabván meg a váltságdíjat³⁾, mégis igen szomorú állapotban volt a köznép, az idegen szolgáknak még felszabadításán sem volt szabad igyekezni, mert ha valaki idegen szolgáknak szabadságot szerezni igyekezett, azért megbüntettetett.⁴⁾ Élesen megkülönböztette a törvény a nemeseket a nemnemeseektől az igazságszolgáltatás tekintetében, úgy hogy p. l. míg amazok közül ha valaki másnak szolgáját megölte, csak kárpótlásra és bőjtölésre ítéltetett, — emezek az egyszerű lopásért is test csonkítással s halállal lakoltak.⁵⁾ Ezt a szigorú büntetést indokolja ugyan azon körülmény, hogy Szent-István korában a lopás nagyon elszaporodott hazánkban s így annak meggátlását a 1016-iki esztergomi országgyűlés céljául tűzte ki, s ezt csak a legszigorúbb büntetés mellett vélte elérni.

Hogy mik voltak ez időben a jobbágyok terhei, nem tudjuk, csupán a papi tized emlékezetét tartotta fenn a törvény, elrendelvén, hogy „kinek Isten évenként tiz részt nyújt, a tizediket adja Istennek.“⁶⁾ Azonban úgy látszik, hogy ennek a tizednek beszédese körül is sok baj volt, mert büntetést kelle szabni arra, ki a tizedet eltitkolja s ez büntetésül kilenczedet tartozott fizetni, — sőt aki a tizedet meglopta, azt mint közönséges tolvajt igen szigorun büntették.⁷⁾ Tehát Szent-

1) S. Stephani Decr. Lib. II. Cap. 27.

2) S. Stephani Decr. Lib. II. Cap. 20.

3) Horváth M.: Magy. tört. I. 167.

4) S. Stephani: Decr. Lib. II. Cap. 38.

5) Sárvány: Földeaur és jobbágy kézi könyve. 8. l.

6) S. Stephani: Decr. Lib. II. Cap. 52.

7) S. Stephani: Decr. Lib. II. Cap. 52.

István korából csak annyit tudunk a jobbágyokról, hogy minden termésüknek tizedrészét a papok részére kelle adni.

De hogy nem csak ez, hanem sok és nagy terheik voltak a jobbágyoknak ezen korban, mutatja azon körülmény, hogy Szent-István király atyáskodó jóságát a jobbágyokra is ki akarván terjeszteni, némi szabadsalmakat adott részükre, — megengedte „a szabad költözést és azt, hogy az őket igazságtalanul túl terhelő uraik hatalma alul magukat egy márka-arany fizetéssel megválthassák“.¹⁾

Első királyunknak ide vonatkozó rendeletei nem jutottak el hozzánk, azokról részletesebben semmit nem tudunk, — de hogy azok csakugyan léteztek, megtetszik ez II. Endre és IV. Béla királynak ezen rendeletekre hivatkozásából. II. Endre ugyanis a földművelők szabadságáról (de libertate rusticorum) ezt mondja: „a várjobbágyok (jobbationes castrorum) Szent-István királytól kapott kedvező szabadságaikban tartassanak meg“.²⁾

Ezen korban, sőt ezt megelőzőleg is három osztályba sorozhatjuk a nem-nemeseket, vagy a közönséges értelemben vett jobbágyokat, u. m. várkatonák, várnép s tulajdonképpen jobbágyok.

Volt ugyanis minden várnak egy bizonyos földterülete, melyen lakott az annak szolgálatára rendelt fegyveres nép s ezek együttesen várkatonáknak (milites castri), várjobbágyoknak (jobbationes castri) hivatnak. Ezek személy szerint kaptak a vár földjéből egy-egy darabot használat végett, oly kötelezéssel, hogy a vár védelmére, vagy ha a király parancsolja, bárhol fegyveresen szolgálni tartoznak s csupán ennyiből állott kötelezettségük.

Némely várnak oly nagy terjedelmű földbirtoka volt, hogy a várkatonáknak nem lehetett mind kiosztani s a mi így fenmaradt, az a föld már nem-fegyveres szolgálatért osztatott ki, hanem odaadatott olyanoknak, akik a föld használatáért valódi

¹⁾ György Ödön: Jogi állapotok I. István alatt.

²⁾ Andrae II. Dcer. Art. 19.

jobbágyi szolgálatokat teljesítettek. Ezek vár-nép (*Castrenses rustici*) nevet nyertek s tartoztak a vár körül fuvarral, vagy gyalog napszámmal szolgálni s ezenkívül a föld termésének felét a várispánynak átadni, melynek egy harmada aztán a várispányé, két harmada a királyé volt. A várszerkezet különben meg volt már a vezérek korában. Így Taksony 957-ben a Nagy-Bolgárországból betelepült bolgárok vezérének Pest várát adományozá, oly feltétel alatt, hogy „a magyar várszerkezet törvényei szerint a velük ott letelepült nép kétharmada várjobbágyokká lévén, a várörizetet tartsa kötelességének s csak egyharmada maradjon az említett főnökök alatt jobbágyi viszonyban.“¹⁾

Ugy a várkatonák, mint a várnép tehát a királyi várakhoz tartozó földeket, vagy a mostani elnevezés szerint állami földeket kaptak és használták, s míg az elsők csak fegyveres szolgálattal, ez utóbbiak már jobbágyi szolgálattal adóztak, de mindketten a király részére.

Ezeken kívül azonban volt a nemzetnek egy igen nagy tömege, a mely sem a nemesi osztályhoz, sem a várkatonákhoz, sem a várnéphez nem tartozott, a melynek nem volt saját földje s nem kapott a királyi várföldekből használatra: ezek aztán magánosoktól kaptak földet használatra s azt művelték és ezért szolgálatokat teljesítettek a föld tulajdonosa részére. Ezek voltak a tulajdonképpeni jobbágyok. Ezen jobbágyok részint benszülöttekből, részint a magyarok közül szolgaságra kárhoztatott s felszabadított rabszolgákból állottak és e szerint nevezettek *libertini majoris* és *minoris libertatis* névvel. E kétféle osztálya között a jobbágyoknak igen nagy különbség volt.

A *libertini majoris* vagy *superioris conditionis* név alatt foglaltak sokkal több szabadsággal bírtak, — meg volt az az igen nagy előnyük, hogy

¹⁾ Horváth: Magy. tört. I. 122.

szabadon költözhettek s adózási terhök abban állott, hogy földes uraik születés napján és ezen kívül még két ünnepnapon meghatározott mennyiségű természetményeket vagy pénzadót tartoztak beszolgáltatni. Hogy mennyiből állott ez a szolgáltatás, az nem maradt fenn. A másik osztály: a minoris libertatis vagy inferioris conditionis névvel jelölt része a jobbágyságnak sokkal rosszabb helyzetben volt, — ezek földhöz kötött rabszolgák voltak, azzal együtt adattak el, a földesur engedelmé nélkül el nem költözhettek más helyre és ha valamit keresményükből, véres verejtékkel szerzett vagyonukból megtakarítottak, azt haláluk után uraik örökölték.

Ezen három osztályba sorozott nem-nemesek, vagyis jobbágyok, hogy mi más jogokkal, vagy kötelezettségekkel bírtak s mennyire volt befolyásuk a közügyekre, arról igen keveset tudunk.

I. Béla király elfoglalván a trónt, a nagy néptömeget is megakarta nyerni saját részére, azért megparancsolta 1061-ben, hogy a székesfehérvári gyűlésre a papokon, mágnásokon és nemeseken kívül „minden helységnek, még a legalábbbvalónak is két-két követjei jelenjenek meg.”¹⁾ Horváth M. szerint ezt Béla azért tette, hogy az alkotandó törvények a nép ismeretére könnyebben eljussanak, de ugyancsak ő maga is állítja, hogy az uri székeken felül minden helységből, mások szerint minden várnegyéből két-két értelmesebb megbizottat rendelt megjelenni.²⁾ Ekkor tehát a nem-nemesek is részt vettek volna az országgyűlésen és így a közügyek intézésében, csak hogy ez egy véletlen esemény miatt meghiusult. Ugyanis az így nagy számmal összegyűlt néptömeg azt kívánta némi izgatók felbujtása következtében, hogy állittassék vissza a régi pogány-vallás; a király három napi gondolkozási időt kért s ez idő alatt összegyűjtven seregét, a néptömeget szétverette. Így ekkor sem vehetett részt a nép, a jobbágyság az országgyűlésben.

1) Budai É.: Magy. históriája. I. 134.

2) Horváth: Magy. tört. I. 289.

Különben I. Béla, hogy a földművelést előmozdítsa, a népet állandóbb lakok építésére ösztönözte.¹⁾

Szent-László király idejében a jobbágyok is tényleges részt vettek a Szabolcson és Szentmártonhegyén tartott törvényhozó gyűlésen. A szabolcsi gyűlésen, melyet az Oroszországból visszatérő László 1092-ben tartott — „a püspökökön, apátokon kívül az ország minden nagyjai, sőt a nép közül is számosan jelen voltak.²⁾ A papi tized tekintetében többféle intézkedés történt. Nevezetesen elhatározott, hogy a püspök a szabadosoktól (liberi) tizedet kapjon,³⁾ Ugy látszik azonban, hogy a tized beszédése körül sok nehézség merült fel s hogy némelyek nem mindenből akartak tizedet adni, terményeiket eltitkolták, mert ugyancsak a szabolcsi nemzetgyűlés (1092-ben) szükségesnek látta kijelenteni, hogy „a püspök mindenből kapjon tizedet“, — szükségesnek látta meghatározni azt a módot, mely szerint a termés és állatok mennyisége kitudassék; ugyanis elhatározta, hogy a püspök tisztjének meg kell kérdezni a tizedre kötelezettet, hogy mennyi buzája és állatja van, és ha a birtokos szavát nem hiszi, eskesse meg azt; ha pedig a tizeddel tartozó birtokosról azt lehet vélni, hogy hamisan esküdött, a király és megyei ispán tisztje előtt számláltassanak meg terményei és állatjai és hogy ha esküvése csakugyan hamisnak bizonyul, akkor azzal büntetessék, hogy a terményekből és állatokból kilencz rész adassék a püspöknek és a gazdának csak a tizedik rész. Ha pedig valaki nem akarja a tizedet bejelenteni, akkor a püspök tisztje „tanuk előtt jelölje ki, a mennyi neki igazságosnak látszik, — lent, kendert annyit vegyen, a mennyit a földhöz érő ujjaival markába vehet.“⁴⁾ Azonban ha az összes termés csak tiz véka, ment a tizedtől.⁵⁾

¹⁾ Horváth: Magy. tört. I 291.

²⁾ Horváth: Magy. tört. I 328.

³⁾ S. Ladislai: Decr. Lib. I. Cap. 30.

⁴⁾ S. Ladislai: Decr. Lib. I. Cap. 40.

⁵⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 338.

Ebből látjuk, hogy Szent-László törvénye igen szigorúan járt el a tized körül s a püspöki tisztek önkényének tág tért nyitott. Azonban be kell ismerni azt is, hogy ugyancsak ezen szabolesi nemzetgyűlés a szabadosok (liberi) szabadságának megtartását a püspököknek és megyei ispányoknak is megparancsolta.¹⁾

Szent-László király más törvényei nem vonatkoznak a jobbágyokra, csupán még azok a tulszigoru törvények, melyek a lopáson kapott szabadost felakasztatni rendelik s tiz évesnél nagyobb gyermekeiket szolgaságra kárhoztatják.²⁾ Ezeknek szigorúságát azonban némileg menti a kor, melyben hozattak és a lopásnak nagymérvű elterjedése s nem is tarthatjuk ezeket igazságtalanoknak, mert a más osztályra hozott törvények is hasonló szigorúak voltak.

Kálmán király nem sokat tett a jobbágyokra vonatkozólag, de a mit tett, az javukra szolgált. Igen sok jobbágygyal megtörtént, hogy a hatalmas földes ur őt minden ok nélkül földjéről elűzte; — Kálmán király megszánta az ily föld nélkül nyomorgókat és törvényileg megparancsolta, hogy „a kivetett jobbágyok (coloni), kiknek máshol földjük nincsen, visszatérjenek“.³⁾

Szokásban volt a jobbágyoktól egyenként, vagyis fejenként 8 dénárt szedni: ezt Kálmán király eltörölte⁴⁾ és megparancsolta, hogy „a nemesek és urak jobbágyai s földművelő népe csak a magok földes urának adóztassanak“.⁵⁾ Valamint óvni akarta a magyar nemzetet a pusztulástól, kevesbedéstől: ugyanazért szigorúan megtiltotta magyaroknak külföldön eladását.⁶⁾

Kálmán korában még azt is tapasztaljuk már, mi későbbben századokon keresztül oly sok vitára adott okott, hogy ő a papi tizedet nem a személy, hanem a föld után követelte, — mit világosan mutat

¹⁾ S. Ladislai: Decr. Lib. I. Cap. 30.

²⁾ S. Ladislai: Decr. Lib. II. Cap. 12. 14. Lib. III. Cap. 8.

³⁾ Colomani: Decr. Lib. I. Cap. 19.

⁴⁾ Colomani: Decr. Lib. I. Cap. 45.

⁵⁾ Horváth: Magy. tört. I. 355.

⁶⁾ Colomani: Decr. Lib. I. Cap. 77.

az a rendelkezése, hogy bármily rangu és állapotu személy foglalkozott is az egyház földjén szántás-vetéssel, vagy szüreteléssel: az tartozott attól tizedet fizetni.¹⁾

A Kálmán után következett királyok alatt nem tudunk semmit a jobbágyok sorsáról egészen II. Endréig, midőn az a föld népére évenkénti adót vetett, — a mely az első rendszeres adózás volt a kincstár részére, mit a jobbágyok illető földesuraik jogainak megcsonkítása nélkül tartoztak teljesíteni.

Daczára annak, hogy a föld-népére adót vetett II. Endre, az általa 1222-ben kiadott arany-bullában alig emlékezik meg ezen adófizető népről, — minek oka azonban nem a király, hanem az ő Jeruzsálemben járása alatt elhatalmasodott nemesség volt, mely már akkor nagyon elnyomta a jobbágyokat és a keresztes-háborúk alatt magához ragadott jogokról nem volt hajlandó lemondani. Látván azonban a jószivü II. Endre a nép sanyargattatását, megszánta ezt és a főurak ellenzése daczára is addig erősködött, míg törvénybe tudta igttatni, hogy a nemesek által „a szegények el ne nyomassanak, vagy ne fosztogattassanak“.²⁾

Ezen rendelkezésből világos előttiünk, hogy a hatalmas urak fosztogatták és sanyargatták a népet. De ezt tevék maguk a megyék kormányzásával megbízott ispányok is, miért aztán meghatározta a törvény, hogy a vármegyéjének népét megrontó főispán „méltóságától az egész ország előtt gyalázatosan megfosztassék“.³⁾

Nemcsak a közönséges jobbágyok, hanem még a vár-jobbágyok is elnyomattak a hatalmasoktól, törvénytelen munkával, adóval terheltettek, szabadságaikban megrövidítettettek, ugy hogy szükség volt törvény által újra megerősíteni Szent-Istvántól nyert szabadságaikat.⁴⁾

1) Colomani: Decr. Lib. I. Cap. 66. Lib. II. Cap. 5.

2) Andreae II.: Decr. 1222. Art. 13.

3) Andreae II.: Decr. 1222. Art. 14.

4) Andreae II. Decr. 1222. Art. 19.

Sőt maguk a papok sem tudtak felül emelkedni koruk színvonalán, a hatalmaskodási példa a főurakról elragadt reájok is, de hogy önkényük feltűnő ne legyen, úgy szereztek a föld népétől nyereséget maguknak, hogy a papi tizedet nem természetben szedték, hanem ennek értékét ezüstben fizettették meg, a mi tágas tért nyitott a becsü tulzására. Ezt a visszásságot is meg akarta szüntetni a jó szivű II. Endre és sikerült is neki keresztül vinni az 1222-iki országgyűlésen, hogy „a tized ezüsttel meg ne térítettessék, hanem mint a föld termi, bor és veteményben fizetessék“.¹⁾

Ezen időszakban divatban volt, hogy a nép évenként kétszer összegyűlt, hol a király is jelen lenni tartozott, ezen gyűléseken követelte a nép, hogy „az ország nagyjai és nemesei, a kik vétségekben találtak, méltóságaiktól megfosztatván, az országglásból kizárasanak, s javaik a nép közt felosztassanak“.²⁾

Midőn II. Endre — Dénes nádor ösztönzésére — 1231-ben a zsidókat és izmaelikákat ismét behelyezte a királyi jövedelmek bérletébe és kezelésébe: „ezek azután még bátrabban úzték zsarolásaikat a nép felett. E faj zsarnoksága mondhatatlan nyomort árasztott a föld népére. — A keresztények általok annyira zsarolásokkal sanyargattatnak, hogy a magok megváltása végett kénytelenek néha fiaikat s leányaikat nekik eladniok“.³⁾

Az 1231-iki országgyűlés — mely az arany-bullát megerősítette — engedékeny volt a jobbágyok iránt, annyira, hogy nemcsak megengedte, hogy a székesfehérvári országgyűlésen a jobbágyok is megjelenhessenek panasztétel végett, — hanem elhatározott az is, hogy a nemesek jobbágyai minden királyi adótól s kamarai nyeresémtől is mentek legyenek.

Igaz ugyan, hogy ezen utóbbi határozat nem hajtattott végre valami szigoruan, a jobbágyoktól a

¹⁾ Andreae II.: Decr. 1222. Art. 20.

²⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 527.

³⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 535.

földes uri tartozásokon kívül még a kamara részére és az 1232-iki papi egyezmény ellenére a papság jobbágyaiktól is¹⁾ szedettet pénzadó, sőt ezeken felül is tartoztak a jobbágyok az utazó királyi embereket s ezekhez tartozókat szállással ellátni. Ezen visszaéléseket IV. Béla megakartá szüntetni,²⁾ azonban hogy ez neki sem igen sikerült, kitetszik III. Endre király rendeletéből, mely feljuttja IV. Béla rendeletét, hogy „a király ne szedessen, se az ország zászlósai ne kívánjanak adót a nemesek s egyházak népeitől“.³⁾

IV. Béla uralkodása alatt 1267-ben kezdődött a törvényhozásban a képviseleti rendszer, t. i. hogy a nemesek nem személyesen gyakorolták törvényhozási jogukat, hanem küldöttek által; hogy ezen küldöttek a megyegyűlésen választottak-e, vagy nem, azt nem tudjuk, — pedig igen érdekes volna tudni, a mennyiben ha a megyegyűlésen választottak, nagyon valószínű, hogy ezek választásában részt vettek a jobbágyok is, mint a kik ekkor tagjai voltak a megyegyűléseknek, — sőt e század vége felé nemcsak megjelenhettek a megyegyűléseken, hanem kötelezve is voltak a megjelenésre s tényleges szerepet játszottak ott. Így p. l. 1272-ből Zalamegyéről emlékezetben maradt, hogy ennek mindenféle rendű lakosai összegjövén, Jurk fiait tolvajoknak és rablóknak nyilvánították.⁴⁾ Hasonló eset történt Ugocsa megyében 1282-ben.⁵⁾

Hogy a XIII-ik században csakugyan volt befolyásuk a jobbágyoknak a közügyekre, kitetszik az akkori nádori ítélőszékek eljárásából. Ugyanis emlékezetben hagyatott az a szokás, hogy ha valamely nagyobb rablási, vagy tolvajlási eset fordult elő valahol, a nádor személyesen ment el a helyszínére s azon megyének összes lakosságát egybegyűjté s e

¹⁾ Horváth M.: Magy. tört. I. 537.

²⁾ 1267. évi törv. I. §.

³⁾ III. Endre: 1298. évi törv. 42. §.

⁴⁾ Botka T.: Budapesti szemle 1865. II. 314.

⁵⁾ Kovachich: Vestigia comitorum 147.

tömeg világosítá őt fel az elkövetett büntett körülményeiről. Ez azonban csak a nagyobb bűnügyekben történt, a kisebb bűnügyekben és polgári ügyekben az u. n. bilochusok jártak el, kiknek hivatalát aztán IV. Béla eltörölvén, teendőik a földesurakra és a fő- vagy várispánokra szállottak át.

A várszerkezet ezen kornak utolsó idejében gyorsan sietett megsemmisülése felé, hogy helyébe a megyei rendszer homályos jelei tünedezzenek elő. A várszerkezet felbomlásának oka az volt, hogy némely királyaink a várföldeket, a hozzá tartozó várkatonákkal és várnéppel, világos törvény ellenére elajándékoztatták részint egyházaknak, részint magánosoknak, — ezek azután nemsokára az összes várjobbágyságot közönséges jobbággyáikká s mondhatni: szolgálókká tették, daczára annak, hogy az adománylevélben mindig határozott szavakkal ki volt írva, hogy a várföldekkel együtt a várjobbágyság is elajándékozzatik, úgy azonban hogy az előbbi kiváltságos szabadalmaiban meg ne rövidítettessék. A várszerkezet összeomlása által nagymértékben szaporodott a tulajdonképpeni jobbággyok száma.

Nem volt irigyelhető a jobbággyok helyzete a XIII-ik század vége felé, mert „vagyonaikból kifosztatván, csaknem utolsó szükségbe s nyomorba jutottak“.¹⁾

Pedig a rendes terhek is súlyosan neheztedek a jobbággyokra. A jobbággyok rendes szolgálatai és szolgáltatásai voltak ez időben — a mint ezt a volt nagyvárad kapuczinus-szerzetes s később nagyhirű történetirő: Fessler egy a XIII-ik század végéről való okmány töredékben közli — a következők:

Tartozott minden jobbággy:

1. aratáskor hetenként 3—4 napot szolgálni,
2. Márton napkor egy juhót, egy cubulus mézet, 6 cubulus buzát, ugyanannyi brasiumot és 3 rudas szénát adni.

3. Márton naptól Husvétig, a mikor az urnak tetszett, fuvarra, vagy favágni menni.

¹⁾ 1298. évi törv. Előszó.

Súlyosak voltak ezen terhek különösen a határozatlanság miatt és mert a földesuri önkénynek szabad folyás engedtetett, — kivált ha tudjuk, hogy a jobbágyok földhöz ragadt szolgák voltak, kiknek költözési szabadságát csak II. Endre király adta meg.¹⁾

Ha meggondoljuk azonban, hogy ezen korszakban volt némi befolyása a jobbágyságnak a közügyekre, — hogy 1298-ban szabad költözési joga országgyűlésileg biztosított: azt mondhatjuk, hogy a felsorolt terhek daczára sem volt a jobbágyság sorsa elviselhetetlen az Árpádházból származott királyok alatt.

¹⁾ Sárváry Ferencz: Földesur és jobbágy kézi könyve. 9. l.

MÁSODIK RÉSZ.

A vegyes házból származott királyok alatt.

Ezen korszak elején úgy látszott, mintha a jobbágy-ság sorsa enyhülni, javulni akarna.

Csak a szeszélyes sors csalfa játéka volt ez.

A nap is mosolyogva tekint vissza még egyszer, mikor le akar tenni a láthatárról.

A bolygó tűznek csak azért van olyan ragyogó fénye, hogy rövid futása után annál nagyobb sötétség tóduljon nyomába.

De hasonlatok helyett álljon itt a történet maga. És nézzük meg, hogy mi jogai és mi kötelességei voltak ezen korban a jobbágyoknak, — kísérvük nagy és mély figyelemmel ezeknek fejlődését, mert csak így érthetjük meg, hogy mi volt előkészítője azon borzasztó napok bekövetkezésének, melyeknek eseményei a leggyászosabb lapjait töltik be történelmünknek, midőn — Petőfi szavai szerint — „a nép szörnyű volt s nem kért, de vett, ragadt“.

Nem volt ugyan elviselhetetlen a jobbágy-ság sorsa ezen korszak elején, de mégis sokkal nagyobb volt a teher, mintsem azt a közügyekre engedett némi befolyás ellensúlyozhatta volna, s az is bizonyos, hogy hova tovább több jogok vonattak el tőle és a terhek annál nagyobb mértékben rovat-
tak rá.

I. Károly örömmel fogadta s megerősítette 1323-ban az ország rendjeinek indítványát, miszerint az ország népe a kamara nyereség helyett ezentul közvetlen egyenes adót s pedig évenként minden

jobbágy félfertót (az az egy gira¹⁾ 24-ed részét) fizessen,²⁾ a mi által sok kellemetlenség és kár hárított el az ország lakosairól, melyet ezek a pénzváltók kapzsiságától szenvedtek.³⁾

I. Károly, valamint fia, a valóban „nagy“ Lajos, pártfogolták a jobbágyságot, azonban a szűkkeblű főnemességgel szemben nem sokra mehettek. Ezen nemeslelkű királyok a kinevezett főispánokhoz küldött királyi leirataikban szoros kötelességeikké tették a főispánoknak, hogy a megye minden lakosságát tartsák meg jogaikban. Atyáskodásuk folytán a jobbágyság is vett részt a megyegyűlésekben, mint ez fel van jegyezve az 1322-ik évi pozsonyi megyegyűlésről, hol a szolgabírák választásában a megye nemes és nem-nemes és mindenféle lakosai részt vettek, — továbbá az 1405-iki pestmegyei gyűlésről, hol a megye összes lakossága részt vett azon gyűlésben, mely a városok képviseltetéséről szóló országgyűlési határozatot elfogadta.

Azonban ugyancsak I. Károly és I. Lajos királyok, habár kénytelenségből, igen hatalmas fegyvert adtak némely főnemesek kezébe, sőt mondhatni, korlátlan folyást engedtek azok önkényének az ugynevezett jus gladii adományozása által, — mert a jus gladii feljogosította annak birtokosát jobbágysági felett még a halálos ítéletet is kimondani és azt végrehajtani, a nélkül, hogy az ítéletet valamely más bíróság elébe terjeszteni kötelesek lettek volna.

Lehetett-e aztán mindig igazságos az ilyen ítélet, hol a vádló és ítélő bíró — nem ritka esetben — egy és ugyanazon személy vala? — mindenkivel közös ember gyarlóság ismerete mellett vajjon nem lehetett volna-e az ilyen bírót igen gyakran részrehajlással vádolni?

Ezen korszakban lépett életbe a banderialis rendszer az összeomló várszerkezet helyébe.

¹⁾ Egy gira a mi pénzünk szerint 24 frtnak felelt meg s 6, néha 6 penzából állott, egy penza 48 denárt tett. (Horváth: Magy. tört. II. 227.)

²⁾ Horváth M.: Magy. tört. II. 195.

³⁾ Horváth M.: Magy. tört. II. 225.

De kevés örömet talált a jobbágy a hazának ezen újszerű védésében, mert ezzel kettős jármot akasztottak a nélkül is görnyedő nyakába. Egyik teher volt az, hogy a zászlós urak jobbágyaikból állították ki a banderialis csapatokat, — másik, hogy új adó vettetett ki a jobbágyokra a banderium kiállítása és fentartása miatt, holott nagyobbára magából a jobbágyságból telt ki a banderium. Így tehát fizettek, hogy a földes ur kiállithassa a katonaságot, — a földes ur beszédte az adót s akkor jobbágyainak nagyobb részét állította fegyverbe, — a beszédett pénz természetesen saját zsebében maradván.

Ezen új adó, vagy — mivel adó elnevezés alatt csak az állam számára adott fizetés értetik — helyesebben szolgálmány volt a kilenczed (nona), mely közönségesen, kivált a legutóbbi időkben dézmának neveztetett (a honnan a kilenczed beszédését dézmálásnak, a kilenczed, vagy bármely rész adására kötelezettekét dézmásoknak nevezték s nevezik ma is).

A kilenczedet minden jobbágy, ki szántófölddel és szőlővel birt, minden életnemüből és borból tartozott adni, vagyis termésének kilenczed részét tartozott beszolgáltatni a földes ur részére. És pedig oly feltétel alatt kötelezte maga a törvény (1351: VI. t. cz.) a földes urat ezen kilenczed beszédésére, hogy ha a földes ur azt beszédni nem akarná, akkor joga volt az államkincstárnak beszédni. Sőt a jobbágygyal bíró egyházi rend is nemcsak felhatalmaztatott, hanem köteleztetett, hogy a papi tized mellett, annak utánna, minden életnemüeknek s boroknak kilenczedét behajtsa.

Tehát gondoskodva volt, hogy a kilenczed semmi körülmények között se maradhasson a jobbágyoknál, mert ha a földes ur szanalomból, vagy nagylelkűségből nem akarta elvenni a jobbágy termésének kilenczedét, akkor behajtotta azt a kir. kincstár képviselője.

Vannak kik azt állítják, hogy ezen kilenczed nem járt a belső telek, rét, vagy az e hiányát pótló szántóföld, feloszlott legelő, ugar után, valamint a gyümölcsből sem. Azonban ez csak állítás, melynek alapos-

sága nem tűnik ki a törvényből, hol az van mondva, hogy a jobbágyságok „minden életneműekből és boraikból“ tartoznak kilenczedet adni. (1351: VI. t. cz.)

Ha az lett volna indoka ezen kilenczed kirovásának, — mint némelyek hiszik — hogy a jobbágyságok szolgálata mindenütt egyforma legyen: azért valóban dicséret illetné a törvény megalkotóit, de erről semmi említés nincs a törvényben, — sőt ellenkezőleg csak az van mondva, miszerint ezen kilenczed kirovása azért történt, hogy ekkép a király iránt való tisztelet nevedjék és az ország lakói neki hívebben szolgáljanak. (1351: VI. t. cz. 3. §.)

A kilenczed tehát azért rovatott ki oly szigorú feltételek alatt, hogy a földes urak annyival inkább képesek legyenek a banderiumok kiállítására s ezt nagyobb kedvvel tegyék.

És ha e végett sürgették és vették keresztül a földes urak a kilenczed megadását: nem lett volna-e kötelességük későbbben, a banderiumok eltörlésével ezen adót is eltörlöni?

Ha elfogadnánk is azt a feltevést, hogy a kilenczed meghatározása a jobbági terheket akarta egyenlősíteni s a tartozásokat meghatározni — be kell ismernünk, hogy mivel az eddigi tartozások — egyes eseteket kivéve — sokkal csekélyebbek voltak ennél, a jóakarát színe alatt nem kevés önzés lappangott a törvényhozók részéről. Elárulja ezen törvény nem tiszta szándokát az a körülmény is, hogy bár a kilenczedet és tizedet azért határozta meg, hogy a többi tartozások eltörltessenek: mégis fenhagyatott a kapu-adó, mely 1340 körül lépett életbe s abból állott, hogy minden olyan jobbági-kaputól, melyen egy szénás szekér befért, 13 dénár szedetett adóba. Ezen kapu-adó fenállott egészen 1467-ig, amikor kincstári adóval cseréltetett fel, csak hogy kincstári adóban aztán már minden jobbági-kaputól 20 dénár szedetett, mely dénárból 100 tett egy arany forintot.

Azonban nem lehet eltagadni az 1351-iki ország-

gyűlésnek jó indulatát sem a jobbágyság iránt, — mert, habár előbb csak azt határozza meg, hogy a jobbágyokat csak „a jobbágyok urának meg-egyezése nélkül“ nem szabad elhurczolni (XVI. t. cz.) — utánna mindjárt biztosítja a jobbágyok szabad költözését, kimondván, hogy a költözni kívánó jobbágyok előbbi vétségeikért le nem tartóztathatnak.“ (XVIII. t. cz.)

I. Lajos király halála után megrettent a jobbágyság Zsigmondtól, ki az 1395-iki törökháború bevégezése után rendkívüli adót vetett a jobbágyságra, az u. n. subsidiumot, mely szerint minden telektől tartoztak a jobbágyok fizetni egy fél arany forintot, a mi a háború költségeinek fedezésére fordított. Amnyival több okuk volt félni a jobbágyoknak Zsigmondtól, mert e rendkívüli adó mellett az előbbi törvényes szolgálmányok szintén behajtottak.

De hamar elfeledték Zsigmondnak ezen magaviseletét a jobbágyok, midőn értésükre esett, hogy törvényt alkottatott a jobbágyok szabad költözésére vonatkozólag, melylyel nemcsak a nagy Lajos törvényét megerősítette az 1397-iki temesvári országgyűlésen s ugyanezen évben még egy más rendeletet is adott ki a jobbágyok szabad költözéséről,¹⁾ hanem azt világosabbá is tette, kimondván, hogy a jobbágyok „minden ezutáni s örök időben szabad, biztos s mindenképeni maradhatással s átköltözhetéssel bírjanak.“ (1405: VI. t. cz. Május 26.) Az is világos előnyére szolgált a jobbágyoknak e törvényben, miszerint meghatározatott, hogy a földes ur az elköltözni akaró jobbágytól tartozik egy hó alatt behajtani követelését s ezen idő eltelte után nincs jogában követelését megvenni s a jobbágyot visszatarítani. Mert ezelőtt ha a földes ur nem akarta, hogy jobbágya elköltözzék, nem hajtotta be tőle követelését s addig pedig, míg ez nem történt, elköltözni nem volt szabad.

De mintha megbánta volna Zsigmond ezen enge-

¹⁾ Horváth: Magy. tört. II. 413.

dékenységét, még ugyanazon (1405-ik) évben Budán tartott országgyűlés alkalmával ismét törvényt alkottatott a jobbágyok szabad költözéséről, illetve megerősítette az előbbi, csak hogy most egy pótléket is adott hozzá, az ugynevezett költözési feltételeket, melylyel igen nehéz békót tett a szabad költözésre. Ezen költözési feltételek abban állottak, hogy csak akkor szabad a jobbágyoknak elköltözni „ha az illető földbért s más szokott tartozásait megfizették“ (1405. XIV. t. cz. budai), — továbbá ha a földesur jobbágyát „semminemű tettel nem vádolná s az bűnösnek nem találhatnák“. (1405. XVI. t. cz. budai.) Igaz ugyan, hogy volt némi intézkedés téve a tartozásnak egy hónap alatt behajtására, de azért tág kapu volt nyitva a szabad költözés akadályozására, mert hiszen könnyen lehetett ezek közül egyik, vagy másik feltétel fenforgását ürügyül felhozni. És hogy ha a jobbágy sorsát nem türhetvén, engedélyt pedig a földesur haragja miatt nem kapván, másnak birtokára költözött: ezt a megyei ispány 3 márka fizetése mellett visszatérésre kényszeríteni tartozott. (Sigismundi Decr. 6. Art. 7.)

A szabad költözésnek ily megszorítását nem ellen-sulyozhatták Zsigmondnak a népbeliek letartóztatását, megcsonkítását s ezek ellen erőszak használatát tiltó határozatai, — kivált midőn a jobbágyok elleni biráskodást első sorban a földesurakhoz utasítja. (1405. X. t. cz.)

Nem kevés zugolódásra adott, vagy legalább adhattott volna alkalmat a kapu-adó felemelése, mert az előző időben a kapu-adó minden bővebb meghatározás nélkül 18 dénár volt. — Zsigmond azonban egy nagy kapura, melyen egy szekér be- és ki-mehet, 30 dénárt, egy kis ajtóra 15 dénárt vetett, (1411. II. t. cz.) s ha meggondoljuk, hogy a törvény meghatározása szerint u. n. kiskapu alig volt, ezen adót tetemesen sulyosabbnak fogjuk találni a régebbinél.

Ezen nagyobb terhet aztán úgy akarta Zsigmond feledtetni az adózó néppel, hogy a tized-szedés körüli visszaéléseket igyekezett megszüntetni. Ugyanis lábra kapott az az igazságtól eltérő szokás, hogy a tized-

szedők saját maguk önkényesen határozták meg, illetőleg mondták ki, hogy kinek mennyi terménye van: s ezen önkényes feltevés arányában szedték a tizedet. Beszélhetett aztán a szegény jobbágy, hogy neki kevesebb terménye volt: azért a tizedszedő csak saját számítása szerint vitte el a tizedet. Ezen visszaélés megakadályozására Zsigmond törvénnyé emelte, hogy a tizedszedők tartoznak hinni a jobbágyok esküjének, mit ezek terményeikről tesznek. (1411. V. t. cz.) 1432-ben Zsigmond egy hadszabályzatot adott ki, a mely szerint a birtokos nemesek jószágaik arányában jobbágyaikból is állítsanak a megyei zászlók alatt táborozandó vitézeket, kiknek eltartására a többi jobbágyoktól külön adó szedessék.¹⁾

Teher volt a jobbágyokra az a rendelkezés is, mely szerint minden 33 jobbágy tartozott egy jól fegyverzett lovast küldeni a hadba közönséges hadviselés idején. (1435. II. t. cz.) Ezen czélből a jobbágyoknak a megyei szolgabírók által összeírása s a megyei ispány részére a lajstrom átadása elrendeltetett. (1435. VI. t. cz.)

A katonaság ezen korban nem sokat törődött a nép jólétével, gyakorlatai közben nem gondolt azzal, hogy lovainak egyetlen átszáguldása alkalmával az aczélpatkók gyökerestől együtt kitapossák a szép zöld vetéseket s megsemmisítik a földművelő egész évi verejtékes munkájának gyümölcsét s így erőszakkal csavarta ki az Isten áldását a jámbor munkás kezéből a vetések tönkre tétele által, és e mellett a katonák hatalmuk érzetében maguk és lovaik részére élelmi-szereket sarcoztak a néptől, mikkel pedig a nép nem tartozott. Nagyon sok és erős panasznak kelle elhangzani, míg meghallotta ezt Zsigmond, azonban dicséretére legyen mondvá, azonnal intézkedett, megtiltotta a katonáknak a vetések pusztítását s a nép zsarolását és megparancsolta nekik, hogy „tartozott fizetés nélkül kaszálatlan fű, fa s viz' kivételével semmitel ne vegyenek a néptől (1435: VIII. t. cz.

¹⁾ Horváth: Magy. tört. II. 497. Ez alapon Biharmegye 300, a váradi püspök 500 fegyverest tartozott kiállítani.

Sigismundi Decr. 5.) és az így okozott károknak megtérítését is elrendelte.

Nem tapasztalunk ugyan valami éles ellenszenvet a jobbágyok irányában Zsigmond alatt a nemesség részéről, azonban még sem lehet elhallgatnunk, hogy habár nem volt is egészen eltiltva nemes leánynak jobbágyhoz férjhez menetele, ez mégis joghátránnyal járt, kivált ha a nemes leány rokonai ellenezték az ily házasságot, mert az ily leány a leány-negyedet a szülői birtokból nem természetben kapta ki, a mint az értékesebb lett volna, hanem helyette pénzbeli kielégítést kapott, még akkor is, ha férje teljesen birtoktalan volt is. (Sigismundi Decr. 6. Art. 20.)

A tized adásról, illetőleg arról, hogy a tizedet tartozik-e fizetni nemes ember, nem voltak kellőleg tisztában maguk az ország törvényhozói sem, azért czélszerűnek látták törvény által meghatározni, hogy „a nemesek akár birjanak, akár nem jobbágyokkal, tizedet adni ne tartozzanak, régi szabadságok úgy kívánván“. (1439. XXVIII. t. cz.) Tehát a tized fizetést egyedül a jobbágyokra hárították.

V. László kiskorúságában 1444-ben I. Ulászló elttünése után az ország 7 főkapitányságra osztatott s a főkapitányoknak tisztökül tétetett, hogy „az eláradt féltelenségeket, rablásokat meggátolják, a törvényes rendet a parasztok szabad költözése tárgyában fentartsák“.¹⁾

Az 1445-iki országgyűlésen azt tapasztaljuk, hogy abban a jobbágyok is részt vettek, legalább azt lehet következtetni az ezen évi törvények zárvából, melyben kimondatik, hogy a főpapokon, bárókon, nemeseken és a városokon kívül az ország más lakosai is részt vettek a törvényhozásban.²⁾

De azért csak szomorú volt a jobbágyok helyzete, majdnem mindig kivételes törvények állottak fenn rajuk, melyek hasonló bűnök elkövetése miatt is sokkal szigorubbak voltak a nemesekre hozottaknál. Így például V. László király törvénye szerint: a seregből

¹⁾ Horváth: Magy. tört. III. 6.

²⁾ Ladányi Gedeon: Magy. alkotm. tört. 78.

titkon megszökő katonák ha nemesek voltak birtokaik elvesztésével, ha pedig nem-nemesek, fejvesztéssel büntetettek. (1454. XIII. t. cz.) Ismét törvénybe iktatott, hogy „senki az emberek közül papoktól, iskola-beliektől, nemesektől sem vámot, sem tizedet ne vehessen“ (1458. X. t. cz.), a mely határozat által természetesen ismét csak a jobbágyok terhe súlyosbodott, mert minél kevesebb egyén tartozott a vám terheit viselni, annál több jutott abból egyre.

Földhöz nyűgözött volt a jobbágyok helyzete, mi világosan kitetszik azon körülményből is, hogy midőn a gyenge és rossz nevelés miatt ingatag jellemű V. László halála után a nagy Hunyady János még nagyobbá lett fia Mátyás királylyá választott s 15 éves kora miatt kormányzóul adatott mellé anyjának testvére horogszegi Szilágyi Mihály: ezen nemeslelkű ősz kormányzó fájva látta a földművelő nép sanyargatását és kormányzásának rövid ideje alatt is igyekezett könnyíteni állapotján, ugyanazért az 1458-iki pesti országgyűlésen törvényt alkotott, hogy minden jobbágyok az igazságos és kellő tartozások kifizetése mellett mások birtokaira szabadon bocsáttassanak, ha pedig a földesur ezen elköltözésnek ellene szegülne, a megyei ispányok, alispányok és szolgabírák a jobbágyokat kiszabadítani tartozzanak és hogy ha a földesur ennek is ellenszegülne, az ilyeneknek birtokai lefoglaltassanak s mindaddig lefoglalva tartassanak, míg a jobbágyot el nem ereszti. (1458. XV. t. cz.)

Ezen rendelkezés tehát nem volt senmi más, mint a szabad költözés megengedése, a mire pedig nem lett volna szükség, ha a jobbágyok a költözési szabadságot élvezték volna.

A nagy Mátyás valóban édes atyja volt a már nagyon elnyomott népnek, ő álruhában gyakran megfordulva a nép között, ismerte annak baját, tudta annak elnyomatását. Felülemelkedve kora előítéletein, a jobbágyot is embernek tekintette, olyan embernek, ki szintén lehet okos, mert hiszen a természet és szorgalom által adott szellemi tehetséget nem lehetett rabigába hajtani, — oly embernek, ki szintén tudná értékesíteni tanulmányait a közügyekben. A nagy király egy merész

lépésre határozta el magát a nép iránt való tisztelet ébresztésére és főispánságra emelt egy nemest.

Képzeltető, mily országos botrány lett ez azon nemesek előtt, kik egész életükben alig tettek egyebet, mint hoszasan felágazó család-fájuk árnyékában henyélve, annak messze kiterjedő ágait számlálgatták. Az egész megyei nemesség megtagadta az engedelmességet ezen főispántól és nem akart részt venni egy olyan megye gyűlésében s hivatalaiban, hol egy „paraszt“ főispán elnököl. Végre is — a mi nagyon jellemző azon korra nézve — az 1471-iki országgyűlés vetett véget az általános felháborodásnak, midőn elhatározta, hogy „megyei tisztséget senki más, mint nemes, ne kaphasson“. (1471. XV. t. cz.)

Mátyás király megengedte ezen határozatnak törvénybe iktatását, talán csak azért, hogy az országgyűlést viszont engedékenységre bírja a jobbágyok szabad költözésének megengedésében, mert nyomban a fentebbi törvény után szentesített a jobbágyok szabad költözése, mely szerint szigoruan megtiltatott a jobbágyoknak elhurczolása s azoknak el nem bocsátása s az ezen törvény végrehajtása a megyei ispánoknak hivatalvesztés terhe alatt tétetett kötelességévé s a megyebeli nemeseknek kötelességévé tétetett az ispánok segedelmére fölkelni. (1471. XVI. t. cz.)

A tizedszedésre vonatkozólag sok jó és szigoru törvények jöttek már létre, azonban Mátyás király a nép között jártában meggyőződött arról, hogy a tizedszedés körül mégis sok visszaélés követtetik el: ugyanazért új törvényt alkottatott, a melyben megerősítvén Zsigmond rendeleteit, kimondja, hogy ha a jobbágy esküjének a tizedelő nem hisz, a csomókat megszámláltathatja, s ha többet talál, az eltagadott felesleget elveheti, de hogy ha többet nem talál, a „csomók szükségtelen megvizsgálásáért“ egy arany forintot tartozik fizetni a jobbágnak s ha vonakodnék, a jobbágy a tizedelőnek lovát elveheti. (1474. XXIV. t. cz.)

Hogy mily nagy volt Mátyás király tekintélye az országgyűlésen s mily ingatag volt a nemesség a jobbágyokkal szemközt, világosan bizonyítja az 1471. és 1474. évi országgyűlés. Az elsőn Mátyás király személyes jelenlétében megerősített a jobbágyok szabad költözése III. András és Zsigmond királyok végzéseinek nyomán, sőt a jobbágyokra ezt szabatosabban s így előnyösebben magyarázza; az utolsó gyűlésen azonban nem volt jelen Mátyás király, s ekkor a nemes urak — nem tartóztatva a szegény népnek mindig pártját fogó nagy király jelenléte és tekintélye által — egy újabb határozattal megsemmisítették az előbbi végzést, felfüggesztették a jobbágyok szabad költözését. (1474. XIV. t. cz.) Igaz, hogy ez a felfüggesztés a törvényben csak egy évre lett kimondva, azonban tényleg mégis 12 évig tartott.

A jobbágyoknak ezen költözési szabadság felfüggesztéséből származó szenvedéseit nem enyhíthette a tizedszedés körüli eljárásnak újra megerősítése, mely az ide vonatkozó törvények meg nem tartását bizonyítja, meghatározása annak, hogy az egyházi férfiak semmi más egyéb tárgyakból, „mint bor, buza, bárány, méh, köles, rozs, árpa, zab, tizedet ne vegyenek,“ (1481: I. t. cz.), megengedése annak, hogy a más helységről feleséget hozó jobbágy és lakadalmos népe a lakadalom alkalmával vámot ne fizessen. (1486: XXXVI. t. cz.)

A jobbágyok méltó fel-felajdulásának csilapítására pedig legkevésbé sem hathatott enyhítőleg azon törvény, mely a nem-nemeseket a tanuskodástól teljesen elzárta, még abban az esetben is, ha birtokosok lettek volna. (1486: XIV. t. cz.)

A nagylelkű Mátyás király nem nézheté tovább népének keservét, s az 1486-ik évi országgyűlésen segíteni kívánt a bajon. Meghozatta a XXXIX. törvényczikkelyt, melyben előrebocsáttatván, hogy „mivel a jobbágyok vagy parasztok erőszakos s jogtalan elhurcolása iránt különféle lármák s panaszok támadnak“, elhatározott, hogy a jobbágyot erőszakosan valamely kikeresett ürügy alatt visszatartóztatni nem szabad, ki ezt tenné, a jobbágy elbocsáttatásán kívül még 6 márkában marasztaltassék. (1486: XXXIX. t. cz.)

A tizedszedés tekintetében felújított az 1464-ik rendelet, s hogy a tizedelők még nagyobb hitelt adjanak a jobbágyok esküjének, a csomót csak úgy engedte meg a törvény felhányatni, ha a tizedelők előbb egy aranyat tesznek le, mely a csomó felhányása által okozott kárért a jobbágyot illeti. Ha ezen aranyat a tizedelő fizetni nem akarná, a jobbágy a tizedszedőnek lovát szabadon elvehesse, mit hogy annál könnyebben és kényelmesebben tehessen, a tizedszedők, mielőtt a csomókat vizsgálni kezdenék, tartoznak lovukról leszállni és azt a tizedfizető házánál, vagy udvarában megkötni. (1486: XLI. t. cz.)

A sok szenvedéshez szokott jobbágyok tehát békével türihették s békével is türihették volna állapotjukat Mátyás király atyai pártfogása alatt.

Azonban 1490-ben meghalt Mátyás király, s meghalt a jobbágyok jó atyja!

A jobbágyok hamar tapasztalták szomorú igazságát a példabeszédnek: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság“:

A gyáva II. Ulászló nem volt képes szembeállani a hatalmas főurakkal, kik az erélyes Mátyás halála által lidércz nyomástól szabadultak meg s többé nem akarták, hogy a törvény és király őket is zabolázza hatalmaskodásukban.

A legelső országgyűlés alkalmával, 1492-ben, azon kezdték a törvény alkotást, hogy a Mátyás király által behozott újításokat, melyek reájuk nézve sérelmesek, eltörölték. (1492: I. t. cz.)

Méltán rémültek meg e miatt a jobbágyok, hiszen bizton várhatták sorsuknak rosszabbra fordultát, mert a nekik adott némi kedvezményeket tartották a főurak legsérelmesebbnek magukra nézve, a jobbágyságról leemelt súly a földes urak nyakára nehezédvén.

Csakhamar be is következtek a csapások egymás után a jobbágyokra nézve, azért a Mátyás király alatti kis fellélegzésért sokszorosan kellett megszenvedni.

Előbb csak a kilenczednek minden gabnemekből és borokból behajtása tétetett szoros köteletségévé minden földes urnak (1492: XL. t. cz.), azután az egyházi rendűeknek hagyatott meg,

hogy jobbágyaiktól előbb tizedet, azután kilenczedet szedjenek, mit ha elmulasztának, ezt helyettük a főispán vagy alispán teljesítse a király számára (1492: 48. t. cz.). Eltöröltetett a nemesek által eddig saját földjeik után fizetett tized. (50. t. cz.)

Igaz, hogy ugyanekkor feljuttatott a vámmenteségi törvény a más községbe házassuló jobbágyokra nézve, sőt annyiban ki is bővítettett, hogy sem a malomba menő, sem a földes urak részére valamit szállító jobbágyoktól vám ne vétessék (1492: 86. t. cz.): de a mi ezután következett, az már csiráját hordta magában a legrosszabb sorsnak.

Megszorított a költözési szabadság, az egészen a földes urak önkényére bízott, mert csak az engedély megadása után volt szabad elköltözni, az engedélyt pedig csak úgy adhatta s adta ki a földes úr, ha a jobbágy minden tartozásának eleget tett, s ennek meghatározása egyedül a földes úrra bízott. (1492: 93. t. cz.), és ezen engedély nélkül szigorú büntetés terhe alatt meg volt tiltva más jobbágyát befogadni. (94. t. cz.). Ez tehát már csak egy lépés volt a költözési szabadság teljes eltörléséhez, mert hiszen ha a földes úr nem akarta elbocsátani jobbágyát, ezer módja volt az engedély meg nem adására s az ő barátait képező bírák, kiknek megválasztásához a szegény jobbágy még szavazatával sem járulhatott, tehát reá még annyi befolyást sem gyakorolhatott, mennyit egy szavazat rendszeren biztosítani szokott, bizonyosan ritkán találtak eleendő indokot a földes úr elítélésére.

Óh, ez még nem volt elég. E mellett még az adók is folytonosan emeltettek.

Nem volt elég, hogy a legfőbb hivatalnokok lelketlensége miatt nagy szükségbe jutott király 1494-ben az urakkal együtt Kassán gyűlést tartván, koronázási levele ellenére¹⁾ minden jobbágy telekre egy arany forint adót vetett s azt a nemesség ellenzése daczára be is szedette.²⁾ A nemesség azért ellenezte ez adót, mert az ő jobbágyait terhelte, a főuraknak és főpapoknak,

¹⁾ Horváth: Magy. tört. III. 267.

²⁾ Horváth: Magy. tört. II. 267.

— kik az adót megajánlák — gondjuk levén arra, hogy alóla a maguk jobbágysai kivétessenek.¹⁾

A zavargásban, melyet ezen adó behajtása támasztott, több adószedő agyonveretett, az erdélyi nemesség pedig nyíltan fellázadt, melynek lecsilapítása végett Ulászló Nagyváradról — hová a kassai gyűlésről érkezett — személyesen ment Erdélybe.

A zavargások daczára 1495-ben a kiadás mégis 3000 arannyal haladta meg a bevételt, a mint ezt a főkincstárnok Zsigmond pécsi püspök az 1496-ki országgyűlésre bejelentette,²⁾ s új adó vettetett ki ismét 1495-ben az országgyűlési költségek fedezésére. Ekkor ugy okoskodtak a főurak, hogy az ezen adóból befolyó pénz, ugyis csak az ő kezükbe jutna, azért sokkal jobb lesz, ha egyenesen ők maguk szedik be ezt az adót jobbágaiktól. És ezen tervüket csakugyan keresztül is vitték, mi a király gyámoltalansága mellett nem volt nehéz. Ez világosan kitetszik az 1495-ki országgyűlés tanácskozásából, hol „a főnemeseket éles kifejezésekben vádolták, hogy jószágaikon maguk számára szedik a közjóra fordítandó adót, a kir. jövedelmeket lefoglalják, a kincstárt kifosztják,³⁾ a közjövadalmat magán czélokra fordítják, így pl. Bálint nagyvárad püspök legénységének ruházata a közkincstárból fizetett.“⁴⁾

Ez volt a tüzes szikra, mely bepattant az elnyomtatás, megvettetés, kinzás miatt összetorlódott boszu gyulékony anyagába, hogy emésztődés után pusztító lánggal törjön ki.

Hiszen ezen új adó beszédésénél tisztán látta a nép azt, hogy az adó nem az országnak, hanem maguknak a főuraknak kell és ekkor már azon is kétkedett, ha vajjon a régi adók is nem így folytak-e be az urak zsebeibe, a nélkül, hogy azokból az ország jólétének és boldogságának előmozdítására csak legkevesebb is fordítottat volna.

¹⁾ Horváth: Magy. tört. III. 267.

²⁾ Horváth: Magy. tört. III. 274.

³⁾ Horváth: Magy. tört. III. 270.

⁴⁾ Horváth: Magy. tört. III. 274.

Nem sokára osztozott a köznemesség is a népen ezen aggodalmában.

Az 1495-ki országgyűlés nem látta még elég szigorúnak a jobbágyok költözésére vonatkozó törvényeket, s talán akadt irgalmas szívű földes úr, holott a törvény elakarta törölni az irgalmasságot a jobbágyokkal szemközt. Azért elhatározta, hogy ha a sorsát s földes urának kegyetlenkedéseit tünni nem tudó jobbágy más birtokára szökik, aki őt befogadja s visszaadni vonakodik: 25 márka büntetésben marasztaltatott, (1495: 18. t. cz.) holott 1492-ben az ilyennek büntetése még csak 3 márka volt.

Az 1492-ki 93. t. cz. az engedély mellett elköltöző jobbágnak megengedte, hogy épületeit elvigye vagy eladja, de az 1495-ki országgyűlés azt tulságos engedékenységnek látta, hogy a jobbágy kinos verejtékkel lassanként összetákolt épületeit, kerítéseit, vagy azok alkatrészeit magával vigye; megakarta mutatni, hogy nemcsak az a föld a földes-uré, mit a jobbágy bir, hanem az is, a mi azon felül van, habár az elvihető és más helyen ismét felállitható volna is: azért 100 aranyforint büntetés terhe alatt megtiltatott a jobbágyoknak, hogy „házaikat, épületeiket, kerítésöket és bármely a földben fekvő fákat magukkal elvinni semmi módon nem merjék“. (1495: 22. t. cz.)

Volt-e hát egyáltalában költözési szabadság tényleg, habár szó szerinti törvény el nem törölte is azt? Hiszen ha még megengedte volna is a földes úr az elköltözést: a jobbágy csak mint koldus mehetett el, oda kellett hagyni házát, minden épületét, de még csak kerítését is. Inkább maradt tehát rabszolgának, minthogy mindenét odahagyja.

Különös egy országgyűlés volt ez az 1495-ki. A hol a jobbágyok sorsáról volt szó, az előbbi törvényeket drákóilag szigoritá, a hol az urak jogairól volt szó, azokat a törvényeket megszabadította majd minden korláttól.

Szembetűnőleg észrevehető ez a tizedszedésről szóló törvények módosításánál.

Ez a tized roppant sok vitát és viszálykodást idézett elő minden egyes országgyűlésen. „Hihetőleg nagy vissza-

élések voltak valaha a tizedelésben, mivel a törvényhozó hatalomnak kellett az iránt orvoslást eszközteni¹⁾ mondja egy régi törvény tudós. Valóban ugyis volt. Csakhogy az erre vonatkozó határozatokból is következtetést vonhatunk a jobbágyok terheinek súlyosbitására. Ugyanis míg előbbi törvények szerint a jobbágy egyszerű esküjével megelégedni tartoztak a tizedszedők a csomók megvizsgálásánál, most már ezen eskünek a községi előljárók előtt kellett történni, s míg előbb a jobbágy kezébe tartozott egy arany forintot letenni, vagy lovát a jobbágy udvarába biztosítékul bekötni a tizedelő: most már csak egy közönséges forintot tartozott a tizedelő letenni a csomók felforgatása előtt s azt is csak a községi előljáróknál. (1495 : 39. t. cz.)

A tizedet lehetőleg kiterjesztették, ezen országgyűlésen már a tizedelni való állatok közé sorozták a kecskét is. (1495 : 40. t. cz.)

Ha azonban a bárányoknak gödöléknek vagy méhkasoknak számok a tized fel nem éri: minden bárányért, vagy méh kasért egy egy pénz fizettetik.²⁾

A tizedszedésakor szedettek kereszténységi s mise pénz is, és habár erre vonatkozólag maga az országgyűlés kimondotta, hogy ezen fizetések visszaélésből hozattak be, még sem törölte el. (1495 : 43. t. cz.)

A jobbágyokra ugyan majdnem közönyös volt, azonban helyén van itt felemlíteni, hogy a nemesi és papi rend között véghetetlen sok vitára és viszálykodásra adott alkalmat azon kérdés, hogy vajjon a kilenczed, vagy tized szedendő-e be előbb? Most ezen országgyűlés egyelőre ezen viszálynak véget vetett, midőn a világiak előnyére kimondta, hogy mindig elsőben a kilenczed, azután a tized fizetessék. (1495 : 44. t. cz.)

Mert volt ám különbség a közt, ha a tized, vagy kilenczed vétetett ki előbb. Ugyanis a jobbágnak 900 kereszt gabonája teremvén, ha ebből előbb a kilenczed, azután a tized vétetett ki: a földes urnak jutott 100 kereszt, a papi tizedbe pedig 80 kereszt, azonban hogy ha

¹⁾ Georch Illés: Honny törvény. I. 270.

²⁾ Georch Illés: Honny törvény. I. 260.

előbb a tized vétetett ki, azután a kilenczed: akkor a püspöknek jutott 90 kereszt, a földes urnak is 90 kereszt, vagyis mind kettőnek egyformán. Teljes okuk volt tehát a földes urnaknak sürgetni a dézmálási sorrend megállapítását, s örülni a meghozott törvénynek.

Midőn pedig II. Ulászló 1497. tavaszán a csehek meglátogatására menvén, Szápolyai nádorra bizta az ország kormányát, még nagyobb tér nyílt a féktelenkedésre az olygárháknak s a nemesség és nép nyomorgatására. A király visszatértével 1497. novemberben országgyűlést tartott, hol a nemesség keserűen vádolta az urakat, hogy míg a nemességet és a népet végkép elnyomoritani törekednek, a királyt is meggátolják a sérelmek orvoslatában, de e gyűlés végz's nélkül oszlott szét.¹⁾

Szokásba vették némelyek, hogy a tized helyett pénzt szedtek a jobbágyoktól, még pedig többnyire ezüstöt; nagyon természetes, hogy a tized értékének megállapításánál nagyon sok visszaélés követtetett el, annyira, hogy törvénnyel kellett elrendelni, hogy a tized csak természetben szedessék. (1498:49. t. cz.)

A tized-szedésről alkotott törvény czélszerűtlenségét, vagy meg nem tartását bizonyítja azon körülmény, hogy alig három év múlva, vagyis a legközelebbi országgyűlésen már ismét törvény alkottatott a tizedszedés szabályozására. E szerint a tizedelés idejét már a község birója tartozott bejelenteni a tizedelőnek s ez 12 nap alatt tartozott a tizedszedésre megjelenni, a jobbágy pedig oda tartozott hordani a tizedet, a hová a tizedelő akarta.

Sok viszály támadt azon kérdésből is és sok visszaélés, hogy minő terményből kell tizedet adni? Ugyanazért „minden eféle tétovázások elenyésztetése végett rendeltetett, hogy csupán ezen tárgyakból: u. m. vetésekből, borból, rozsból, árpából, zabból és tönkölyből, és nem másból szedessenek egész Magyarországon a tizedek.“ (1498:51. t. cz.)

Egy jogi írónk azt állítja, hogy ezeken kívül szedetett azért a tized a kölesből is.²⁾

¹⁾ Horváth: Magy. tört. III. 275. 276.

²⁾ Georch Illés: Honny törvény. II. 259.

De igen meglepő volt a bárányoktól és méhektől szedett tized. Nem volt ugyanis elég, hogy minden tizedik elvétetett úgy a bárányokból, valamint a méhkasokból, hanem még a megmaradt kilenczért is kellett fizetni és pedig minden bárányért, vagy méhkasért külön 2 dénárt. Az 1498-ki országgyűlés maga megsokalta ezt és meghatározta, hogy ezután minden megmaradt báránytól és kasméltól csak egy-egy dénár fizetessék. (1498 : 54. t. cz.)

De még ez sem volt elég, hanem a tizedszedők uraik tudtával vagy a nélkül a törvényesen megállapított tizeden felül minden egyes telektől, vagy kaputól még egy-egy csirkét is szedtek. Oly meggyökeresedett volt már azon visszaélés, hogy törvényt kellett alkotni ennek eltörlésére. (1500 : 30. t. cz.)

Szokásba vették némely földes urak a jobbágyoknak néha előnyére, néha hátrányára, hogy a terményekből bizonyos mennyiségű akókat vettek, — az országgyűlés az ebből származó visszaélések megszüntetésére elhatározta, hogy mindig magának a terménynek kilenczed része szedendő be. (1500 : 27. t. cz.)

A főpapok sehogy sem akartak belenyugodni azon törvénybe, mely a kilenczed és tized beszedésénél a földes uraknak adta az elsőséget, ugyanazért 1500-ban a Rákosmezőn tartott országgyűlésen ismét vita tárgyává tették e kérdést. Azonban úgy látszik, hogy most sem több szerencsével jártak el, mert a világiak ismét győzedelmeskedtek s törvénybe iktattatott, hogy csak attól szedethetik papi tized, a mi a kilenczed kivétele után fenmarad. Úgyan ekkor az is meghatározatott, hogy a bor-tizedet mindig a szüret alkalmával be kell szedni. (1500 : 29. t. cz.) Ez az utóbbi rendelkezés mindenestre előnyére volt a jobbágyoknak, mert az előtt mindig csak Márton napja körül szedetett az be, s addig a jobbágyok tartoztak arra felügyelni.

Ha néha néha azt látjuk az országgyűlésen, hogy a jobbágyok sorsára voltak némi figyelemmel, ne essünk tévedésbe, nem könnyíteni akarás volt ez a jobbágyokon, hanem a főuraknak a főpapokkal és a köznemesekkel viszálykodása, melynek hátránya csak a jobbágyokra nehezedett, mert abban a viszálykodók is egyet értettek,

hogy a jobbágyságok fáradozásaiból minél több előnyt szerezzenek maguknak.

Ha valaki számítást tett volna magában azon időben, arra az eredményre jött volna, hogy a kilenczed és tized minden 10 évben felemésztette a jobbágnak minden vagyonát, a törvényes is, hát még a törvénytelen!

Ha aztán a mellett az óriási teher mellett csak becsülete lett volna a jobbágnak!

De nem volt. Megtagadtatott tőle az embert emberré tevő ész és okosság.

Ugocsa megyében 1502-ben egy jobbágy-családból származó, nem nemes, neveztetett ki Alispánná. Ezen annyira megbotránkoztak a megyei karok és rendek, hogy elakarták üzni a „paraszt“ alispánt, természetesen ennek ellene szegült a főkormány. És ennek a viszálykodásnak csak akkor lett vége, midőn a „paraszt Alispán“ meg nemesített.

Mily nevetséges hóbortja volt ez az akkori nemes uraknak! Hát azt az Alispánt már jobbá, vagy bölcsebbé tette az a pusztá czeremónia, melylyel nemessé tették, hogy azután készségesen engedelmeskedjenek neki?! Ugyanazt az embert más szemmel nézték, másnak tartották a megnemesítés előtt, mint azután!

Ezen esemény következménye lett aztán az 1504-ik évi országgyűlésnek azon határozata, hogy a főispán csak a megyei nemesség részvételével s megegyezésével emeljen alispánságra valamely azon megyebeli birtokos igazi nemest. (1504:2. t. cz.)

A jobbágyság szóltalanul türte a folyton növekvő terheket. Hiszen alkalma sem volt a felszólalásra. A gyűlésekből ki volt zárva, más helyen pedig úgy se veték volna figyelembe szavát. Pedig látta, érezte, hogy a nyomasztó terhek mellett mily roppant visszaélések történnek a beszedett adókkal.

De látta ezt a köznemesség is.

És a köznemességnek volt szava.

Már az 1496-ki országgyűlésen óriási zajt csapott a köznemesség a kincstár állapotának rossz kezelése, a közjövedelmeknek magán célokra fordítása ellen. A királynak, a szegény jámbor királynak tettek szemrehá-

nyást, hogy mindig felemelt adót szedetett, a mi 6 évi kormánya alatt sok százezer aranyra megy. És az ország nem tudja, nem látja, mire fordítatik a tömérdek pénz. „Erre a király azt felelte, hogy az ő kezeibe eddigelé (a 6 év alatt) alig jutott több 60 ezer aranyból.”)

És csakugyan igaza volt a szegény, gyámoltalan királynak. Mert daczára a sok adónak, a király, a szegény király éhség nyomorával küzdött. A tejjel-mézzel folyó Magyarországnak „legelső embere” éhezett, „szegénysége oly fokra hágott, hogy időnként már asztalát sem tudta illőleg elláttatni¹⁾” és „nem volt több ruhája egynél, az is kopott”.²⁾ „Bort is többször kölcsönözni kellett s a csaplárosok és kereskedők sem szívesen kölcsönöztek a királyi asztalra.”³⁾

És ki volt oka e szégyennek, e gyalázatnak?

Bizonyára nem a nép, nem a jobbágyság, mely csaknem minden fillérét adóba fizette, hanem a főurak, kiket a köznemesség az 1497. évi országgyűlésen nyíltan vádolt, hogy „a nemességet és a népet végkép elnyomorítani törekednek”,⁴⁾ kik míg egyfelől maguk dorbézolták el az Istenadta nép véres verejtékkel szerzett s kicsikart filléreit: másfelől soha nem vonták számadásra a lelketlen kincstár-örököt, bármily világosak voltak is azoknak gyalázatos sikkasztásaik és csalásaik. Pedig oly feltűnő lehetett volna a csalás, hiszen három év alatt a királyi kincstárba alig folyt be negyvenezer darab arany.⁵⁾

A szegény gyáva király saját szomorú helyzetén ismét adófelemeléssel akart segíteni s e célból 1503-ban országgyűlést hirdetett a Rákosra, de a nemesség adófelemelés helyett azt sürgette, hogy „az urak azon kiváltsága szűnjék meg, melynél fogva az adót maguknak szedik be jobbágyaiktól.”⁶⁾ Minthogy tehát

1) Horváth: Magyarország. tört. II. 547.

2) Horváth: Magyarország. tört. II. 599.

3) Eötvös József: Magyarország. 1514-ben. I. 45.

4) Eötvös József: Magyarország. 1514-ben. I. 224.

5) Horváth: Magy. tört. II. 589.

6) Horváth: Magy. tört. II. 580.

7) Horváth: Magy. tört. II. 599.

igy sem boldogult, a pénzhiányon pedig mulhatlanul segíteni kellett: némely tanácsosai szavára a király még ugyanezen évben az egyes megyékre külön adót vetett önkényüleg, látván, hogy törvényes uton már a fktelen főnemesekkel szemben semmire sem mehet. Azonban ezen tette ellen ünnepélyesen tiltakozott az 1504-ki országgyűlés. (1. t. cz.)

Szenvedett hát a király „szegénységében és inségében“¹⁾ egyik másik szolgájának jószíviségéből tengődve, — verejtékezett az Isten-adta nép, dolgozott folytonosan, pihenés nélkül, hogy legyen mit dorbézolni a királyi tekintélyt és törvényt lábbal tipró főuraknak s legyen miből meggazdagodni a lelketlen, sikkasztó kincstár-öröknek!

De nincs oly hosszú, a minek vége ne lenne.

A türelemnek is van határa.

Addig mozgott az elborult haragos ég, addig torlódtak egymásra a vészterhes sötét fellegek, míg egyszer megnyilott az ég csatornája és abból vész és pusztulás omlott alá.

Hiszen „oly szörnyű a nép, midőn felkél s nem kér, de vesz, ragad!“

És a fellegek mindinkább torlódtak össze a beborult egen.

A roppant adók és közterhek mellett a költözési szabadság — ez egyetlen vigasztalása a jobbágyoknak — mindinkább megszorított. És hogy az előbbi kételyek — mint a törvény magát kifejezi — elháríttassanak, elrendelte az 1504-ki országgyűlés, hogy senki a más jobbágyát fel ne szabadithassa, mint azon megye szolgabirája, hol a jobbágy lakik. A szolgabíró engedélye nélkül a jobbágnak elköltözni, vagy ezt befogadni száz arany forint büntetés terhe alatt tiltott. (1504: 16. t. cz.)

A jobbágnak még időtöltésből sem volt szabad vadászni, vagy madarászni, hogy köznapon a munkaidőt el ne pazarolja, ünnepen pedig a vallást ne sértse. A ki vadászott, vagy madarászott, 3 forinttal volt büntetendő s ezt rajta büntetés terhe alatt be kelle haj-

¹⁾ Horváth: Magy. tört. II. 599.

tani a földes urnak. (1504: 18. t. cz.) „Igy kívánta ezt a törvény, mely hivatva volna igazságot szolgáltatni.“¹⁾

De nemcsak a világiaktól, hanem maguktól az igazságot és felebaráti szeretetet hirdető papoktól is külön nyomorgattattak a jobbágyok jogtalan tizedekkel, miket ha fizetni nem akartak, a papok által egyházi átokkal és kiközösítéssel sulytattak. Igaz, hogy a nemességnek — a papokkal szemközt való hatalmuk kimutatására — sikerült annyit kivívni az 1504-iki országgyűlésen, hogy a jobbágyok az ilyen jogtalan tized nem fizetése miatt kimondott legházi átok és kiközösítés ellen az illető főpapnál panaszt emelhessenek, ki ha bajukon nem segített, a panaszt a király elébe lehetett vinni s a hibában talált főpap a jobbágy vérdíjában marasztaltatott. (1504: 23. t. cz.)

Igaz, hogy ez a törvény némileg zabolázni látszik a főpapok s általában a papi tizedre jogosultak féktelenkedését: azonban tényleg még sem zavarta ez a főpapok önkénykedését, mert az a szegény jobbágy ha az illető főpaphoz személyesen bejutott volna is panaszával, maga a vádlott rossz bíró lehetett, — annak megakadályozására pedig, hogy a panasz a királyhoz jusson, ezer módja és alkalmá volt a főpapoknak. (1504: 23. t. cz.)

Tehát még egyházi átokkal is sulytatott a jobbágy, ha a törvény ellenére követelt tizedet megadni nem akarta! Pedig a törvény szerint fizetendő teher is oly nagy volt már, hogy azt elviselni nem lehetett.

Még egyszer megkísérlette az országgyűlés 1507-ben a tized-szedés szabályozását, de most csak inkább összezavarta az állapotot, mert a törvény ezt mondja ki: „hogy a kepekből tiztől egy a főpap uraknak, a másik pedig a földes uraknak adassék, nyolcz a természetű jobbágyoknak maradjon.“ (1507: 15. t. cz.)

Most tehát ismét úgy lehetett magyarázni, hogy a tizedelésnél előbb a tized, azután a kilenczed vételessék ki, az előbbi törvények ellenére, s ez a földes urak jogait csonkítván, csak növelte az egyenetlenkedést világiak és egyháziak között.

¹⁾ Georch Illés: Honnyi törv. 58. l.

A jobbágyokra nézve azonban ez teljesen mindegy volt, náluk ugyanis csak nyolcz rész maradhatott tizből, ha ugyan egyházi átok ennek egy részét is el nem harácsolta tőlük.

A kilenczed, tized, a roppant adók, a kilenczed, tized beszédese körüli visszaélések, a megvettetés, nyomorgatás, a szabad költözés megszorítása s gályarabként a földhöz lelánczolás: sötét fellegeként tolultak a jobbágyság egére, nem hagytak azon egy csekély kis világos nyilást sem, honnan a remény derüje szállhatott volna alá. És megdördültek a fellegek, vakító villámok szikráztak át egyik sötét felhőből a másikba, hogy aztán öldökölve sulytsanak a földre.

És lesulytottak!

HARMADIK RÉSZ.

A pórlázadás.

1514!

Milyen sötét, milyen gyászos lapját foglalja ez el multunk történelmének s mily fájó érzéseket költ az igazságot szerető lélekbe még századok mulva is! Hány-szor volt alkalma a jobbágnak visszagondolni e rettenetes évre, melynek őrültsége oly hosszú idők kínos rabszolgaságát idézte elő.

A főurak magukhoz ragadták a megvetett néptől kicsikart adót. Ez már magában is elegendő lehetett volna arra, hogy felkorbácsolja az elkeseredett nép dühét. De a nép csak türt és még talán sokáig is türt volna, hogy ha a főurak elő nem idézik a boszu kitörését.

Ez pedig következőleg történt.

A mi kevés adó bejutott a kincstárba, azt a lelketlen kincstárőrök elsikkasztották és ezt annyival bátrabban tehették, mivel soha senki nem vonta őket számadásra, hiszen a kiknek számadásra kellett volna vonni őket, azok maguk sem több lelkiismeretességgel jártak el teendőikben. Így aztán teljesen üres volt a kincstár és nem hogy tetemesebb költségek fedezésére, de még arra sem volt alkalmas, hogy a király mindennapi kiadásait fedezze.

A költözési szabadság majdnem lehetetlenné volt téve.

A törvényes kilenczeden, tizeden, adón kívül majdnem ugyan oly nehéz teher sulyosodott a job-

bágyra a törvénytelen kilenczed, tized és adószedéssel, melynek befizetésére sokszor egyházi átok terhe alatt kényszerítettett, s a törvényes kilenczed, tized és adó beszédése körül majdnem szabálylává lett a visszaélés.

Igy állottak a körülmények, midőn a törökök Horvátországba törtek és a harcias szellemű Szelim szultánnak szándéka volt megboszulni azon pusztító betörést, melyet a nagyravágyó Szápolya — a király ellenzése daczára — az 1513-ik év nyarán intézett a török tartományokba. A király megrémült, sereget akart felszerelni, — de a kincstárban nem volt pénz; — hogy tehát mégis némi pénzhez jusson, követet küldött Bakács Tamás esztergomi érsekhez — (a ki ekkor Rómában valóságos fejedelmi fényűzéssel élt, a pápaságra akarván magának utat készíteni, de a mely terve meghiusult, János bibernok, Medicis Lőrincz fia választatván meg pápává X. Leó név alatt) — a követ által felszóllította a király Bakácsot, hogy kérjen pénz-segélyt a törökök elleni háborúra. Másfelől azonban Szelim szultánhoz is küldött követeket, kik a béke helyreállítását és meghosszabbítását eszközöljék.

A nagyravágyó Bakács azonban — „ki önereje és ügyessége által oly polczra emelkedett fel, melynél magasabbat kevesen értek el“¹⁾ — szeretett volna oly dicsőségre szert tenni, olyan magasra emelkedni a nemzet szemében, mint a nagy Hunyadi János méltó barátja Kapisztrán és nem pénz-segélyt, hanem felhatalmazást kért a pápától, hogy keresztes háborút hirdethessen és ezen felhatalmazást megnyervén, sietve tért vissza Magyarországra.

Mire Bakács haza ért, már akkor meg volt kötve a béke Szelim szultánnal 3 évre.

Bakács azért nem hagyott fel nagyravágyó tervével, hanem a keresztes-bullát az országtanácsban felolvastatta és azután egy elragadó tüzes szónoklatot tartott, melyben azt bizonyítgatá, hogy ha most — nem tekintve a megkötött békét — kihirdetik a keresztes

¹⁾ Eötvös: Magyarorsz. 1514-ben. I. 118.

háborút, ez által a hazára nagy fényt árasztanak s a törököket talán egészen is megsemmisíthetik, ragadják meg azért az alkalmat s ne gátolják a bulla kihirdetését.

A király földre süttöt szemekkel szótlánul hallgatott, de az urak zajos tetszéssel fogadták a bibornok beszédét. Voltak azonban nehányan, kik higgadtabban, mélyebb belátással tekintvén a körülményeket, ellenezték a keresztesháború kihirdetését. Ezek közül különösen Telegdi István élénk színekkel festette a nyomort, melyben a jobbágy ság Mátyás halála óta kinlódik, elmondá, hogy „az utókor el fog borzadni, ha törvényeinkből, melyeket országgyűlésről országgyűlésre ez iszonyatosságok megszüntetésére alkotunk, látandja jelen helyzetünket“, mélyen belátva a jövőbe elmondá, hogy mily veszélyes lenne most fegyvert adni azon nép kezébe, mely inkább óhajtja a halált, mint az életet, midőn „a nép legfőlebb csak Istenének panaszkozhatik, e t is titokban s félve, nehogy valaki zsarolói közül forró imáit meghallja s őt értők büntesse“, midőn a jobbágyokra nézve „a szolgaságon kívül semmi nem biztos“, midőn „a ház, melyet a jobbágy épít nem az övé, a mező — melyet homloka izzadásával felszántott és bevetett — nem neki termi gyümölcseit, gyermekei nem az ő öröme nőnek fel, midőn „minden panasz szó kegyetlen büntetésekkel nyomatik el“, midőn „az egyes urak égbe kiáltó vétkeik rég tul hágták a türelem határát“, midőn „a nép már addig volt zsarolva, hogy kétségbe esésében szinte irigylé azon tartományok lakóit, kik a török rabigába jutottak“; elmondá, hogy mily borzasztó lenne az, ha a sanyargatott nép nem a török, hanem saját zsarnokai ellen forditaná a kezébe adott fegyvert: azt javaslá tehát, hogy ha már csakugyan fel akarják bontani a törökökkel kötött békét — a mit ő határozottan rosszal — ugy pénzért árusítsák el a bucsu-leveleket és az így begyűlt pénzen fogadjanak zsoldosokat.

De az előrelátó hazafi szavai eredménytelenül hangzottak el a nemtelen szenvedélyek zajában és 1514. évi april 16-án csakugyan kihirdettetett a keresztesháború s „ezzel együtt oly csáva lön elvetve az insége miatt elkeseredett parasztság közé, mely a

fogékony anyagban lángra gyulva, iszonyu vészt hozott a házára.¹⁾

A mi ezután következett, az iszonyatos volt.

És ki okozta ezt?

A régi történet-írók nagyobb része minden vádat a „lázaszó parasztsokra“ fordít. De ezen legkevésebbé sem csodálkozhatunk, hiszen a régibb történeteket többnyire nemesek és nemesek számára írták; ki kívánhatta volna tehát abban a világban egy ily történetirótól, hogy — saját osztálya rovására — méltányos legyen az igavonó baromnak tekintett nép iránt, mely ugy sem fogná olvasni azt a történetet, de ha olvasná is, felszólalni nem volna joga.

Az újabb történetek már nem oly elfogultak.

Legyünk mi is igazságosok s mielőtt itélnénk, tekintsük meg elfogulatlanul e borzasztó események előzményeit.

Az ősz Telegdi Istvánnak csakugyan igaza volt, szavai a tapasztalás s elfogulatlan őszinteség eredményei voltak.

Mátyás királylyal „meghalt az igazság“ a jobbágyokra nézve, mert Ulászló gyáva kormánya alatt nem volt, a ki védje őket féktelenkedő uraik ellenében s „a féktelen urak szabadon, büntetés félelme nélkül úzték, zaklatták, nyomorgatták a védtelen jobbágyokat.“²⁾

A jobbágyság annyira túl volt terhelve adóval és földesuri tartozásokkal, hogy azok mellett alig tudta megkeresni mindennapi kenyerét. „A birtokos osztály nem ismert határt követelésében, kiméletet fosztogatásaiban, mitől aztán el nem maradhatott a tulajdonát védelmezni merészkedő jobbágy elleni kegyetlenkedése s az emberiségnek megsértése még olyanokban is, mikben a természet műveletlen gyermeke sem volt, nem lehetett érzéketlen. Védelmet az elnyomott nép hasztalan keresett a gyöngé kormány előtt.“³⁾

Hiában kelt fel a szegény jobbágy jókor reggel,

1) Horváth: Magy. tört. II. 617.

2) Horváth: Magy. tört. II. 618.

3) Horváth: Magy. tört. II. 618.

hiában csurgott nap barnított, idő durvitott arczáról egész napon keresztül a véres verejték, hiában ment nagy későn feküdni és hiában tett egygyé éjet és napot: a fáradság volt csak övé, de fáradalmának gyümölcsét nem élvezheté.

Azután ha tudott volna is nagy erőfeszítéssel vagyont gyűjteni: miért tette volna azt? hiszen az az ő halála után úgy sem gyermekeire, hanem a földes urra szállott. A jobbágy önálló szerzeményéről, fekvő jószágainak csak feléről tehetett intézkedést, másik fele a földesurat illetvén, — de még a másik felét is magához válthatta a földesur, „nem levén a parasztnak öröksége, nem is hagyhatván tehát a sajátságát, mely a föld urát illeti, másnak“.¹⁾

Ez ölte meg benne a munkásság ösztönét, ez bénította meg tevékenységét, ez vette el életkedvét.

Hiszen az atya — ki gyermekét igazán szereti — azért fut fárad teljes életében, azon édes reményben takarítgatja meg filléreit, azon édes gondolatból merit bátorságot és lelkesedést csüggedésében, hogy gyermeke boldog lesz és az ő halála után nem fog szegénység nyomorával küzdeni.

De a jobbágy nak nem lehetett ezen apai öröme, reménye sem.

Gyermekét nem taníttathatá, hogy az majd egykor lerázhassa magáról a jobbágyság súlyos igáját, mert ha tanította volna is, a „paraszt fiut“ mindenki megvetette s birt volna bár a görög bölcsek minden tudományával: hivatalra mégis csak igen ritkán, vagy egyáltalában nem is alkalmazták volna. Hiszen még csak annyi joguk sem volt, hogy tanuskodásuk érvényes lett volna, így pl. a végrendeleteknél a törvény „a nemteleneket az elkerülhetetlen szükségen kívül elégteleneknek találja.“²⁾

Jobb is volt a szegény jobbágy-fiunak nem tanulni semmit, hogy ne tudja felfogni helyzetnek kétségbeejtő voltát, jobb volt neki ott marad i az eke-szarva mellett,

¹⁾ Georch Illés: Honny törvény. 298.

²⁾ Georch Illés: Honny törvény. 313.

a türelmes barmok között, hiszen a földesur ugyis egyenlőknek tekintette őket!

És a szegény jobbágy-apa látta tudatlanságban felnőni gyermekét és elégnék tartá megtanítani azt a szenvedésre és tűrésre, és hogy van egy Isten ott fenn, túl a fellegeken, a ki a szegény jobbágyokat is szereti és véget vet majd egykor szenvedéseiknek.

Látta, hogy az urfi mint csapkodja sulytó korbácsával az ő erőteljes fiát, irigyelvén annak telt orczáit és izmos termetét s az mily meghunnyáskodva túri a fájó ütéseket, melyeknek helyén előserkedezik a szép piros vér. Látta hogy a földes úr éretlen fia mint igyekszik behálózni az ő leányát, hogy elrabolja ennek ártatlanságát. Látta, hogy „a jobbágnak élete, a parasztnőnek szépsége legfőlebb azért tartatnak becseseknek, mert a kegyelmes úr hasznára, vagy multságára szolgálhatnak.“

Tudta a jobbágy, hogy halála után semmit sem kapnak gyermekei az ő keserves keresményéből.

És vérzett atyai szive önmagáért, vérzett gyermekeiért, s imádkozott, hogy adjon Isten neki elég türelmet. Hiszen ő is ember volna, ember, kit Isten saját képére teremtett, éppen úgy, mint a nemest, — ő is szabad akarattal felruházott ember volna és mégis rosszabb sorsa van a baromnál, mely legalább nem tud gondolkozni.

Elvesztette minden reményét, — nem volt kedve vagyon-szerzéshez, mely ugyis idegenre szállana, — nem volt kedve az élethez, mely rosszabb volt a halálnál.

Szabad költözési jogát többrendű törvények védték ugyan, de miután a törvényt, némely záradékánál fogva, könnyen ki lehetett játszani és a parasztság fölött az uri székeken maguk annak urai biráskodtak, a törvény nem nyerhetett igazságos végrehajtót.¹⁾

Ez volt a jobbágyok állapota, midőn értésükre esett, hogy a pápa bűnbocsánatot ígér mindazoknak, kik fegyvert fognak a törökök ellen.

Képzeltetni, hogy „a méltatlanul elnyomottak“²⁾

¹⁾ Horváth: Magyarország. tört. III. 311.

²⁾ Horváth: Magyarország. tört. II. 618.

mint tódultak a szent zászlók alá, hogy meghalhassanak hitökért, hazájukért. Annyival inkább, midőn meghallották, hogy a kereszties hadak vezére Dózsa György, egy közönséges székely, „kinek ünnepélyes megjutalmazását, — mert Nándorfehérvár alatt egy zsákmányoló török csapat hadnagyát párbajban megölte¹⁾ — és vezérré tételét a király, vagy helyesebben Bakács bibornok politikai okokból szükségesnek látták“²⁾ s „akit mint a nép fiát, ki tettek és nem születése után várta megjutalmazását, a nemesek már a megjutalmazási ünnepély alkalmával gunyokkal üldözének.“³⁾

És kevés idő múlva Pest, Fehérvár, Kalocsa, Nagyvárad és más, kivált püspöki városok alatt ezrenként gyűlt a pórság, s vele számos alrendű pap, hogy kuruczczá legyen.⁴⁾

A földes urak látván, hogy a jobbágyok tömegesen hagyják oda földjeiket: erőszakosan visszatarták az elmenni szándékozókat, és azokat, a kik már felvették a keresztet, de valami okból falujokban megjelentek, — mások pedig az otthon maradt családot kinozták, ez által akarván visszatérésre bírni a táborba menő atyát, fiut vagy jegyest; „közhírré tétetett, hogy a mely jobbágy engedelem nélkül utnak indul, vagy felszólításra vissza nem tér, annak családja fog büntettetni, s hogy ez embertelen fenyegetés sikertelen ne maradjon, egyes urak által nők, aggok és gyermekek kinoztattak a legkegyetlenebb módon“. Sőt „kezdék uri hatalmukat és boszujokat mindazokkal éreztetni, kiket a történet a kószáló, rabló keresztiesek közül kezökbe juttatott.“⁵⁾

Kenderesy András, bácsmegyei nemes — mondja Veráncsics — vas keresztet csináltatott és „az jobbágyit az homlokán azzal szélllel őket sította“.

Ez olaj volt az égő tűzre.

Nem így kellett volna tenni, midőn ezen új bánalmak félelem helyett csak kétségbeesést gerjeszthetének!

¹⁾ Horváth: Magyarország tört. III. 311.

²⁾ Eötvös: Magyarország. 1514-ben. I. 6.

³⁾ Eötvös: Magyarország. 1514-ben. I. 57.

⁴⁾ Horváth: Magyarország tört. III. 311.

⁵⁾ Péczely József: Magyar tört. II. 411.

Ha látta a nemesség, hogy a keresztes-bulla kihirdetése után — mely ily körülmények közt „nem egyéb volt, mint a parasztság fölszóllítása a türhetetlen igából való szabadulásra“¹⁾ — tömegesen tódul a nép a szent zászlók alá, oda hagyván földjeit, mert megunta az olyan munkát, melynek csak verejtéke az övé, gyümölcsét pedig más emésztí fel, mert megunta már állat lenni és boldognak érezi magát, hogy meghalhat hazájáért, üdvösségeért, — ha látta a nemesség, hogy ő éhen halna a munkás kezek nélkül: szelíden kellett volna visszahívni a népet, könnyíteni kellett volna némileg már el nem hordozható terhein, engedni kellett volna neki némely jogokat. Óh akkor a nép örömmel visszatér volna kunyhójába.

De a nemesség a kalitkájából kiszabadult oroszánt sem rettegett csapkodni fájó vesszejével egész addig, míg az szembe nem fordult vele, hogy eltíporja, vagy maga elvérezzék.

Erőszakkal, kiméletlen embertelenséggel hurczoltatta vissza jobbágyait, mert parasztra volt szüksége, ki szántsa földéit, ki vágja az erdőt s a vadakat kihajtsa gyilkos fegyvere elé.

Kellett-e több ennél, hogy a nemesek maguk ellen fordítsák a nép egész dühét?

Nem az fáj már ekkor a népnek, hogy igavonó baromnak tartják, hogy megvetett, hogy semmi joga sincs és terhei mégis elhordozhatatlanok: hanem az fáj, hogy üdvösségeért, hazájáért még csak meghalni sem engedik.

Ez vette el eszt, hogy elkábitva szenvedély és természetes vadság által, melyet a százados elnyomás szült s nevelt, az emberiség korlátain túl csapongva: oly örült dolgokat kövessen el, miket elkövetett.

Nem lehet mentegezni a nép ezen örülségét: de vajjon kit lehet inkább kárhóztatni, azt-e, ki bűnt követ el, vagy azt, a ki oka a bűn elkövetésének?!

Fellázadt a nép, de kik voltak a lázítók? Azok kik a népet évek óta hallatlan módon zsarolták, kik

¹⁾ Horváth: Magy. tört. III. 311.

miután tőle minden földi javait elrabolták s most megakarák őt fosztani még azon reménytől is, mely az egyház kegyelméből a szerencsétleneknek nyílt, — kik, hogy őket a szent hadtól vissza tartóztassák, rajtok és családjaikon oly kegyetlenségeket követtek el, melyeknek említésére minden emberi kebel borzad.

És ha a felbőszített nép kegyetlenségeket követett el: nem volt-e sokkal kegyetlenebb a visszatörlés, mely a vétkessé tett apák bűneiért századokon keresztül kinozta a büntelen utódokat?!

Nem egyedül a Dózsa György nagyravágyása volt tehát az ok, mely a főurak ellen fordítá a vérig kinozott jobbágyok pusztító fegyverét: hanem a nemeseknek esztelen eljárása, mert Dózsa György csak akkor tüzte ki a lázadás zászlóját, midőn a kuruczokat a nemesség ellen egészen a dühösségig felingerelve látta.

Feltámadt a jobbágyok boszúérzete, felújított emlékükből minden szenvedés és vak dühök árjába veték magukat.

És megkezdett az irtóztató vérengzés, kegyetlenebb a tatárok irgalmat nem ismerő pusztításánál.

A vért szomjazó keresztések megrohanták a főurak kastélyait, a nemesek házait, azokat lerombolták, lakóit kegyetlenül lemészárolták.

A nép dühét és elkeseredését még inkább növelte az az emberietlenség, hogy a Buda alatt táborozó kereszties sereget Bornemissza János — II. Lajos király nevelője — a lelkesítő szavaival harczra tüzelt vidéki nemességgel megvervén, az elfogott keresztések némely részét leölette, a többieknek pedig orrukat és füleiket levágatta, és úgy bocsátotta vissza övéikhez.)

Hogy ne tette volna aztán bős tigrisekké a többieket az ily eltorzítottaknak látása és kétségbe esett boszúkiáltása!?

De forduljunk el az iszonyu vérengzéséktől. Hisz oly szörnyű dolgok történtek akkor!

Vessünk fátyolt a csanádi mészárlásra, dugjuk be füleinket, hogy ne halljuk a kínos nyögéseket, midőn

*) Istvánfi: Hist. V.

Csáki püspök és a gyászos jövőt előre sejtő s jobb sorsra érdemes Telegdi István karóra huzatnak. Forduljunk el a szerencsétlen Dózsa Györgytől, midőn a temesvári veszített csatában (hol a csatamezőn és futásközben több ezren hullottak el, sokan a Temes és Béga folyamokba vesztek) foglyúl esése után a kegyetlenkedés kitalálásában nagy mester Zápolya parancsára anya-szült meztelen előhurezoltatik, fején izzó vaskoronával, kezében tüzes vas királyi pálczával és bele ültetik az izzó vas trónba, hol a hóhérok tüzes vas fogókkal csipdesik, midőn elővezetik 15 napig éheztetett s az éhség és kinezés miatt örültté lett társait és azok éhes fogaikkal öntudatlanul szaggatják vezérük összeégetett testét, s midőn az így félig sült, félig halott testet felnégyelik az emberi érzelmet nem ismerő hóhérok, hogy darabjait — mások rettentő példájára — kifüggeszék: Buda, Pest, Fejérvár és Nagyvárad kapuira.

Oh, rémitő képek ezek!

Borítsuk reájuk a feledés fátyolát!

— — — — —

NEGYEDIK RÉSZ.

A „vad törvények”.

Elnyomatott az irtóztató polgárháború, mely „kevesek helyzetökkel visszaélése, kevélység, igazságtalanság által régtől fogva mintegy szántszándékkal készítve egyetlen ember gondatlan buzgósága által véletlen akaratlan föllobbantva, tűzbe lángba borította a hazát: négy hónapig tartása alatt 40.000, mások szerint 70.000 polgárnak életét, számtalanoknak vagyonát, örömeit minden földi boldogságát megemésztette, egy egész, a legszamosabb, munkás és ha mások bűnössé nem teszik, büntelen néposztálynak ártatlan utódaitól is hordozandó, rájuk csufos, az egészet nyomó, századokon át lerázhatlan bilincseket készített“.¹⁾

Lecsilapodván a zavar, a király még ugyan ezen évben országgyűlést hívott össze Budára. Ez az országgyűlés, — mely gyászos emlékezetű lett a nemzet nagy tömegére, a jobbágyosztályra — azonban nem a bűnösöket büntette meg, hanem rettentő kegyetlen bosszút állott az egész jobbágyosztályon, elhatározván és kimondván reá a földhöz kötött rabszolgaságot, mely átkos végzemény nemzetünk sok siralmának lőn kutféjvé. A törvényeket itt a kiméletet igénylő jobbágyok ellen „hasonló indulatosság és gyűlölet alkotta, minő az úri és nemesi rendnek iménti győzedelmét megfertőztette“.

Ezen bosszút lihegő országgyűlés végzeményein nem lehet csak úgy átsuhanni, ha igazságosak akarunk lenni

¹⁾ Péczely József: Magy. tört. II. 420. Horváth: Magy. tört. III. 315.

azokhoz, kikhez ez az országgyűlés oly igazságtalan volt. Ezen országgyűlés tette fel a gyalázat koronáját azon szégyenoszlopra, melyet az 1514-iki büszke nemesünk állítanak maguknak, hogy az utókor e szégyenoszlopra tekintvén, borzalommal lássa: mily gonosz az ember, ha magát a szenvedély átkos karjaiba dobja!

II. Ulászló VII-ik végzeményében, vagyis az 1514-diki országgyűlés határozataiban 48 külön törvényczikkkel van betetözve az a szégyenoszlop, melyet hosszú századok sem tudtak egészen megsemmisíteni.

A bátortalan, de becsületes jó szívű király, — „ki csak az által fosztatott meg az emberek tiszteletétől, mivel fejére koronát tettek, azért vált nyomorulttá, mert végzete középszerű birtok helyett két nagy királyságot adott kezébe“ — II. Ulászló elborzadt, midőn a job-bágy fiuból érsekségre emelkedett Bakács Tamás, Szathmáry a cancellár és az akkori fogalmak szerint szintén alacsony sorsból az ország zászlósává s a királyfi nevelőjévé magát felkúzdó Bornemisza János előzetesen tudtára adák a rákosi országgyűlés határozatait és könyörögve kérték őt, hogy tagadja meg a szentesítést ezen törvényektől, melyek átokként nehezednének a hazára és melyek — Bornemisza szavai szerint -- kiölnék a szabadságot a magyar nemzetből.

A jószívű király hajlandónak is látszott e vad boszútól nem vezetett józanok tanácsát követni, de midőn megjelent a büszke nádor Perényi Zápolyával, a király rettegett ellenével, s a trónra vágyó erdélyi vajdával és a királyi tekintélyt aláülyesztett többi főurakkal: a királyon erőt vett ismét gyávasága s kerülve Bornemisza becsületes kérő tekintetét, a törvényczikkék felolvasása alatt félénken szegezte szemeit a trón zsámolyát fedező szőnyegre, oda sem figyelt a felolvasásra, — lelke akkor is saját és fia jövőjéért aggódott, eszébe jutottak a hozzá oly őszintén és melegen ragaszkodó Bornemisza tanácsai, miket ha annak idejében megfogadott volna, mi minden másképpen történt volna! — és ezen gondolatra felsóhajtva, igazat adott Bornemiszának és helybenhagyólag bólingatott fejével.

A király mély gondolataiból csak akkor rezzen fel,

midőn a határozat felolvasása véget ért és a nádor kijelenté, hogy a király a határozat felolvasása alatt többször jelezvén helyben hagyását, most már nem hiányzik egyéb, minthogy a király aláírja az általa mindenben elfogadott országgyűlési határozatokat. A királyban fellobbant az önérzet és büszkeség némi szikrája, szólni akart, hogy ő tulajdonképpen nem is figyelt a felolvasott végzeményekre, így azokat nem is hagyhatta helyben: de midőn egy tekintetet vetett a nádor parancsoló és Zápolya gunyos arczára, gyáva lett ismét ellene szegezni magát a hatalmasoknak, kiktől úgy féltette trónját, és reszketve bár, de mégis aláírta a végzeményeket s így szentesítette a vad népek közé is kegyetlen törvényeket.

A király tehát nem meggyőződésből, hanem gyáva félelemből járult hozzá a „vad törvények“ szentesítéséhez, — a bibornok, Szathmáry püspök és Bornemisza pedig csak kénytelenségből hajoltak meg a böszült többség és a király akarata előtt.

Hogy a rákosi országgyűlésen sokan voltak, kik az önkényű kegyetlenségeknek törvénybe iktatását elleneztek: az kitetszik az 1514-iki törvények bevezető részéből, hol világosan ki van mondva, hogy ezek felett „soká, hosszasan tanácskoznak és azután némely egyező akarattal (tehát nem közmegegyezéssel) terjesztették elő szentesítés végett“. Sőt ugyan ezen törvény előszavában határozottan és világosan ki van írva, hogy „a bűnügyi tetteket és a papi tisztóságokhoz illető czikkek iránt a főpap urak meg nem egyezhettek“ (Előbeszéd 4. §.), — tehát ezek a főpapok határozott ellenzése daczára lettek törvényekké.

Pedig ha a higgadt ész hideg bírálatával meggondoljuk azt, hogy a papok nagyobb részét az ész és tudomány emelte hivatalába: inkább igazat adhatunk ezeknek, hogy jobban fel tudták fogni a helyzetet, mint azok a főurak, kik puha kényelemben, vagy harczok zajában nevelkedvén fel, részben még odáig sem emelkedtek a tudományosság terén, a hol az olvasni és írni tudás kezdődik. Hogy pedig ez nem pusztá állítás, hanem tény, hogy a zászlós urak közül is voltak, kik még ne

vüket sem tudták leírni: igazolja azon egyezménylevél, mely Miksa császár és II. Ulászló küldöttei között a béke helyreállítása fölött 1491. nov. 7-ikén Pozsonyban létrejött, melyből világosan kitűnik, hogy II. Ulászló küldöttei közül Báthori az erdélyi vajda, Ország és Rozgonyi szintén zászlós urak még nevöket sem tudták aláírni az okmányoknak.)

Különben magából a „vad törvények“ bevezetéséből fogalmat alkothatunk magunknak a pórlázadás okairól is, melyben meglehetősen őszinteséggel el van mondva, hogy „mindazon zavarok, melyekben országunk helyzete, annak nagy kárával mindeddig hányattatott, különösen azon okból eredtek, hogy a rend mindenektől, minden ügyekben és hivatalokban felforgattatott és az ekként elkapott szabadság mellett minden az egész ország legnagyobb elnyomásával rohanva és mintegy összezavarva vitetnek véghez“. (1514: előb. 1. §.)

Tehát tulkapott a szabadság, e miatt forgattatott fel a rend s az egész ország elnyomatott! Ki tehetett mind ezt, ha nem a főurak és hatalmasabb nemesek, kik mindannyian kis királyok voltak birtokukon? És kiken uralkodhattak kényük-kedvük szerint, ha nem a törvény sánczain kívül álló jobbágyokon?!

És nem ezen elnyomás volt-e oka a pórlázadásnak?

A király tehát féltékenységből — mert nem volt bátorsága ellentmondani a dölyfös, hatalmas főurak nagyobb részének — szentesítette jobb meggyőződése és jó szive ellenére azon törvényeket, melyeket nem tartott helyeseknek, de a melyeknek megerősítésére erkölcsileg kényszerítve volt. Annyi kimélettel mégis voltak a főurak koronás királyuk iránt, hogy habár öntudatlanul, vagy akaratlanul, mégis elháríták arról az utókor előtt e tekintetben a gyalázatot, midőn oda iktatták ezen végzemény előbeszédébe, hogy midőn az előterjesztett törvényezikkek megerősítéséért folyomottak, azt állíták a törvényezikkekről: „miként azok olyanok, melyek által mind a dolgok rende visszaállit-

1) Horváth: Magy. tört. II. 569.

ható, az egész ország állapota diszében fentartható, minden közbejött vészek elháríthatók és ez idő szerint megháborított nyugalom s biztosság megszerezhető". (1514. rend. előb. 6. §.)

Hitt-e maga Perényi nádor s hittek-e társai ezen állításuk valóságában, az alig tehető fel, de hogy Bakács érsek és Bornemisza a királylyal együtt más véleményben voltak, az bizonyos.

Hogy is várhattak volna a hazára nézve üdvös eredményt olyan törvényektől, melyek mig egyfelől ezerek és ezerek életének kiolthatását biztosítják, másfelől a földesuri önkény miatt ki nem végezett munkásokat földhöz lánczolt rabszolgákká teszik?

A földes urak tagadhatatlanul sok kárt szenvedtek a pórlázadás által s most mindenek előtt ezen károkat akarták helyre pótolni. E czélból minden megyében a megyei alispán és 4 szolgabíró mellé választott a megyei nemesség 12 jóhirű nemest, a kik minden károkat megbecsüljenek, mely károkat aztán azon jobbágyok tartoznak megtéríteni, kik a „károkat elkövetőknek tapasztaltatnak". (1514: 4. t. cz.) Sőt ha megesküdtött a nemes, hogy valamely paraszt arany és ezüst neműjét, vagy pénzét elvitte: a mennyit mondott, annyit vettek be azon a paraszton. (5. t. cz.) És ha a paraszton az így meghatározott károkra nézve elégtételt adni vonakodtak, erre minden módon kényszeríthetők voltak. „És lázadásuk miatt a királyi felségnek is annyit fizessenek, ha birnak, mennyivel a megsértett, megkárosított nemesnek tartoznak, mind az által elsőben a sértett nemes nyerjen elégtételt." (7. t. cz.) Egészen a nemesek önkényére volt tehát bizva, hogy ki ellen és mennyi kárt akartak felszámítani és ezen felszámítás szerint nyertek kárpótlást, sőt talán többet, mint kárpótlást, mert valóságos káruknál semmi esetre sem számítottak fel kevesebbet s ezt sem vagyontalanok ellen.

És a szegény jobbágy ugyanennyit tartozott fizetni még a királynak is!

A megölt nemesekért vérdíj fizetésre köteleztettek azon városok és helységek, melyek a gyilkosság idején jelen voltak. (8. t. cz.) Hát azon 70,000 job-

bágyért, kik éppen a nemesség miatt veszték el dicstelen halállal, vajjon a koldusbotnál is szomorúbb sorsra jutott családok nem követelhettek volna-e éppen annyi, vagy talán még több joggal vérdíjat?

Az 1514-iki országgyűlés a látszatra is akart valamit adni, kijelentette, hogy nem akarja, hogy ártatlanok is szenvedjenek, mert „az egyenes igazság mást rendel, annálfogva elhatároztatott, hogy csupán a tettesek és vádolhatók büntetessenek“. (9. t. cz.) Ilyen törvény mellett aztán nem volt nagyon szükséges a tettesek kinyomozása, — hiszen sokkal hamarabb akadt olyan, a ki vádolható, mint a kire a tettet be lehetett volna bizonyítani, — a büntetést pedig ugyis egyformán lehetett alkalmazni. Az 1514-iki törvényhozók szerint ez volt az egyenes igazság! És minthogy egyedül csak a bűnöst akarták sujtani, azért ha a parasztok egymásra nem vallottak, akkor a földes ur határozta meg, ki a bűnös. (10. t. cz.) Mily könnyű lehetett ez esetben a bűnöst felfedezni!

Törvénybe iktattatott ugyan, hogy „mindenkor gond legyen arra, hogy ártatlanok ne kárhoztassanak“. (13. t. cz.) — de ezen jámbor óhajtással kár volt a helyet is tölteni, ha semmi intézkedés nem tétetett az ártatlanok jogainak védelmére.

A kártérítésről alkotott ezen törvénycikkek is fájdalommal tölthetik be lelkeinket, — de a mi a visszatorlásra, boszu állásra vonatkozik: az irtózáttal rázza meg egész valónkat és oly gyalázatos szégyenbélyeget süt az akkori törvényalkotókra, melynek szennyét századok hosszú sora sem fogja lemosni, mind addig, míg csak a meghamisítatlan történet fenmarad.

Az összes parasztságot halállal akarták büntetni, de mert látták azt, hogy — a törvény szavai szerint — „e nélkül a nemesség keveset ér“, megelégedtek azzal, hogy „minden kapitányok, századosok és tizedesek s egyéb paraszt lázítók és a nemeseknek nyilvános gyilkosai, továbbá a szűzeken és asszonyokon erőszakoskodók, minden kegyelem félretételével megölessenek és mindenütt kiirtassanak“. (14. t. cz.)

Mily irtóztató vadság! Mily vérszomjas kegyetlen-

ség! S mily szomorú dolog, hogy ezt könyvből kell olvasnunk, oly könyvből, melyben az igazság szabályainak kellene befoglalva lenni! Szentesíteni az öldöklést, a tömeges legyilkolást!

És ez a törvény hány ártatlannak oltá s olthatá ki életét!?

Minden nemes törvényes hatalmánál fogva megölte ellenségét, mert ha nem volt is valaki kapitány, százados, vagy tizedes a lázadók között, könnyen reá lehetett fogni, hogy lázító, gyilkos, vagy erőszakoskodó volt és akkor hóhér pallosa alatt vérzett el.

Hetvenezer ember veszett el a csatározások alkalmával, ezen véres törvény átkos köpenye alatt 20—30 ezer ember gyilkoltatott meg; így egy rövid fél év alatt mintegy százezer munkás pusztított ki árvahazánkból, oly munkás, ki emberhez illő bánásmód mellett nagygyá, dicsővé tette volna e hazát. És nem a törvényhozók akaratán mult, hogy az egész jobbágy-osztály ki nem irtatott, mert hiszen az országgyűlés kijelentette, hogy „mindazon parasztok, kik felkeltek, főbenjáró büntetéssel lennének büntetendőek”: hanem megkegyelmeztek a jobbágyság egy részének azért, mert a munkás kezek nélkül nem tudtak volna megélni, mert „a parasztság nélkül a nemesség keveset ér”. (14. t. cz.).

De ezen százezer ember legyilkolása még nem tölté be a kegyetlen zsarnokok vérszomját, nem merték ugyan az egész jobbágyságot kiirtani, félvén, hogy éhen vesznek el a munkás kezek nélkül: azért az életben maradókra nézve elhatározták, hogy az „eféle megátalkodottságuk emléke és mindenhai büntetése örököseikre is háramoljon és átszálljon, és minden század tudja, mily istentelen gonoszság légyen az urak ellen fellázadni: azért jövőre ez országban bárhol lakó parasztok ezen hűtlenségi bűnök miatt elvesztvén azon szabadságukat, hogy egy helyről más helyre elmehettek, földesuraiknak örökös és kizáró jobbágyságoknak alávetve légyenek, sem földes urak megegyezése és akarata nélkül egy helyről másra, lakás s tartózkodás végett ne mehessenek.” (14. t. cz.)

Borzasztó törvény!

Barommá tenni az embert és utódait, kik bizonyára nem osztoztak elődeik bűneiben, — megtagadni az embertől azt a szabadságot, mit a természet még a kis féregnek is megengedett! A porban csuszó féreg azt teszi, a mit akar, oda megy, hová akar s kedve szerint választhatja tartózkodási helyét: és a teremtés remeke, az Isten képmása, a természet ura: az ember, ne birjon annyi joggal, mint a legutolsó porban mászó féreg!? És ezen jogától szentesített törvény fossza meg!?

Vagy hát a jobbágy nem is volt ember? Mi volt hát akkor, ha nem ember? Hiszen csak olyan alakja volt, mint a nemesnek, — volt szive, esze, csupán ruhája és keze volt durvább s mindkettő a munka miatt olyan, azon munka miatt, melynek csak fáradalma a szegény jobbágyé, de meg nem érdemlett gyümölcsét azok élvezék, kik nem is tudták, hogy mi az a munka.

A későbbi századokra hivatkoznak az emberi érzelmet nem ismerő törvény alkotói, hogy ez a késő századoknak is réme legyen. Elérték céljokat, mert most több mint negyedfél század után rémülve, de egyszersmind méltó szánalommal tekintünk a törvényre, szánjuk azokat, kik nemtelen szenvedélyeik által elragadtatva, maguk kívánták gyalázatuknak ily megörökítését és a kik ily szánandó szégyenoszlopot tudtak állítani a gyalázatnak, mely a védtelen jobbágyok fejéről magukra szállott vissza....

A rabszolgáknak azonban dolgozni és fizetni is kellett, a mi nagyon természetes, — dolgozni és fizetni majdnem többet, mint lehetséges volt. Tartozott a jobbágy évenként egy arany forintot fizetni (15. cz.), minden héten egy napot szolgálni (16. cz.), sőt némelyek szerint annyi napszámot, mennyit földes ura kíván, *) minden hónapban egy csirkét (17. cz.), minden Pünköstre egy fiatal s Szent-Márton napra egy vén ludat (19. cz.), minden urnapjára 10 jobbágy együtt egy hizott malacot tartozott beszolgáltatni a földes urnak, „épségben hagyatván a földesuraknak s ne-

*) Szokolai: Urbéri törvényesékek teendői. 6.

meseknek eddig adni s venni szokott egyébb jövedelmek.“ (20. cz.) Ezekhez tartoztak: hogy a jobbágy minden eladott tárgyak árának, sőt még a ludtollnak és a kötésre szánt szalmának egy kilenczed részét kénytelen volt a földes urnak adni, a kilenczed behajtásakor a termények számára hordót és zsákokat szolgáltatni, a földes úr menyegzőjekor, vagy országgyűléskor külön adót fizetni stb. Tartoztak még a jobbágyok minden földterményből, tehát gabonából, borból, szénából a földes urnak kilenczedet, a papoknak tizedet adni, úgy hogy maguknak minden 10 kéve vetésből, vagy 10 cseber borból csak 8 maradjon. (18. cz.).

Ezek voltak a törvényben megszabott kötelezettségek, melyeket a jobbágyok tartoztak teljesíteni. S ezeken kívül pedig mennyi más mindenre nem kényszerítették!

Még a sziv-ügyekbe is beavatkozott ez a századokra hivatkozó és a haza boldogságát visszaállítani akaró törvény. Ugyanis az özvegy-asszony nem mehetett férjhez a földes úr beleegyezése nélkül, — a leányoknak megengedettett ugyan, hogy bárkihez férjhez mehetnek, de ha kimentek a földes úr hatósága alól s az anya fiatal fiát magával vitte, az teljes kora, vagy nős állapotban tartozott, visszatérni előbbi lakására, anyja földes urához. (21. cz.)

Tehát szentesített törvény tépte le a jobbágy fiút édes anyja kebeléről s rabolta el a gyermeket anyjától!

Mily szivtelen kegyetlenség!

A szerencsétlen jobbágy-anyának nem volt szabad szeretni gyermekét s a gyermeknek nem lehetett vigasztalni és gyámolítani végső inségre jutott édes anyját! A fiu csak addig volt némileg szülőié, mig teljesen felnőtt: akkor a földes úr magához parancsolta a rabszolgát....

Gyalázatot gyalázatra halmozott ez az országgyűlés a szegény jobbágy irányában, lelkét és szellemét egyaránt megakarta bélyegezni s eltörpíteni. Ennek kifolyása volt az a határozat, hogy „paraszt származásu püspökké, vagy érsekké ne emeltessék, és ha va-

laki azzá emeltetnék, annak senki tizedet adni ne tartozzék". (24. cz.)

Ezt a törvényczikket a Bakács elleni erőtelen torzalkodás alkottatá, mert az esze után roppant hatalmu s gazdagságu Bakácsot, a szathmármegyei Drágfi jobbágyának fiát, ki jobbágyból érsekké és bibernokká emelkedett, nem volt elég hatalmuk megtörni az ellene szövetkezett, czimereikre büszke főuraknak, a jobbágyfiu szellemi fölényét kénytelen voltak elismerni, mint elismertetett az a külföldön, úgy hogy idegen létére is többek által a keresztény világ legfőbb méltóságára: a pápaságra is érdemesnek tartatott s csak egy szavazattal maradt kisebbségben a pápaválasztásnál. Valamint nem felejtették a főurak a szintén szegény sorsból magát veszprémi püspökké és cancellárrá felküzdő Szathmári György nagy hatalmát és befolyását sem a király családi ügyeiben; különösen gyűlölte őt Zápolya, a miért ellenezni merte az ő hugának Borbálának összekelését a lengyel királylyal Zsigmonddal, s különben is nyílt ellensége volt a hatalmas és féktelenül nagyravágyó Zápolya-családnak. És a főurak, hogy jövőre ne legyenek kénytelenek tünni az ész és tudomány elsőbbségét: így akarták meggátolni az észnek és tudománynak uralomra jutását. Nem akarták engedni többé, hogy szellemi törpeségük feltűnő legyen.

Az egész főpapság — a kalocsai érsek és a nádor fia Perényi váradi püspök kivételével — hatalmasan tiltakozott ezen eléggé nem jellemezhető törvény szentesítése ellen, — de annyit tehetett csupán, hogy az e törvényeket magában foglaló végzemény előszavában jeleztetett ezen tiltakozása.

Lebilincseltek tehát a szellemet is, mint lebilincseltek a testet, ismételve a törvénybe iktatván, hogy jövőre a jobbágyok elbocsátása és elhurczolása végkép megszűnjék, örökre eltöröltessék s eltemetve maradjon. (25. cz.) És a jobbágy hiába menekült volt földesura kegyetlenkedése elől bárhová, mert úgy az egyesek, valamint a szabad városok és testületek szigoru büntetés terhe alatt tartoztak őt kiadni földes uraiaknak (29), sőt a szökevény jobbágyot a mezőn is

szabad volt elfogni (30), szabad volt meg is ölni. (37. cz.)

Hasztalan futott tehát el üldözött vad módjára, nem volt menhelye az üldöztetés elől, — emberek nem adtak hajlékot a pihenésre s a mező és vadon nem nyújtott biztonságot. Mennyivel jobban volt dolguk akkor a vadállatoknak, mint a jobbágyoknak, mert azoknak menedéket nyújtott az erdő mélye, de a jobbágyok számára nem volt hely, a hol nyugodtan hajthatták volna le fejüket!

Ugy látszik, hogy a törvény hozóit és a kort egyaránt megbélyegező törvény vak dühe egy perczre csilapodott, — azt mutatja azon őszinte beismerés, melyet egy helyen tesznek a törvény alkotói, mondván: „kétségtelen, hogy a mult paraszt zavar hibáink miatt okoztatott“ (33. t. cz.), — ezen igazságosnak látszó nyilatkozat után kegyetlen büntetések vannak szabva a lázadókra, még ha nemesek lettek volna is.

Féltek a törvényhozók, hogy a jószívü király saját nemes indulatát követve, kegyelmes lesz a lázadásban állítólag részt vettek némelyikéhez: azért törvénybe iktatták, hogy a „királyi kegyelem senkinek ne használjon“. (36. cz.) És a félénk, gyáva király szentesítésével járult ehhez a királyi tekintélyt mélyen sértő és lealázó törvényhez. Pedig ha II. Ulászlónak csak felényi ereje lett volna is, mint becsületes szívjósága, nem az ő uralkodása töltené be hazánk leggyászosabb napjait; mert hogy II. Ulászló a legnemesebb szívü, a legbecsületesebb érzelmü ember volt, azt éppen úgy nem lehet tagadni, minthogy erélytelensége és gyavasága miatt süllyedt le annyira az ő korában a királyi tekintély.

De nemcsak a károkért kárpótlásra, a megöltékért fizetésre kényszerítette a törvény a jobbágyokat, hanem még arra is, hogy azon jobbágyok, kik ott laknak, a hol valamely nemes elfogott, vagy megveretett: 100 arany forintot tartozzanak fizetni (38. cz.), — a kapitányok, századosok, tizedesek és más lázitók pedig fővesztéssel büntetessenek. (39. cz.)

Hogy a bűn elkövetői büntetessenek, azt az osztó igazság hozza magával, — de hogy a bűntevőnek ártatlan

maradékai is bűnhődjenek, az a józan észszel nem egyeztethető össze. És az 1514-ik évi „vad törvényeknek“ nagyobb része mégis ilyen, nemcsak a bűnösöket bünteti, hanem azokat is, kik a bűnösökkel közelebbi családi viszonyban állanak. Így a lázadást indítók és az erőszakot tevők ellen, hogy „a maradékoknál az e miatti büntetés fennmaradjon, valamint minden század tudja s reá emlékezzék, mind az ily szándékos, Isten és ember előtt kárhozatos gazok iszonyu halállal veszszenek el és azoknak maradéki is, u. m. fiai és leányai s testvérei úgy büntetessenek, hogy azok utódaiból senki a parasztok sorából bíró, esküdt polgárrá, vagy helység birájává ne választassék, — és azok közül a fejedelem, földes urak, vagy nemesek udvarában senki cseléd soha ne lehessen és egy is közülök bármi tisztségre ne emeltessék, hanem mint átkozott sarjadék örök szolgaság és paraszt alattvalóság jármának büntetését gyászolja. Ha pedig feleségtelenek ilyet elkövetőknek találatnak, azoknak atyái a fent érintett gyalázatra kárhoztassanak“. (47. cz.)

Mily lelkiismerettel lehetett büntetni az ily személyes büntett miatt a bűnösnek gyermekét, testvérét, vagy atyját?! Hát ezeknek hibájául felróvható volt-e az, hogy a bűnös nekik apjuk, testvérök, vagy fajok volt?!

E törvényeken általában már a középkorban is csak a vad népekhez illő felfogás és eszme vonul végig.

A fegyverviselés oly szorosan meg volt tiltva a jobbágyoknak, hogy ha valakinél fegyvert találtak, annak jobb keze megcsonkított. (60. cz.)

A nemes leánynak megtiltatott, hogy szive hajlamát követve jobbágyhoz menjen férjhez, mert akkor vagyonában megrövidült.

Mind ezen vad és pogány módra kegyetlen törvények elől még külföldre sem menekülhettek a szegény jobbágyok, mert ha azt tették volna is, onnan vissza küldettek. (70. cz.)

És az ezen „vad törvényeket“ magában foglaló végzemény befejezésében a szegény II. Ulászló király becsületes igazságérzete és szive jobb sugallata ellenére

kénytelen volt kijelenteni, hogy az ismertetett törvény-
cikkeket jogosoknak és igazságosoknak tartja!!
Pedig szegény király, de nem erősítette volna meg soha
ezeket a „vad törvényeket“, ha a trónra vágyó Zápolya
oly hatalmas és népszerű nem lett volna, s ha a büszke
Perényi sokszor oly fenyegető hangon nem festette volna
azt a helyzetet, mi bekövetkeznék akkor, ha a király
ellene szegezné magát a főurak mindenható akaratának.
A főurak nagyon fel tudták használni a király gyáva-
ságát.

Ezeket az 1514-iki törvényeket méltán nevezte el
32 év múlva I. Ferdinánd király „vad törvényeknek“.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Harminczkét év után.

Szétoszlott az 1514-ik boszút lihegő országgyűlés, meg voltak alkotva a rabszolgaság törvényei.

A lelánczolt nép nehéz békóinak csörgése nem zavará a nemesség álmát. Hiszen a békók oly erősek valának! És nem lehetett félni attól, hogy valaki megoldozza azokat.

A nép hallgatagon türte fájdalmát, — türelmesen hordozta a nehéz jármot, nem jajgatott fel a korbács fájó ütése alatt és nem kiáltott segélyért, melyet ugy sem hallott volna meg senki.

Megadta magát kegyetlen sorsának.

Pedig egyes urak még ezen törvényes intézkedéseknél is tovább mentek. „Ez 1515. esztendőben — írja Veráncsics — hogy a keresztes had immár teljességgel leszállott volna, igen megkegyetlenkedének az magyar urak szegénység ellen, sok képpen nyomorgatták a kereszteteket. Kenderesy András, Bács megyében nemes ember, vas keresztett csinálhatott vala és az jobbágyát az homlokán azzal szílel őket sította.“¹⁾

Meghalt II. Ulászló is (1516. márczius 13-án), kinek gyávasága nagyban elősegítette a jobbágyok szerencsétlenségét. Ha utánna egy erélyes és mély belátású király lépett volna a trónra, talán lehetett volna remélni az isszonyu állapot némi javulását. De mit lehetett várni egy tiz éves gyermektől, II. Lajostól? Játék való egy 10 éves gyermeknek és nem királyi pálcza, mely gyenge kézben csak súlyt, de nem kormányoz.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók III. 12.

A gyermek-királynak még annyi tekintélye sem volt, mint gúnytárgyúl szolgáló apjának.

Az urak szabadon gazdálkodtak, nem volt kitől tartani, — de hogy ha magát a törvényt megtartották volna, ugyis nyomorult helyzete lett volna a jobbágyoknak. És hogy a jobbágyok „nyomorult s elnyomott“ állapotban voltak, azt maga a tolnai országgyűlés (1518. 16. cz.) beismerte, midőn ennek hangsúlyozása által igyekezett eltávoztatni az újabb adókiivetést. De azért nem segített rajta, — sőt felújította a lenyügöző törvényt, hogy „a rendelet ellen elhurczolt jobbágyok vissza adassanak“. (18. cz.) Hogy minden husz jobbágytól egy lovas katona adatott (a miből származott a 20-ár, huszár elnevezés, t. i. hogy 20 jobbágy ára egy lovas katona) s a katona csapatoknak megtiltattott a jobbágyok vagyonaiban és személyében is a kártétel: az is csak önzésből történt.

A mohácsi vész körüli időben nem igen jutott eszébe senkinek a jobbágyság, vagy ha jutott, csak azért, hogy újabb teher rakassék arra.

Az 1521. nov. 19-én tartott budai országgyűlésen rendeltetett, hogy „az országnak minden nem-nemes lakosa füst pénzül egy arany forintot fizessen. Ezen felül minden hordó bortól annak nagysága szerint 25, 50, 75 dénár és egy forint, — minden hordó sertől 10 dénár, — minden nagyobb marhától 5 dénár, a kisebbektől, minő a juh, kecske, sertés, egy kas méh: két dénár szedessék adóul“. — Az alispánok „közül számosan az 1521-ben kivetett adót beszédtek ugyan, de azt maguknak tartották meg“.¹)

Az 1523-iki országgyűlésen új adóul minden nem-nemes ország-lakosra 2 frt füst pénz vettetett ki.

Előbb csak 20 jobbágy tartozott adni egy lovas katonát, — 1523-ban a budai országgyűlés már 10 jobbágytól kivánt egyet, — mig az 1526-iki országgyűlés kimondta, hogy „minden jobbágyok fejenkint készen lenni tartozzanak, és ha végszükség kívánná, vagy ő felsége parancsolná, tartozzék azok ötödrésze jól fel-

¹) Horváth: Magy. tört. III. 362.

fegyverkezve felkelni.“ Sőt végszükség esetében minden egyes jobbágy kiállitható volt. (1526: 10. cz.)

A jobbágy tehát földhöz kötött rabszolga volt, fizette a kilenczedet, tizedet, adót, viselte a jobbágyi egyéb terheket s ezek mellett katonászkodott!

A mohácsi vész utáni zavargások, az uralkodás feletti versengés és a pártoskodások legkevésbé sem könnyíthettek a jobbágy-terheken.

Sok volt az a teher, mely alatt erőtlenül roskadoztak a testben, lélekben elcsigázott jobbágyok.

Látta ezt egy ember, ki nagyobb volt a dölyfös főuraknál és mégis ember volt, ember akart lenni és embereknek tekintette mind azokat, kik Isten képét hordozzák, — látta hogy az ember mily barommá van lealacsonyítva, hogy még vele született emberi jogai is elvétettek tőle — és hogy az ember mily kegyetlen!... És nem nézheté ezt soká szó nélkül.

Ez a nagy ember: a király, I. Ferdinánd volt, a ki valóban megérdemli, hogy a jobbágyok utódai hálással őrizzék meg emlékét.

Igaz, hogy mindjárt a mohácsi vész után, a pártusák küzdelmeiben, midőn az ország egyrésze Szápolyát, másrésze a törököt, a harmadik rész Ferdinándot uralta, még nem lehetett szót emelni a jobbágyság érdekében, — nagyon népszerűtlen lett volna ez. Így nem lehet csudálni, hogy Ferdinánd király is beleegyezett az 1527-iki budai országgyűlés azon határozatába, hogy „minden kaputól halasztás nélkül egy forint adó fizetessék, — és ezen adó fizetés alól nem volt szabad kivenni egyetlen egy jobbágyot sem, csak azt, kinek 10 forint értékű vagyona sem volt. (1527: 8. t. cz.) Beleegyezni kellett a királynak az 1536. évi pozsonyi országgyűlés azon határozatába is, hogy a közrend helyreállítására és hadakozásra „minden egyes jobbágyra“ két forint adó vettetett (1536: 20. cz.) és hogy most már csak azon jobbágyok mentettek fel a két forint adó alól, kiknek hat forint értékű vagyonuk sem volt. (1536: 30. t. cz.). — Azonban még ugyan ezen országgyűlésen sejteni lehetett, hogy a hol többségre számíthatott a király, már észrevétlenül

igyekezett segíteni a jobbágyokon. A főpapok és főurak viszálykodását látta a király s már az előbbi országgyűlésekből tudta, hogy különösen a tized kérdésében a főurak mindig ellene szegezték magukat a főpapok akaratának s talán éppen a miatt, hogy midőn a jobbágyokról volt szó, a főpapok pártfogolni látszóttak a jobbágyokat: most is tehát örömmel szentesítette az országgyűlés akaratát, midőn törvénybe iktatták, hogy a tizedbérlők közül némelyek a jogos és szokott tizedekkel megelégedni nem akarnak, hanem szenvedhetlen zsarnoksággal, tized alatt, mindent mit akarnak, elvisznek,“ (1536: 38. t. cz.), — azért az ily jogtalan tizedért a tizedszedésre jogosítottat tették felelőssé.

Ez által a tizedbérlők nagyobb kiméletre lettek szorítva a jobbágyokkal szemközt.

Habár egy év mulva az adó három forintra felemeltetett és az adó fizetés alól senki ki nem vétetett: az adózás módjának meghatározása által mégis némi rendszer hozatott be az adószedésnél, a mi kétségtelenül nem volt hátrányára a jobbágyoknak.

Azt, hogy a nemesi házakban lakó jobbágyok is éppen úgy megadóztattak, mint a többiek: méltánytalanságnak nem lehet nevezni.

Az 1542-iki beszterczebányai országgyűlés maga is belátta, hogy a jobbágyok mily igazságtalan bánásmódban részesülnek, hogy roppant rendkívüli fizetésekre szorítottatnak, akaratjuk s beleegyezésük ellenére egyhelyről máshelyre vitetnek s mindenképpen elnyomatnak: azonban beérte az egyszerű tiltakozással ez ellen. (2, 21. t. cz.).

Ezen egyszerű tiltakozásra aztán mindjárt következett az új adó, minden jobbágy kaputól egy forint, azon indokolással, hogy „az országnak helyreigazítása és megtartása nagy költséggel és fáradsággal történik“. (1542: 26. t. cz.) Azonban ezen adó behajtásánál igyekezett a törvény lehetőleg méltányos lenni, midőn meghatározta, hogy a gazdagabbak *többet* tartozzanak fizetni, miut a szegények. (1542: 27. t. cz.)

Bel- és külháboruk roppant költséget okoztak az országnak. I Ferdinánd alatt, azért maga az ország-

gyűlés, látván, hogy a jobbágyok több terhet már meg nem bírnak, a hadviselés költségeit úgy kívánta fedezni, hogy minden házzal bíró jobbágy után köteleztetett a földes ur saját pénztárából a jobbágy örökbecsüjének, vagyis negyven forintnak hatvanad részét adóba fizetni, s egyszersmind kijelentetett, hogy ez a jobbágyok terhelhetése nélkül történjék. (1542: 28. t. cz.)

De az ugyanezen évben Pozsonyban tartott országgyűlés újabb terhet adott a jobbágyokra, midőn a király részére ismét egy forint adót ajánlott minden jobbágy kapu után és míg ez előtt csak azoktól szedetett be az így kivetett adó, kik legalább 10 frt, később a kik 6 frt értékű vagyonnal birtak, most ezen összeg 3 forintra szállított le, úgy, hogy csak azoktól nem hajtattott be az új adó, kik 3 forint értékkel sem birtak. (1542: 9. t. cz.)

Még mindig nagy divatban volt a jobbágyoknak lakhelyeikből erőszakos elhurczolása s kevés eredménye lett az évről évre alkotott törvényeknek, melyek ezeknek megakadályoztatását célozták. A törvény csak végrehajtva mutathat fel eredményt, már pedig az I. Ferdinánd alatti zavaros idők nem voltak alkalmasok a törvények végrehajtására. De ha még végrehajtott volna is az ily törvény, ez sem ellensúlyozta volna az 1543-ban, a beszterczebányai országgyűlésen újabban kivetett 2 forint adót, mely lovasok fogadására és tartására ajánltatott meg, — a földes urak megajánlották, a jobbágyok fizetni tartoztak, holott maga az országgyűlés elismerte, hogy „annyi évi háborúk és katonatartások miatt mind kimerítették“. (1543: 9. t. cz.) De hogy ha már a leroskasztó terhek mellett még külön katonatartásért is megadóztattak a jobbágyok: legalább magukat személy szerint fel lehetett volna menteni a katonáskodás alól. Azonban az 1543-iki országgyűlés másként gondolkozott, neki nem volt elég, hogy a jobbágy minden keresményét földes urának, papjának s adóba adta, hogy a katonaság fentartására új adót vetett a jobbágyokra: hanem felhatalmazta a várkapitányokat arra, hogy szükség esetén a jobbágyokat fejénként is kényszerithessék fegyverfogásra. (22. t. cz.)

A jobbágy tehát fizetett mintegy váltságdíjat a katonáskodásért és ugyan akkor tartozott katonáskodni is.

De hát hogyan is lehetett volna jogos intézkedést várni azoktól a földes uraktól, kik nem elégedve meg a törvényesen és törvénytelenül szedett szolgálmányokkal, még a papi tizedet is beszédtek a jobbágyoktól, az egyházi személyeket a tizedtől megfosztották, annyira, hogy „sem a fentartásoknak, sem a tized erejéig kiszabott védelmi terheknek eleget nem tehetnek“ (1543: 28. t. cz.); — törvényt kellett tehát alkotni, hogy az ily hatalmaskodók megzaboláztassanak és a tizedek, azoknak kiket illet, visszaadassanak.

A hatalmasok versengése mindig az alattvalókat súlytja. Magyarországon pedig a világi urak az egyháziakkal, aztán a főnemesek a köznemesekkel nagyon sokat viszálkodtak I. Ferdinánd idejében s az ebből származó teher mindig a jobbágyokra nehezedett. A papság sokszor akart könnyíteni a jobbágyok helyzetén, de a világi urak ezt már csak azért is megakadályozták, hogy a papságnak ellenére tegyenek, — azután meg a több szavazattal bíró köznemesség szegezte magát ellene a főurak akarátának.

Igy történt ez az 1546-iki országgyűlésen is.

I. Ferdinánd király — mint már előbb is többször — felszólította az országgyűlést, hogy legalább némileg tágítsa a szoros bilincseket, melyeket az 1514-ki „vad törvények“ raktak a jobbágyokra: engedje meg legalább a szabad költözést. Az országgyűlés egyrésze belátta a király felszólalásának méltányosságát és nyilatkozta, hogy ha a jobbágyok terhe még szaporodik, „a szegény köznépek nem marad egyebe meztlen testénél, mely szintén kegyetlen verésekkel van elmarczangolva“; de a nagyobb rész kitért a király indítványa elől, habár azon szabadságot jogosnak és igazságosnak látta is, s elhalasztatott a jobbágyok költözése iránti szabadság tárgyalása a következő országgyűlésre. Ezen határozatot a köznemesek vették keresztül. (1546: 39. t. cz.)

Vannak, kik állítják, mintha a király ezen felszólalásának nem az lett volna oka, hogy a király szánako-

zásra indult volna a nehéz járom sulya alatt roskadozó jobbágyok iránt s a nemességet szándékozott volna jobb érzelmekre bírni: hanem csak a nép nagy tömegét akarta magához édesgetni az atyáskodó jó sziv mutogatása által, hogy messzeható terveit majd a nép segítségével vihesse keresztül, még elkeseredettebbé tevén azt a zsarnok nemesség iránt.

Bármi volt indoka a király ezen fellépésének, annyi bizonyos, hogy ezen felszóllalása a jobbágyok hálájára érdemes, mert józanabb gondolkozásra ébresztette a nemesség egy részét s az elvetett jó mag üdvös gyümölcsöket termett.

Harminczkét évi rabszolgaság után a jobbágyokra jobb világ derült.

De hiszen már oly sokat is szenvedtek, kivált azok, kik a hódolt részeken laktak! Hogy mily kegyetlen volt állapotjuk, arra egyetlen példa is elég. Az 1545. év folyamán Chalil defterdar Budára küldetett, hogy a szandzsákságok adóját szabályozza, ez aztán midőn vissza tért Konstantinápolyba, nemcsak a székesfehérvári templomi edényeket rabolta el, hanem feltörte a királyok sirboltját s az arany és ezüst s más drágaságokat mind elvitte magával. „A néptől nemcsak pénzt szedetett adóúl, a *gyermek is megtizedeltettek*, kik aztán Konstantinápolyban törökök és janicsárokká neveltettek; maguk a szülék is nem egyszer gyermekeikkel kénytelenítették leróni az elviselhetetlen adót.“¹⁾

A 1547-ki nagyszombati országgyűlés szét törte a lánczot, mely a jobbágyot a földhöz kötötte.

Az 1547:26. törvényczikket nem szabad elfeledni a volt jobbágyoknak, vagy ezek utódainak. Ez állította vissza a költözési szabadságot.

Ez a törvényczikk szóról szóra így hangzik:

„Mivel pedig több régi és újabb példákból gyakran nyilvánvalóvá lett, hogy a mindenható Isten boszuló haragja a népnek valamely vétke miatt sulyosabb, nem is látszik, hogy annyi évektől fogva a hajdan vi-

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 207.

rágzó Magyarországnak valami annyit ártott volna, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek lármája szakadatlan az Isten színe elébe emelkedik:

1. §. A mindeneket teremtő boszujának elhárítása, jóságának, kegyének és kegyelmességének végre valahára ezen lesújtott ország iránti kiengesztelése végett, kiváltkép hogy ő Felsége a közelebbi pozsonyi országgyűlésen arra híveit kegyelmesen intette, az ország karai és rendei egyebek között ő királyi szent Felségének, legkegyelmesebb uroknak kegyelmes atyai intésénél fogva, ezen gyűlésben elhatározták és megállapították azt egyértelműleg:

2. §. Hogy a nyomorult alattvaló jobbágyoktól korábbi években bármi módon elvett szabadságok visszaadassék, és ezután szabad legyen, ha valamely urnak, vagy nemesnek (talán górombább s kegyetlenbb) uralma és hatalma alatt élni nem akarnak, máshová költözni“. (1547:26. t. cz.)

Bizonyíthatja-e valami világosabban a jobbágyok jogos panaszát, mint ez a törvény?

Tehát az ország rendei nyilván elismerték, hogy „az Isten méltán sulytolja a nemzetet egyéb bűneiért is, de különösen azért, hogy a jobbágysággal így bánik“¹⁾ és „hogy a hajdant virágzó Magyarhonnak mi sem ártott néhány év alatt többet, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek jajveszékléseik szünet nélkül hangzanak fel az Istenhez“.²⁾

Megadatott tehát a költözési szabadság, azonban nagyon természetes, hogy ez feltételekhez volt kötve, melyek igen nehezek voltak.

Az elköltözni akaró jobbágy tartozott szándékát szolgabirájának bejelenteni, ki ezt földesurával tudatta; ha a földesur 15 nap alatt rá nem vehette a jobbágyot a visszamaradásra: akkor kiment a szolgabíró egy nemessele azon helységbe, hol a jobbágy lakott s ott a helység előljárósága és a többi jobbágyok jelenlétében ünnepélyesen megeskette a jobbágyot, hogy azért költözik el, mert földesura őt „rég

¹⁾ Ladányi: Magy. alkotmány tört. 154.

²⁾ Szokolay: Urbéri törvényszékek teendői. 8.

szokás és szabadság ellenére“ szolgálással, vagy pénzfizetéssel, az igazság elleni más teherrel elnyomja. Az eskü letétele után is csak úgy mehetett el, ha elébb minden tartozását lefizette, minden perét bevégezte, elhagyandó házáat jó állapotba hozta. Ezt a szolgabíró s a hozzá adott megyebeli nemes ítélte meg s adta ki az engedélyt tizenkét dénár lefizetése mellett, mely bíróság ítéletével ha mind a két fél meg volt elégedve, akkor a jobbágy elköltözhetett, — máskülönben pedig felebbszetett az ítélet a megyegyűléshez, onnan „a királyi Felség törvényszékére“ és csak ez mondott végleges határozatot, addig azonban tartozott a jobbágy lakhelyén maradni s a szolgálásokat teljesíteni.

Ezekből világos, hogy ezen felebbszési jog megadásával a földes urak majdnem addig tarthatták vissza a jobbágyot, a meddig akarták, mert tudva azt, hogy a régi törvénykezés mily lassu volt, tudva hogy évenként csak négyszer tartatott megyegyűlés s hogy a törvény éppen nem szabta meg, hogy a költözési ügyekben beadott felebbszések a legelső megyegyűléshez be-terjesztendőek és tárgyalandók: ezer módja volt a végérvényes intézkedés akadályozásának. Igaz, hogy a törvény tiltotta a jobbágy erőszakos visszatartását, vagy az elköltözés akadályozását, de csak abban az esetben, ha már a végérvényes határozat megengedte a költözést.

De végre is meg volt a lehetőség az elköltözésre.

Harminczkét évi kínos rabság után meg volt törve a vad-törvényeknek legátkosabb része.

II. RÉSZ.

A költözési küzdelmek.

Az 1547-iki szabad költözési törvényekben foglalt minden nehézségek és megszorítások dacára is oly nagy lett a szoros kötelékeit tágulni érző nép költözködése, hogy a földes urak kétségbe estek és a szennyes ön-érdek elnémitván keblökben a már éledni kezdő jobb érzelem szavát: alig várták, hogy a következő évben megnyiljék a pozsonyi országgyűlés s azonnal indítványozták a jobbágyok költözési szabadságának felfüggesztését s ezt törvénybe is iktatták. (1548: 32. t. cz.)

Tehát alig egy évig tartott csak a költözési szabadság és felfüggesztetett. Visszaállottak ismét a vad-törvények.

Igaz, hogy a költözési szabadság csak egy évre függesztetett volna fel a törvény értelmében, azonban azt előre lehetett látni, hogy tényleg még sem csak egy év lesz abból.

A jobb érzésűek buzgólkodása folytán sikerült a jobbágyok védelmére annyit törvénybe iktatni, hogy a szabadköltözés elvétele által „az uraknak a nyomorult jobbágyok feletti zsarnokoskodásra hatalom ne adassék“, a jobbágyok szabadságukban megtartassanak, ne gyötörtessenek, vagyonaiktól meg ne fosztassanak, tulajdonos szolgálatokra ne kényszeríttessenek.

Ugy látszik, hogy ezen országgyűlés félt saját lelkiismeretétől, mely felszólalt a jobbágyok elnyomatása miatt s hogy ezt lecsendesítse, szabályozni kívánta a jobbágyok terheit. De ezen szabályozás oly határozatlan volt, hogy éppen semmi előnyt sem lehetett

várni belőle. A pénz és élelem kiszolgáltatására az határozatot, hogy az „a régi és ősi szokás szerint történjék“, a hol pedig ezek addig rendszeresen nem történtek, a szomszédos helységekben és birtokokban létező szokás volt irányadó.

Csupán abban a részben intézkedett határozottan az országgyűlés, hogy a birtokos jobbágy hetenként csak egy napot, évenként csak 52 napot tartozik szolgálni, úgy a mint a földesur kívánta, (1548: 37. t. cz.), a zsellér azonban „tehetsége szerint“ (38. t. cz.), vagyis annyi napot, mennyit a földesur kívánt. Minden szántáskor és vetéskor napfeljöttétől naplementéig egy-egy napot tartozott szolgálni a jobbágy igájával. (35. t. cz.)

Midőn elhatározott, hogy a földes urak jobbágyaiktól rendkívüli díjakat ne szedjenek, azoknak vagyonát erőszakkal el ne vegyék: ugyanakkor kötelezték a jobbágyok, hogy felavatáskor és házassági ünnepély fejében „tűrhető segílyt“ szolgáltatassanak földes urok részére. (1548: 39.)

Különben a magába szállásnak is adta némi jelét ezen országgyűlés. midőn megparancsolta, hogy „nyilvános büntetteken és kihágásokon kívül senki jobbágyát tömlöczbe, vagy rabságba ne tehesse, vagy talán más nagyobb gyötrésekkel ne illethesse. (1548: 41. t. cz.) Erre pedig alkalmat adott az a gyakran fel-felhangzó panasz, hogy némely földes urak a legcsekélyebb ok miatt, sőt sokszor minden ok nélkül is nemcsak tömlöczbe vették jobbágyaikat, hanem a mellett még a legkegyetlenebbül kinoztatták. Ezt igyekezett némileg gátolni e törvény.

Sőt a látszat arra is meg volt, hogy „ha valaki sem isteni sem emberi félelemtől nem tartva bánnék jobbágyával“, az ily földes úr birtokáról a jobbágy elmelessen; azonban ez az elköltözés oly körülmények közt mehetett végbe, melyek azt lehetetlenné tették. Minden megyében választott 12 nemes ember, „jámbor és törvénytudó férfiak“ az alispán és szolgabíró mellé s ezek előtt kellett bejelenteni az elköltözni kívánást, a kik ha a jobbágy panaszát jogosnak találták, száz forint büntetés terhe alatt hagyták meg a földes urnak, hogy

jobbágyát bocsássa szabadon. Ha azonban a jobbágy megszöknék, az az úr, kihez ment, tartozott azt 100 frt bírság terhe alatt vissza adni. (1548:42. t. cz.)

Ha már most figyelembe vesszük, hogy azok a megyebeli nemesek az illető földes úrnak barátai s maguk is földes urak voltak, kikre hasonló sors várakozhatott, — figyelembe vesszük, hogy az az alispán és szolgabíró szintén a földes urak barátjai voltak, kiket csupán a nemesek választottak meg hivatalukra: el lehet képzelni, hogy az ily ítélet nem mindig volt ment az elfogultságtól. Hiszen a jobbágyot nem volt miért pártfogolni. De még ha az ítélet valóban a jobbágy részére lett volna is kedvező, akkor is inkább kifizette volna a földes úr azt a 100 forint büntetést, minthogy a jobbágyot elbocsássa.

Hogy pedig maga az 1548-ki országgyűlés abban a tudatban volt, hogy rendelkezésével a jobbágyok költözése csakugyan el van törölve, vagy lehetetlenné téve, s hogy ez által a nagyszombati országgyűlésnek a jobbágyok szabad költözéséről alkotott végzése teljesen fel van függesztve: nemcsak azon kijelentésből tűnik ki, hogy a jobbágyok szabad költözése a következő országgyűlésig megszűnjék (1548:32. t. cz. 1. §.), hanem abból is, miszerint elhatározott, hogy a következő országgyűlésen „ő felvége az ország karaival és rendeivel megvizsgálja, vajjon ezen megírt mód a jobbágyokat illetőleg, avagy a nagyszombati törvény legyen az országlakóknak és maguknak a jobbágyoknak is, nagyobb hasznára és nyugalomára“. (1548:45. t. cz.)

A következő 1550-ki országgyűlésen szóba hozott ugyan az országgyűlésen a jobbágyok szabad költözésének megengedése, melyre „a királyi felség híveit sok és nagy okokból kegyelmesen inteni méltóztatott“, azonban „jóllehet a főpap urak és az ország-nagy urak közül némelyek helyben-hagyják a jobbágyok szabad költözésének mindenütt meghagyását, de mivel több szavazat esett az ellenkező véleményre“: a költözködés szabaddá tétele elmaradt. (1550:34. t. cz.)

Tehát szomorú volt a jobbágyok állapota, nagy volt elnyomatása, mert hiszen mi lehetett volna más az a „sok és nagy ok“, melyek a királyt reábírták, hogy a szabadköltözés megengedésére intse az ország rendeit? A főpapok meg is szavazták volna a rabság megszüntetését s velök együtt némelyek a főurak közül is: de az országgyűlés nagy többsége által leszavaztattak. A király és a főpapok alyáskodó jósága nem terjedhetett ki az elnyomott jobbágyokra. Határozatba ment, hogy „a költözés szabaddá ne tétessék“.

Azonban e mellett még sem volt teljesen lehetetlen a jobbágyok máshelyre költözése. Azon földes úr, kihez a jobbágy költözni akart, jelentést tett a „nemesi szék“ színe előtt s a nemesi szék egy szolgabíróval három nemest kiküldött a helyszínére, a jobbágy lakására, ott a bírónak és két helybeli polgárnak, valamint a szomszéd helybeli három nemesnek, vagy más szomszédnak kellett bizonyítani, hogy a jobbágy törvény ellenére terheltetett. Ha ezek közül egyik sem akart tanuskodni, az által bebizonyítottnak vétetett a jobbágy igazsága s hogy a tanuk csak a földés urtól való félelem miatt nem vallanak semmit, a tanuk egy-egy márka büntetésben elmarasztaltattak, a jobbágyok pedig mindenféle adósságaik letörlesztése után — szabadon bocsáttattak. Ha pedig kiviláglott, hogy a földes úr tiltotta el a helybeli bírót, vagy a tanukat a vallomástól: akkor a földes úr 16 márka fizetésre köteleztetett. Ha a tanuvallomások nem voltak összhangzók: a nemesi székre bízott a lelkiismeretes határozathozatal.

Ezen ítélet ellen felebbezni lehetett ugyan a megye gyűléshez, de tovább nem, ez idő alatt azonban tartozott a jobbágy uránál maradni s minden szolgálatot teljesíteni, kinek megtiltatott nyomorgatni jobbágyát. (1550: 37. t. cz.)

Hogy ilyen körülmények között is mily szomorú állapotban voltak a jobbágyok, mily különböző módokat találtak ki a földes urak az elköltözés lehetetlenítésére: elég felemlíteni azon erősen lábra kapott szokást, miszerint sok földes úr „valamely valótlan büntett ürügye alatt“ jobbágyát letartóztatta s aztán a saját tetszése

szerint összegyűjtött személyekkel ítéletet tartott felette s fejének elvesztésére ítélte és csak azon feltétel alatt kegyelmezett meg neki, ha magát örökös szolgaságra kötelezte. Annyira elharapódzott pedig ez a kegyetlen önkény, hogy törvény által kellett tiltakozni ellene. (1550:39. t. cz.)

Az 1550-ki országgyűlés meghagyta a jobbágyok szolgáltatását és terheit úgy, a mint elébb volt, hanem „a bormérésben és hamisításban, mely szegényekre nézve sulyos és terhes szokott lenni“ (1550:35. t. cz.), hozott be oly szabályzatot, mely még a mi korunkig is azon érvényében maradt fenn, a mint meg alkottatott. Ez az u. n. „kántor-korcsmára“ vonatkozó törvény.

A földes urak kapzsisága miatt gyakran megtörtént, hogy a jobbágyok borait egész egyszerűen maguk részére elfoglalták ingyen, vagy pedig némi csekély pénz összeget fizetve azért. És ez a panasz felhatott az országgyűlésig, hol elhatároztatott, hogy a földes ur csak azon árban tarthassa meg a jobbágy borát, mint azt más megvenné. Sőt azon panaszon is segítettett ez alkalommal, hogy a jobbágyoknak egyáltalában nem engedte a földes ur idegen helyről bor bevitelét, oly helyeken sem, hol szőlőhegy nem volt: azért az országgyűlés elhatározta, hogy „szabad legyen a jobbágyoknak Szent-Mihály naptól Karácsonyig bort mérni“. (1550:36. t. cz. 2. §.)

Ez tehát ugyan az, a mi a legutóbbi időkig fennmaradt a helységekben kántorkorcsmáltatás név alatt, azon határozottabb körvonalozással azonban, hogy a jobbágyoknak egy helységben együttesen, vagyis mint erkölcsi testületnek, mint községnek volt joga a kántorkorcsmához. És a községnek ezen joga fennmaradt a jobbágyság eltörlése után is.

Azon helységekre vonatkozólag pedig, hol bortermőhelyek léteztek, megengedettett, hogy a jobbágyok saját boraikat Szent-Mihály naptól Szent-György napig mérhették. (1550:36. t. cz. 4. §.)

Némi csekély részben tehát szabályozva lett a jobbágyság terhének egy része: csak a szabad költözés nem volt keresztül vihető az 1550-ki országgyűlé-

sen. De nem volt keresztül vihető az még a következő 1552-ki országgyűlésen sem, mert habár a királyi Felség ismételten kérte erre az ország rendeit, habár az ország rendei sokat vitatkoztak ezen s mint maguk kijelentik, óhajtották volna is a költözés megengedése által „a mindenható Istent maguk iránt kiengesztelni“ és a királyi Felség kívánatára tenni: e tekintetben semmit sem határoztak s a határozat hozatalt más országgyűlésre elhalasztották. (1552: 8. t. cz.)

De nem a háborútól való félelem volt erre a tulajdonképeni ok, melylyel magát az országgyűlés mentette: hanem, mert a többség egyszerűen nem akarta, hátrányosnak látván magára nézve.

Sőt az 1553-ki soproni országgyűlésen is ismét csak elhalasztatott a jobbágyok szabad költözése tekintetében a határozathozatal a jövő országgyűlésre, ha t. i. akkor azt tapasztalnák, hogy a hatalmaskodások és a szegény jobbágyok elnyomása meg nem szűnt volna. (1553: 10. t. cz.)

Sőt a helyett elhatározatott, hogy ha a török nagyobb erővel jön az országra, minden 20 jobbágy tartozik egy jól felkészült lovast küldeni az ország kapitányának zászlója alá.¹⁾

Azonban nem lehet eltagadni, hogy ezen országgyűlés is tett némi intézkedéseket a földhöz kötött jobbágyok sorsának javítására. Belátta maga az országgyűlés is a jobbágyokra nehezedő türehtelen terhek nagyságát, beismerte, hogy „sok és súlyos nyomorgatás miatt elnyomva és csaknem végromlásra jutva, oly munkákat, milyeneket t. i. a közelebbi években tenni kénytelenek voltak, semmiképpen tovább nem tehetnek, mely miatt tudva van, hogy az ország pusztulásra jut, és az Isten haragja valóban mindennap nevedik“ (1553: 5. t. cz.), e miatt aztán elhatározatott, hogy a jobbágyok ne kényszeritessenek a várak ingyen munkájára, tőlök a katonák az élelmet ingyen el ne vegyék, a robot „hogy a

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 265.

jobbágy lélekzethez juthasson“¹⁾ 52 napról 40 napra le-
szállított. (11. t. cz.)

A következő évben ismét megerősítették e határozatok, s pótlólag kimondatott, hogy az 1554-ki pozsonyi országgyűlésen megajánlott 2 forint segélynek a törökök alatt is álló jobbágyok csak felét fizessék (1554:4. t. cz.), hogy a határokon és véghelyeken a jobbágyok csak hat napot tartoznak ugyan szolgálni, a többi napokért fizetést kapjanak, és pedig „minden két lótól kocsissal egész napra negyven magyar dénárt“ s kimondatott, hogy a munkások verésekkel ne illettessenek (9. cz.), megállapított, hogy ne tartozzanak a jobbágyok az ország rendeletében kiszabott időn túl vetéseiket, a tizedelők kénye szerint, a szántó földeken hagyni, „mi eddig sokaknak nagy kárával történt“. (12. t. cz.)

Azonban végtére is eredménye lett a király 1550., 1552., 1553., 1554-ik évi ismételt felszólításainak, — a hosszas készülődések, hosszas tanácskozások után az 1556-ki pozsonyi országgyűlés visszaállította a jobbágyok teljes költözési szabadságát, melyet az 1514-ki vad törvények megsemmisítették, — az 1547-ki törvények visszaállítottak, de az 1548-ki törvények ismét felfüggesztettek.

Nem kell fényesebb bizonyosság a jobbágyok igazságtalan nyomorgatásának jellemzésére, mint az az őszinte vallomás, melyet az ország rendei az 1556-ki országgyűlésen tettek, indokolásúl a szabad költözés visszaállítására. Az ez évi 27-ik törvénycikk adta vissza a jobbágyok régi teljes költözési és hurczolkodási szabadságát, s ezen törvénycikk bevezetésében az ország rendei szóról szóra következő vallomást tesznek: „Mint hogy az ország karai és rendei minden módon kívánják a mindenható Istennek haragját maguktól elhárítani és kegyelmét kiengesztelni, a királyi szent Felség kegyes és atyai intéseihez hozzájárulván, közmegegyezéssel a jobbágyok költözését jövőre és örökre mindenütt szabadnak megállapították.“

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 266.

Ezen töredelmes beismerés igazolja, hogy oly kegyetlen volt a jobbágyok sorsa, miszerint a miatt az Isten haragja nehezedett a nemzetre, s hogy a király folytonosan atyailag intette a nemzetet ezen igazságtalanság megszüntetésére.

Az 1556-ik év még nevezetesebb volt tehát a jobbágyok életében, mint az 1547-ik, mert ez utóbbi csak bolygó tűz volt a sötét éjszakában, az 1556. pedig már szelíden világító hold, melyet csak a nap válthatott fel a világitásban, habár még a nappal nagyon messze volt is.

Visszaállított a teljes költözési szabadság.

A szolgabíró egy esküdt nemessel adta meg az engedélyt az elköltözésre, következő módon: a földes úr, kihez a jobbágy menni szándékozott, bejelentette azt a szolgabírónak, a ki egy esküdt nemest maga mellé vévén, kiment azon helységbe, hol az elköltözni akaró jobbágy lakott s ott mindenek előtt felhívta a jobbágyot, hogy ő előtte a földbért (12 magyar dénárt) a községi bírónak lefizesse s az engedély kérést jelentse be; ennek megtörténte után a szolgabíró 15 napi latáridőt tűzött ki, hogy ez idő alatt a jobbágy jól meggondolja a dolgot s a földes urnak módjában legyen őt maradásra kérni, hogy ha azonban csakugyan nem akar maradni, ezen 15 nap alatt minden adósságaiért, adó és egyéb tartozásaiért eleget tegyen, házát vagy telkét kijavítsa. Midőn ezen 15 nap eltelt, a szolgabíró az esküdttel ismét kiment a helységbe s megvizsgálta, hogy a jobbágy eleget tett-e minden köteletségének, ha nem, akkor ezeknek teljesítésére kötelezte, ha igen, akkor kiadta a költözési engedélyt és a jobbágy minden vagyonával együtt szabadon elköltözhetett.

Ha a szolgabíró s esküdt ítéletével vagy a földes úr, vagy a jobbágy megelégedve nem volt, joga volt mindkét félnek ez ellen felebbezni a megyei törvényszékhez, hol ez soron kívül azonnal és végérvényesen, a további felebbezhetés kizárásával elintéztetett.

Az elköltözni akaró jobbágy a saját pénzén vett, vagy épített házát az elköltözési határidőig más jobbágnak eladhatta, ha ezt nem tette, a ház a földes urnak maradt s teljes tulajdonává vált. A saját tulajdo-

nát képező földet, szőlőt, rétet — ha azt a földes úr becsü útján meg nem váltotta — a jobbágy elköltözése után és szabadon használhatta, azonban az ezek után járó kilenczedet, tizedet s egyéb törvényes szolgáltatásokat tartozott teljesíteni.

Szigoru büntetés szabott mind a földes urra, ki jobbágyát a szabad költözésben megakadályozná, — mind a jobbágyra, ki a költözési módokat meg nem tartva, szökve távoznék el, — valamint azon földes urra is, ki a hozzá szökött jobbágyot előbbi urának visszaadni nem akarná.

Az azonban megtiltatott, hogy a jobbágy az országból kiköltözzék, sőt az ország rendei könyörögtek a királynak, hogy eszközölje ki a szomszéd tartománybeli uraknál, hogy a Magyarországból hozzájuk költözni akaró jobbágyokat be ne fogadják: „különben félni lehet, hogy ezen engedély mellett a jobbágyok Magyarországból, hol szakadatlan súlyos terheket kénytelenek viselni és a kiket a törökök ellenségeskedése több helyen fenyeget, lassanként többen békésebb s barátságosabb helyre vennék magukat, melyből a királyi Felségnek a díjakra nézve s az uraknak is igen nagy kára történék és lassanként az ország elpusztulna“. (1556:33. t. cz.)

A költözési küzdelmek tehát az 1556-ki pozsonyi országgyűléssel véget értek s a legnagyobb jogtalanság, a vad törvényeknek legátkosabb része most már valóban eltörölve lett.

Maradjon fenn hálás emlékezetben ez az országgyűlés!

HEVEDIK RÉSZ.

A jobbágyok állapota az urbér behozataláig.

Az 1556:27: t. cz. elhatározta a szabad költözést, de hogy az mégis akadályokba ütközött az első időkben, az nagyon természetes. Mindennek nehéz a kezdete. És ezen akadályok leginkább a király és a nemesség egymás közötti surlódásaiból származtak. Ezen surlódásoknak lett aztán következménye a későbbi években annyiszor előforduló ismételten hozott törvények, melyek megtiltották a királynak, hogy a jobbágyok részére kiváltságokat osztogasson és a szabad költözésnek ismételt megszorításai.

És mégis nagy áldás volt a szabad költözési törvény. A földes urak látván és tudván azt, hogy a jobbágyok részére meg van a lehetőség az elköltözésre: emberesebben kezdtek bánni a jobbágyokkal, több figyelmet fordítottak arra, hogy a jobbágyoknak kedve legyen falujában maradni és maga az országgyűlés is jobban gondoskodott a jobbágyokról, igyekezett lehetőleg orvosolni azoknak sérelmeit.

Szánalmat is érdemelt már az a nép, mely a katonáktól is szenvedett fosztogatás miatt „annyira elnyomorodott, hogy számos nagy helység végkép elpusztult, mások alig tengődhettek“. ¹⁾

A határok erősítésére a véghelyi kapitányok minden mértéken felül kényszerítették a jobbágyokat és pedig ingyen, úgy hogy e miatt igen sok jobbágy a végső szükségre jutott, mert saját rendes foglalkozását kény-

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 285.

telen volt elhanyagolni; azért az országgyűlés megparancsolta, hogy csak hat napi ingyen munkát tartoznak teljesíteni a jobbágyok a határok erősítésénél. (1559: 18. t. cz.)

Igen szépen jellemzi a jobbágyok honszeretetét, hogy midőn az ország egyrésze török uralom alatt volt, azok a jobbágyok sem vonták ki magukat az országos segély fizetése alól, habár sok helyen oly nyomorra jutottak, hogy „a legnagyobb gabna és kenyér hiánya miatt makkal élnek, nehezen és alig van miből éltöket napról napra tengetni“. (1559: 11. t. cz.) Azonban be kell valami, hogy az ily szomorú sorsra jutott jobbágyok iránt az országgyűlés is méltános volt, a mennyiben a megajánlott országos segélyből csak fele-része szedetett a török hatalom alatt levő jobbágytól annak, a mit a többi jobbágyok fizetni tartoztak.

A katonák általában sok visszaélést követtek el az ország népével, de különösen a jobbágyokkal szemben: ingyen munkára kényszerítették, vetéseiket legázolták, ételmi szereket elrabolták, a táborba buza és élelem szállításra kényszerítették. A törvényhozás folytonosan sürgette a királyt e visszaélések eltörlésére, meghagyta, hogy a táborba szállítandó buza és élelem árát a katonák fizessék. Azonban ezen törvények — mint a legjobb törvények nagyobb része, a végrehajtásnál szenvedtek hajótörést.

Némely földes urnak különböző megyékben volt erőssége s ezen erősségek munkájára összes jobbágyait felhasználta, mi által ezeknek roppant hátrányokat okozott. Belátta ennek helytelenségét az országgyűlés, azért elhatározta, hogy a jobbágy csak a saját határabeli várnak, vagy erősségnek erősítésére használható fel. (1559: 35. t. cz.)

A jobbágyokra is súlyosan nehezedett az a folytonos háboruskodás, az a folytonos zavar, mely a jobbágyok iránt oly sok atyai jóságot tanusító I. Ferdinánd uralkodását betöltötte s annak vége felé sem szűnt meg. De a jó király uralkodásának utolsó éveiben is igyekezett a jobbágyok sorsán javítani országos törvényekkel, így az ágyuk, ételmi és más hadi szerek szállítására a jobbágyok nélkülözhetetlenek levén, meghatározatott,

hogy ezen szállításért részükre méltányos és illő bér fizettségük. (1563: 14. t. cz.)

Háborus zavargások alatt az erkölcstelenség is mind jobban terjed. Így volt ez 1563. körül is, midőn annyira ment a közhivatalnokok erkölcsi sülyedése, hogy a legszigorubb büntetéseket kellett ellenökben alkalmazni. Különösen a sikkasztás bűne volt hatalmasan kifejlődve most is, mint II. Ulászló idejében, csak hogy most maga az országgyűlés intézkedett a sikkasztók megbüntetéséről. Ugyanis a váraktól és véghelyektől távolabb eső megyékből nem küldték el a jobbágyokat erősítésekre, hanem e helyett az alispán pénzt szedett tőlök, hogy azon helyettök munkásokat fogadjon; azonban az így a jobbágyoktól beszedett pénzt nem fordította sok alispán a rendelt célra, hanem elköltötte, vagy magánál tartotta; és oly közönségesse lett már e bűn, hogy minden jobb észűiek előtt megbotránkozást keltett: ugyanazért törvény alkottatott, hogy az ily sikkasztó alispánok, kapitányok, vagy mások, „elsőben az elsikkasztott pénznek ötszörös, másodsor pedig tizszeres összegét fizessék, és ha azon tettben harmadszor is találtatnának, mint köztolvajok fejtételével büntetessenek. (1563: 21. t. cz.)

A földes uraknak az a joga, hogy jobbágyaik felett ítéletet szolgáltatassanak fentartatott 1563-ban is, a földes ur tehát halálra is ítélhette jobbágyát. De még a gyilkosoknak is megadatott a felebbvitel joga, a mi által megközelített az a kívánatos állapot, hogy nem vak szenvedély mondta ki a halálos ítéletet — mint az előbbi időkben, — hanem az igazi bűnös büntetett, merthiszen a földes ur ítéletének helyes és igazságos voltát még mások is megvizsgálták.

A papi tized beszédese körül ismét számtalan visszaélések merültek fel; a tizedelők sok lovasokkal körülvéve megszállották a helységet s a bírót kényszerítették, hogy őket kényelmesen és ingyen ellássa mindennel; nagy csomó tollakat gyűjtöttek össze s zsaroltak ki a jobbágyoktól, valóságos törvényszékeket tartottak s önkényű ítéleteket hoztak a jobbágyok tartozásai és egyéb ügyei felett. E miatt annyira felháborodtak a karok és rendek, hogy törvénnyel tiltakoztak a tizedelők ezen eljárása ellen. (1563: 68. t. cz.)

A küzdelmes életű I. Ferdinánd után trónra lépett Miksa folytatni kezdte atyja munkáját a jobbágyokról való atyai gondoskodás tekintetében is. Mindjárt az uralkodása alatt legelsőbb Pozsonyban 1566-ban tartott országgyűlésben az adó igazságosabb beszédhetése végett a jobbágyok újra számbavétele elhatározott, s igaz, hogy kirovás alá most is csak azok nem vétettek, kiknek 6 forint értékű vagyonuk nem volt, azonban most ezen 6 forint értékbe nem számítottak be a házi eszközök: kapák, fejszék stb. értéke, melyekkel a szegények mindennapi élelmüket keresik. (1566: 7. t. cz.) Aztán a megajánlott 2 frt adó alól feltétlenül kivétettek az ellenség által elpusztult jobbágyok, — a török területen lakók pedig az adónak csak felét fizették. (1566: 4. t. cz.)

Folytonosan sok visszaélés volt a vámok szedése körül, — sokszor még a nemesek is megadóztattak s így el lehet képzelni, hogy mily visszaélések követték a jobbágyokkal szemközt. Majd minden földes ur állított fel vámot a saját birtokán, még pedig nemcsak folyó, vagy álló vizen, hanem egészen s mindenkor száraz helyeken is s ezen általa felállított vámra kényszerítette a jobbágyokat. Az országgyűlések folytonosan sürgették a jogtalan és száraz vámok eltörlését, — azonban kevés eredménnyel, legalább arra mutat azon körülmény, hogy az 1566. évi országgyűlésen már a legszigorubb rendszabályhoz kellett nyulni a visszaélések meggátlására, midőn nemcsak a száraz vámok azonnali lerontása elhatározott, hanem kimondatott az is, hogy a ki száraz vámját lerontani nem akarná, az alispán által a megye törvényszéke elé idéztessék, „hol először 100 ft, másodszer pedig 200 ftban és ha úgy sem jönne eszéhez, harmadszor azon majorság elvesztésében marasztaltassék, hol az ily jogtalan vám felállított“. (11. t. cz.) Hasonlóképpen büntették azok is, kik a megengedett összegnél nagyobb vámot szedtek, hidakat roszakat, vagy egyáltalában nem is tartanak, az utakat nem igazítják, nem javítják.

A jobbágyok még mindig sokat szenvedtek, nemcsak a törököktől, hanem az ország katonaságától és

saját földes uraiktól, annyira, hogy ismét törvénynek kellett intézkedni, hogy a jobbágyok a földes urak által felettébb ne terheltesse, a katonaság által ne nyomorgattassanak (26. t. cz.); sőt szomorúan kell tapasztalnunk, hogy a szabad költözési törvények sem tartattak meg, azoknak sokan ellent állottak, s törvénnyel kellett meghagyni, hogy a szabad költözési törvények mindenki által megtartassanak, s az ez ellen cselekvők komolyan és személyválogatás nélkül fenyittessenek. (1566: 27. t. cz.)

Hogy mily szorú és nyomorult állapotban voltak a jobbágyok a folytonos belvillongások alatt, legjobban megmagyarázza az ország karainak és rendinek azon nyilatkozata, melyet az 1567-iki pozsonyi országgyűlésen az adó megajánlása alkalmával tettek s törvénybe iktattak. A törvényben szóra szóra következőleg van festve a jobbágyok helyzete: „A szegény nép (mely leginkább szokott segélyt adózni) azon nyomoruságokon, vereségeken, felégetéseken, elpusztításokon, gyilkosságokon, s kinzásokon felül, melyeket leginkább ez évben a törököktől, tatároktól és erdélyiektől igen terhesen és kegyetlenül szenvedett, kik által végtelen sok ember rabságba hurczoltatott, ő császári Felsőége mind magyar, mind német kapitányaitól és katonáitól, kik őket inkább másoktól oltalmazni tartoznának, oly inségbe sodortatott, hogy nem hogy valami nagyot láttathassék tenni, de mindennapi élélmé sem lenne, mely a katonák által elraboltván, éhen kénytelen meghalni, vagy helyeit elhagyva naponként elköltözni a török alá, részint Lengyelországba, vagy oda, hol bátrabb, biztosabb lakást remélhet“. (1567: 2. t. cz.)

„A kapitányok ráczokat és más kéteshírű embereket fogadnak zsoldjukba, kik a szegény népet nemcsak a legkegyetlenebb módon zaklatják, hanem a lakosokat s azok gyermekeit orozva elfogják s a kapitányok javára kéz alatt a törököknek adják el; magok a kapitányok pedig a jobbágyokat gyakran elfogatják, kintoztatják s halállal fenyegetik, csak hogy tőlök egyet-mást kicsikarhassanak s előbb nem is eresztik szabadon, míg tőlök pénzt, marhát, bort stb. nem kapnak váltságul, (1567: 30. t. cz.)

Daczára ezen szomorú állapotnak, mégis megajánlott az 1567-iki országgyűlés 2 ft segélyt. Azonban azok, kik a dúlások miatt elpusztultak, fel lettek mentve a fizetés alól, s figyelembe vétetett az is, hogy a nem egész telekkel bíró jobbágy a kincstári adót is oly arányban fizesse, a mily arányban a földes urnak fizet. Éppen ezen okból a jobbágyok s birtokok újólag számbavétettek s a helybeli bíró esküje szerint lett megállapítva a jobbágy-telek száma, — így a kirovásban helyesebb és igazságosabb arány hozatott be, mint a hogy ez előtt volt. Intézkedés tétetett a kirovást szedők azon visszaélésének meggátlására is, miszerint csak a kirovási pénz befizetéséről szóló nyugtatványokért 2, 4 vagy több dénárt szedtek s ezen felül még zabot s más ajándékokat raboltak; ugyanazért felhatalmaztattak a jobbágyok, hogy a kirovás-pénzt addig a kirovónak kezébe ne adják, míg a nyugtatvány nekik ingyen ki nem adatik. (1567: 11. t. cz.)

De ugyanezen 1567-iki országgyűlés maga is súlyosította a jobbágyok helyzetét, nemcsak az által, mert az 1559-től hátralevő kirovások behajtását elrendelte, — hanem az által is, hogy a véghelyek megerősítésére vonatkozó ingyen munkát megkétszerezte, vagyis az ez ideig tartozott 6 napi ingyen munka helyett 12 napi ingyen munkára kötelezte a jobbágyokat. (1567 17. t. cz.)

De a parasztságban kivált a végekben, hol a töröktől és a királyi hadaktól egyaránt zaklattatik, a király és nemzet közt helyreállott béke sem adott jobb nyugalmasabb létet s ez volt főoka a Tiszántul 1570-ben kitört zavargásainak. Karácson György egy alacsony származású, de roppant erős férfiú 1570. tavaszán 5000-nél több parasztot gyűjtött Debreczen táján táborába, de ezeket részint a debreczeniek, részint a Debreczen védelmére érkezett Báthory Miklós Ecsedvár őrségével és a Nagyváradról nyert segélyvel szétverték.

Ehez hasonló lázadás tört ki Horváthországban is Gubecz Máté vezérlete alatt 1573-ban, de az is szétveretett.

Az 1572. és 1574-iki országgyűlések semmi újabb

intézkedéseket nem tettek a jobbágyokra vonatkozólag, csak megújították az előbbi törvényeket s az adót emelték fel 4 forintra.

Azonban a tized-szedés körül egészen újnemű zsarolásoknak jövének nyomára, melyeknek törvény által kellett útját állani. Ugyanis a tizedszedők — kik ellen folytonosan oly sok volt a panasz — nem elégedtek meg az eddigi zsarolásukkal, hanem kényszerítették a jobbágyokat, hogy minden kereszt gabonáért külön még 2 krajczárt is fizessenek s ezen felül a kereszték összeírása miatt részükre bort, ugynevezett írásbort (*vinum pennae*) szolgáltatassanak. Az ily hatalmaskodást aztán a törvény a kár kétszeres megterítésén felül 200 forinttal rendelte büntetni. (1574: 23. t. cz.) Meghatározatott az is, hogy ha a tizedelők a terményt elnyomtatattják és a tizedet felméretik, ezért a jobbágyoknak illően fizessenek.

II. Rüdolf uralkodásának kezdetével sem szüntek meg a háborúskodási zavarok, azért nem lehet csudálkozni, ha a jobbágyok ügyeire kevés gond fordított. De még sem mellőztettek egészen, ezt mutatja némely, a jobbágyság javára czélzó törvényeknek felújítása s különösbbe az a határozat, hogy „a jobbágyok aratáskor és szüretkor az erődítésekbbe semmi munkák teljesítésére ne kényszeríttessenek“. (1578 : 33. t. cz.)

A földes urak nagyon rosszul bántak a néppel, a mi miatt sokan török birtokra menekültek, mert ha a keresztények uradalmaiban kerestek menedéket, sehosem maradhattak bátorságban „mert földes uraik őket mindenütt nyomoztatják, rabszolgák ként megkötöztették s lakjaikba visszahajtván, török módra száznál is több csapással kiozzák, bilincsekkel terhelik, börtönnel sanyargatják. A szegények ezen elnyomása azon bűnsúly, mely miatt elveszett Magyarország szabadsága.“¹⁾

A katonaságnak szélylyel a helységekben kóborlása és a kóborlások közben a jobbágyok nyomorgatása országgyűlésileg megtiltatott. (1588 : 7. t. cz.) De azért a katonaság csak elkóborgott a helységekbe, zsarolta a

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 382.

népet, ingyen legeltetett a jobbágyok legelőin s magát pedig tartatta. (1588: 22. t. cz.) Ki is hallgatott volna akkor olyan nagygyára a kellemetlenül hangzó törvényekre, midőn a perlekedők fegyverrel ügködtenek egymás közt. (1588: 25. t. cz.)

Akár a törökök ütöttek be a határszélekre, akár a véghelyi kapitányok a török földre, mely napi renden volt, „bármelyik fél intézte a becsapást és bármelyik fél győzött is, mindig az ország elsanyargatott szegény népe érezte annak kárát“.¹⁾

Az 1595-ik év ismét egyik sulyosabb év volt a jobbágyokra nézve, mert a mellett, hogy fegyver-fogásra kényszerítették, minden jobbágy kaputól kilencz forint szedetett tőlök a háború költségeire, tehát oly összeg, mely az eddig fizetett legnagyobb adót (4 ftot) is több mint kétszeresen felül haladta. (1595: 3. t. cz.) Sőt ezen adó-teher alól nem vétettek ki sem a szabadosok, sem a czimzetes, sem az egyházi nemesek.

A katonák zsarolásai ellen egymásra alkottattak a törvények, azonban hiában mondatott ki, hiában adatott ki a rendelet, hogy a helységben kóborló katonákat a megyei csapatok, vagy a földes ur elkergetheti: a katonák csak hatalmaskodtak tovább is, sőt annyira ment hatalmaskodásuk, hogy nemcsak a jobbágyok, hanem a nemesek szekereit s lovait is tetszésük szerint saját céljaikra ingyen felhasználták. A mezei nép „a fölött, kinzóit ingyen kényszerítettett élelmezni, még vagyontól is megfosztatott: vermei, kamrái, csúrei felverettek s kiürítették, marhája falkánként hajtattott el s még szerencsésnek mondhatá magát, ha testéről ruháját is le nem ránták s hajlékát is rá nem gyujták. Az ígás barmától megfosztott nép földjeit sem mivelheti, minek következtében oly nagy lön az éhség és drágaság, hogy egy mérő gabonát 25 aranyon is alig lehetett szerezni s a nép sok helyt csak ló, macska és más tisztátalan állatok husával tengette életét“.²⁾ Ez már aztán annyira elkésérette az országgyűlést, hogy kimondta, miszerint a mely katona

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 381.

²⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 478.

még megintés után és saját céljaira felhasználja a nemes, vagy jobbágy szekerét, lovait, az felakasztásék. (1595: 29. t. cz.) Szigorú büntetés, melyre minden esetre nagy okok adhattak alkalmat.

Semmit sem könnyített a jobbágyok helyzetén az 1597-iki országgyűlés sem, sőt súlyosította azt, midőn minden 10 kaputól 3 lovas és 3 gyalog katonát ajánlott meg, úgy azonban, hogy ezeknek fele részét a földes ur, másik fele részét a jobbágy fizesse és tartsa. (1597: 2. t. cz.)

Az 1602-iki országgyűlés már nem elégedett meg az eddig szokásban volt s jelen évben is megajánlott pénz- és katonaadással, hanem egy egészen új adót léptetett életbe ezen évre: az élelmezési adót, mely szerint minden jobbágy tartozott — a rendes terheken kívül — egy nagyszombati véka búzát s ugyanannyi zabot őfelségének az élelmezők kezéhez beszolgáltatni. (1602: 10. t. cz.)

Pedig a katonák borzasztó üldözései miatt „a jobbágyok, elfoglalt vagy felgyújtott hajlékaikból vad állatok módjára erdőkbe, harlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekülni.“¹⁾ „A dulasokban és rablásokban a szabad hajduk és zsoldosok már annyira mentek, hogy a kizsákmányolandó helységeket egymás közt felosztják.“²⁾

A tized szedés körül is nagy visszaélések és önkények követték el. Így a nyitrai püspök Forgách Ferencz saját tized ügyében egyházi átokkal sujtotta Trencsénmegyét.³⁾

Országgyűlések szegyenlették, történetírók nem tartották érdemesnek részletesen feljegyezni azokat a nehézségeket, melyekbe a szabadköltözési törvények ütköztek. A szabad költözés meg nem engedése miatt felmerült panaszokból, a törvény felújításából láthatjuk csak, hogy mennyire nem ment fogatba ez a törvény. Ha a történelem időrendjében el is vesztettük egy időre a szabad költözési törvényeket s már ebből azt következtetnék, hogy e tekintetben mi sem állotta útját a jobbágyoknak: megütközéssel

¹⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 481.

²⁾ Horváth: Magy. tört. IV. 484.

³⁾ Horváth: Magy. tört. V. 31.

látjuk az 1608: 13. t. czikkből, hogy nem is volt gyakorlatban minden megyében a szabad költözés s daczára annak, hogy a szabad költözési törvény meghozatalától már 60 év mult el, még sem léptettetett az mindentűt életbe, — sőt még az 1608-iki országgyűlés sem parancsolta meg a törvény életbe léptetését, csupán annyit mondott ki, hogy „azon megyék, melyek a jobbágyok szabad költözésének gyakorlatában voltak, ezután is abban megmaradjanak, — a mely megyék pedig azokat gyakorlatba venni nem akarnák, szabadságokban álljon a jobbágyok szabad költözése iránt külön szabályokat alapítani“. (1608: 13. t. cz.)

Tehát annyira figyelmen kívül hagyatott az 1547-iki országos törvény, hogy a megyéknek teljes szabadságára bízott azokat megtartani, vagy azok helyett statutumokat alkotni. Hogy ezen szabad választás aztán a jobbágyok terhére esett, azt minden bővebb indokolás nélkül is elhihetjük. Igazolja ezt különben maga a következő 1613-iki országgyűlésnek azon határozata, hogy a szökevény jobbágyokat mindenki tartozik visszaadni, még maga a királyi felség is (1613: t. cz.), — mely törvényre a jobbágyok gyakori szökése, erre pedig a szabad költözés akadályozása és rossz bánásmód, elnyomott állapot adott alkalmat.

Az 1615-ben megújított zsitvatoroki béke elrendelte, hogy a hódoltságban a jobbágyok az újabb időben szokásba jött önkényes nagy adókkal ne terheltesse, hanem csak a régtől fogva divatos adót fizessék; minél fogva egy egész háztelkes gazda, ki az utolsó időben 30 tallért fizetett, ezentul csak 15 tallér lefizetésére lön köteles.

Az adó-kirovás tekintetében majd minden országgyűlés elhatározta a kapuk számba vételét, — azonban csak 1618. akadunk nyomára annak, hogy egy kapu alatt mit értettek, — ugyanis itt lett először nyíltan kimondva, hogy „egy kapura négy jobbágy ház és 12 zsellér számitassék“. (1618: 41. t. cz.) Ezen törvény által aztán e tekintetben meg lett szüntetve minden önkénykedés, minden különböző gyakorlatból származó sérelem.

Különben a tizedszedés tekintetében is találunk intézkedést ezen országgyűlésen, mely igen előnyére volt a jobbágyoknak. Folytonosan látjuk a tizedelők vissza-

élési ellen alkotott törvényeket, melyek bizonyára nem ok nélkül hozattak. Majdnem egy századdal előbb már meg lett tiltva, hogy a természetben adandó tizedek helyett pénzt szedjenek a tizedelők, ez a törvény gyakran megújított, — és mégis a tizedelők a világos törvények ellenére a báránnyok, gödölyék és méhek helyett azoknak árában pénz fizetésre kényszerítették a jobbágyokat, sőt csirkéket is szedtek fizetésül, — (1618: 45. t. cz.) a mi annál nehezebb volt a jobbágyokra nézve, mert az ily tizedek értékét önkényűleg magok a tizedelők szabták meg, kiknek bizonyosan volt arra gondjuk, hogy magok ne károsodjanak.

A miatt is emeltetett panasz az uralkodóhoz, hogy „a kath. földes urak a protestans lelkészeket birtokaikból elűzik, bár jobbágyaik protestánsok, — iskolamestereik hasonlóképpen kiűzetnek, iskoláik bezáratnak. Másutt a protestans lelkészek földjein termett gabona is megtizedeltetik.“¹⁾

A vég helyekhez adandó ingyen munkák körül is határozottabb szabályok alkottattak, kimondatván, hogy 12 napi ingyen munkát tartoznak adni a jobbágyok, azonban minden kaputól csak egy munkást és csak minden négy kaputól egy szekeret; — a távoli megyékből pedig minden kaputól másfél magyar forint volt fizetendő. És ugyanekkor felújított az ingyen munkák körüli csalások vagy visszaélések büntetésére alkotott szigorú törvények. (1618: 52. t. cz.)

Az 1620-ik pozsonyi gyűlés elhatározta, hogy a vég helyek fentartására „minden kapu után egy mérő buza s egy mérő zab szedessék“.

A Bethlen Gábor királylyá választása alkalmával a beszterczei gyűlésen végeztetett, hogy „azon 12 frt, melyet a mult pozsonyi gyűlés felében a földes urakra, felében a jobbágyokra vetett ki egészen a jobbágyok által fizetessék.“²⁾

A háborus idők — a közjólétnek ezen ellenségei — még mindig tartottak II. Ferdinánd trónra lépte után is, s így az időnként tartott országgyűléseknek alig maradt némi kis idejük a belügyeket rendezni, különösen a

¹⁾ Horváth: Magy. tört. V. 190.

²⁾ Horváth: Magy. tört. V. 229.

jobbágyok folytonos sérelmein némileg segíteni. Igy II. Ferdinánd alatt először tartott országgyűlésen némely törvény megújítása után semmi más intézkedés nem történt a jobbágyok ügyében, csupán a tizedek beszedéséről szóló törvényhez azon módosítás adatott, hogy ha a tizedelők Szent-Egyed napjáig tizedelni ki nem mennének, akkor szabad legyen a jobbágyoknak saját termény részüket elhordani; ugyan ekkor kijelentett, hogy szabad ugyan a tizedelőnek a kazalba, vagy csürbe hordott takarmányt ez esetben megvizsgálni, azonban ha gyanúja alaptalannak bizonyul, akkor büntettetni fog, ugy, a mint az már régebben meghatározott. (1622: 70. t. cz.)

Sokat szenvedtek a jobbágyok, kik török hatalom alá jutottak, mert nem csak a törökök részére, hanem magyar földes uraik és az ország részére is kénytelenek voltak szolgálatokat teljesíteni, — sőt annyira ment elnyomatások, hogy midőn a törökök részére teljesítendő adó, vagy munka miatt a véghelyeken mentek keresztül, tőlük a véghelyi kapitányok vámot, vagy egyéb díjat szedtek minden jog és felhatalmazás nélkül. Ezen visszaélésen akart segíteni az 1625: 35. t. cz., midőn az ilyen vámok, vagy díjak szedését eltiltotta.

A tizedszedés körül ismét egészen új visszaélés panaszoltatott az 1625-iki országgyűlés előtt, — nevezetesen, hogy némely helyeken, különösen az ország felső részeiben, a tizedet nem képekben fizetik, hanem már kicsépelte és teljesen kitisztázott szemes terménynek tizedrészét veszik el a tizedelők, — sőt a tizedet nagyon is bőven méretik ki maguk részére, — a mi annyival terhesebb volt a jobbágyokra nézve, mert különben nem tartoztak a terményt kicsépelni és kitisztázni.

Továbbá ugyanitt panaszoltatott, hogy a tizedelők nagy összegeket zsarolnak ki azért, hogy a jobbágy terményeit behordhassa és hogy az u. n. kereszténységi pénzt kétszeresen csikarják ki a jobbágyoktól, melynek nagyobb része természetesen a tizedelők zsebjében maradt. Ezen visszaélések és zsarolások hatalmaskodásnak nyilvánítottak s a szerint méretett ki reájok a büntetés (1625: 45. t. cz.), mely bün-

tetés 100 magyar forintban határozatott meg. (1625: 55. t. cz.)

A szökevény jobbágyokat 1625. előtt bármely idő mulva visszakövetelhetette előbbi földes ura, mely miatt aztán sem jobbágy, sem annak új földes ura nem lehetett bizonyosságban, — ugyanazért az országgyűlés elhatározta, hogy 32 év eltelte után a szökevény jobbágyot a földes úr vissza nem követelheti, — továbbá hogy ha a földes úr jobbágyának visszakövetelése tekintetében vesztesé lesz, perújítással nem élhet, vagyis újrolag azt nem követelheti vissza. De hogy az ily visszakövetelési jog ki ne játszassék, azt is kimondta az országgyűlés, hogy ha a visszakövetelési per folyama alatt adatnék a jobbágy részére czimeres nemesség, az érvénytelen legyen. (1625: 54. t. cz.)

Különben a jobbágyoknak nemességre emelésében ebben az egész korszakban nem voltak az ország karai és rendei valami bőkezűek, annyira, hogy törvénnyel tiltották el, miszerint a jobbágyok részére nem szabad armális levelet adni a földes urak ajánlása és megegyezése nélkül, — sőt a katonaságbeliekre s erényesekre és tudományos ismeretekkel bírókra is csak úgy lehet tekintet, ha a földes urak által kellőleg ajánltatnak, a mennyiben mégis történnének: a kancellária és magyar tanács ilyen határozata semmi érvénnyel ne birjon. (1622: 17. t. cz.)

Sőt 1630-ban már azt is kimondták a karok és rendek, hogy „jobbágyrendű személyek semmikép se nemesíttessenek, csak földes uroknak s a megyének ajánlata s különös megegyezése kinyerésével“. (1630: 30. t. cz.) Tehát most már a földes úr ajánlata sem volt elegendő, hanem a megyének is ajánlani kellett a jobbágyot a nemesítésre, — e nélkül hiában volt minden érdem.

Az 1630-ik és előző néhány év minden tekintetben szomorú volt a jobbágyokra, nemcsak a miatt, hogy a folytonos háborúskodás mellett elpusztult az ország, hogy az át meg átvonuló katona-csapatok vetéseiket elgázoltatták, szénáikat, élelmi szereiket, sőt sokszor még barmaikat is elrabolták, — a kilenczed, tized és az adók

behajtása körül a legigazságtalanabb visszaélések követték el: hanem azért is, mert a nagy szárazság miatt majdnem teljes terméketlenség volt az egész országban, úgy hogy a nép majd nem éhen veszett, — a kormány által kivánt buza-segélyt is csupán a miatt ajánlották meg az ország karai és rendei, „ne hogy az ország lakók magokat elhagyni láttassanak“. (1630: 7. t. cz.)

Sok helyen fel vannak említve ezen korról a „paraszt megyék“, azért nem lesz érdektelen röviden megismerkedni ezzel.

A szerencsétlen politikai viszonyok miatt a rendes hivatali közegek elégtelenek lévén a személy- és a vagyon-biztonság fentartására, a tolvajlás és rablás nagyon elhatalmazott, — a nép tehát néhány szomszédos falu biráiból és más megbízottjaiból alakított egy testületet, egy rendőrséget, melyet elneveztek „paraszt megyének“. Ezen „paraszt megye“ valóságos birói hatalmat gyakorolt a nem-nemes tolvajok és rablók felett s nem ritkán még halálos ítéletet is mondott. És a szokás oly hatalmat adott ezen paraszti megye kezébe, hogy ha valaki idézésére meg nem jelent törvényszéke előtt: akkor egy „paraszt kapitány“ vezetése alatt fegyveres csapatot rögtönzött, s azt küldte el érte. Ezen „paraszt megyék“ gyakran tartottak gyűléseket, melyeken — ha csak lehetett — megjelentek a szolgabírák is.

Majdnem 17 éven keresztül semmi lényeges intézkedés nem történt a jobbágyokra, habár az 1637-ik pozsonyi országgyűlésen a protestans rendek panaszt emeltek, hogy „a kath. földes urak a protestans nép templomait, temetőit több helyen elszedték, lelkészeiket elűzték, vagy jövedelmétől megfosztották, helyettök jószágaikon katolikus papokat rendeltek, bár jobbágyaik többsége protestansokból áll“,¹⁾ csak 1647-ben találjuk ismét azt a kedvező határozatot, hogy a vallásszabadság a jobbágyokra is kiterjesztetett, — és hogy a tizedszedés tekintetében a bárányok és gödöllyék tizedére nézve meghatározatott, miszerint a tizedelők tartozzanak ezekből tizedeiket Keresztelő Szt-

¹⁾ Horváth: Magy. tört. V. 405.

János napjáig beszedni, s ennél tovább a tizedfizetők azt maguknál tartani, vagy az e miatt később származott kárt megtéríteni nem tartoznak. (1647: 96. t. cz.)

Újabb sérelme volt a jobbágyoknak III. Ferdinánd alatt, hogy „az országnagyok, kapitányok és nemesek által foglyaiknak és fejkváltásáért tartozott tárgyaknak vitelére és szállítására kényszerítettnek, — és ugyan azon fogoly törökök, ugyszinte keresztények által az előbocsátottak teljesítésére gyakran verésekkel és bántalmakkal kényszerítettnek“, — ezen eljárás ellen tiltakozott az országgyűlés. (1655: 22. t. cz.)

A véghelyekre menekült jobbágyok visszakövetelésére nézve az határozatott, hogy az elhurczolt jobbágyokat 300 forint büntetés terhe alatt nemcsak földes uroknak visszaadni, hanem azokat kellő kíséret mellett a földes urak lakhelyéig kísértetni tartoznak a véghelyi kapitányok. (1655: 41. t. cz.)

A katonáktól, különösen a véghelyi katonáktól mindig s most is sokat szenvedtek a jobbágyok, mert a katonák nem tekintették azt, hogy ők a jobbágyok keresményeiből tartatnak fenn: hanem lakásról lakásra kőborolván, a jobbágyokat fosztogatták, rabolták, élelmi szereiket elrabolták, barmaikat bárhonnan ellopták, vagy erőszakkal elvették, velök ágyúkat s más felszerelvényeket, valamint foglyokat szállítottak, őket törvénytelen adózásokra kényszerítették. Igaz, hogy mind ezen visszaéléseket a törvény (1659: 15. t. cz.) most is büntetni rendelte: azonban ez a büntetés ritkán jöhetett alkalmazásba akkor, midőn a folytonos háboruszkodások miatt csakis a katonák kezében volt minden hatalom. A védtelen jobbágyokkal szemközt annyira ment a katonák önkénye, hogy midőn rablás után foglyokkal és rablott vagyonnal térve vissza, a falukat a vagyon eladása színe alatt megszállották: erőszakosan ott hagyták a rablott vagyont és a foglyokat a jobbágyok őrületére, oly feltevél alatt, hogy ezek a letéteményezett rablott vagyonokért, vagy foglyokért a katonák részére váltságdíjakat eszközöljenek ki, vagy pedig a letéteményeket visszaadják. Ezzel a jobbágyoknak végtelen bajokat és károkat okoztak, a miért aztán ezen eljárás ellen tilta-

kozott is a törvény (1659 : 19. t. cz.), de eredménye nem lett a tiltakozásnak.

A török uralom alá jutott jobbágyokra újabb bajt hozott Ali basa, ki 1661-ben Váradra hódoltatta be őket s a magyar földes uraknak szolgálni nem engedte.

A vallás dolgában is sok háborgatásnak voltak kitéve, a mennyiben némely földes urak különféle módon, még erőszakkal is kényszerítették jobbágyaikat 1662-ben a római katolikus vallásra áttérni.

Az 1663-ik évben a miatt panaszkodott a nép, hogy a törökök az emberekből is — barmok gyanánt — tizedet szednek, hogy rablásaikat és dulásaikat Nagy-Váradról folytonosan úzik.

De még több panaszra adtak okot az országban teleltetett, fegyelmetlen német katonák, kik a jobbágyokat rablásaikkal és zsarolásaikkal annyira zaklatták, hogy a nép már a gyűlölt török uralmat is inkább óhajtá s a német katonák oly ellenszenves módon viselkedtek magukat, hogy 1665-ben a vármegye kénytelen volt őket, midőn kisebb csapatokban utazának, kisértetni, részint, hogy a rablásban gátolja, részint hogy a dühösségig boszus nép megtámadásától megóvjá. Az 1670-ik évben, Nádasdy elfogatása után még inkább féktelenkedtek a német katonák, utasítás szerint széltehen hosszában bejárván az országot, s e barangolásaik közben a népet majd minden vagyonuktól megfoszták.

A következő év még szomorubb lett a jobbágyokra nézve. I. Lipót 1671. márczius 21-én egy udvari rendeletet bocsátott ki, a melyben kijelentette, hogy ezután több katonaságot fog elszállásolni az országban, s azt az ország lakosainak leendő kötelessége elartani. Azon reményének adott kifejezést, hogy az adózást — melynek ideiglenes szabályzatát megküldte — mind azok, kik a mozgólombban részt vevén, ellene vétettek, mind azok, kik hívei maradtak, készséggel fogják teljesíteni. I. Lipót nem vevén figyelembe a magyar törvényeket, elrendelte, hogy a természetmennyben és pénzben kivetett adót nemcsak a jobbágyok, hanem a nemesek is tartoznak fizetni. A pénzbeli adó az urak és nemesek jószágain minden kapu után 20 forintra, a városokban az eddig rendszeren fizetett min-

den tallér után 17 magyar dénárra szabattott. Ugyanezen rendelet az addig Magyarorszáiban teljesen ismeretlen fogyasztási adót is megállapította, nevezetesen: minden font hústól egy fél, minden akó bortól 90, egy akó sörtől 30, egy itte pálinkától 2 dénárt, — minden lábon eladott sertéstől s más baromtól árának minden forintja után 12 dénárt rendelvén szedni.

Ezen rendelet ellen nem sokkal megjelenése után (ápril 12-én) Széchenyi György kalocsai érsek és Szelepcsényi érsek-primás feliratot intéztek I. Lipóthoz, hogy az országgyűlésig függessze fel a rendelet végrehajtását, — de minden eredmény nélkül, mert a hol a kivetett adókat a különben is megfélemlített nép és nemesség megfizetni nem akarta, fegyveres hatalommal kényszerítetett arra. Még ugyanazon évi június 6-án egy másik rendelet jelent meg, melyben az adó felénnyire szállittatik le, „ugy mindazonáltal — a mint a rendelet mondja, — hogy annak fele a jobbágyok könnyebb-
sége végett az urakon és nemeseken vétessék meg, hogy e szerint ha netalán a jobbágyok fizetni képtelenek volnának is, el lehessen látni a hadakat, melyek az ország nyugalma felett őrködnek. Kegyelmesen megszüntetni akarván továbbá a parasztok panaszait, kik uraik által robottal, személyes szolgálatokkal annyira megterheltetnek, hogy a közjóra néző egyéb munkálatokat elvégezni képtelenek: rendeljük, hogy hatalmával senki vissza ne éljen. Igazságunk e szerencsétlenek védelmére mindig nyitva áll.

Bizony ez a rendelet — a mellett hogy a nemességet is súlytotta — semmit nem könnyített a jobbágyok helyzetén. És ugylátszik maga a császári kormányzó Ampringen sem nagyon vette figyelembe felséges urának kívánságát, mert 1673-ban nemcsak a gyűlölt fogyasztási adókat kiméletlen szigorral behajtotta, hanem ugy a nemeseket, valamint a jobbágyokat újabb és türhettelen adókkal terhelte.

Hát még az a kurucz-világ (1674. körül) mily rettenetes volt a jobbágyokra nézve! Az adók és uri munkák terhe alatt roskadozó nép nyakára mentek

a kuruczok, ezeket ingyen élelmezni s kívánságuk szerint tovább szállítani kellett, — ekkor jöttek az ezeket üldöző labanczok s ezekkel hasonló módon kellett bánni: mert mind „a közjóért utazott“. E mellett aztán ezek a rettenetes vendégek raboltak pénzt, gabonát, barmot, a mihez csak hozzá juthattak. És ha a szegény jobbágy ily borzasztóságok között türelmét elveszítve, rablója ellen feltámadt: a kinos testi fenyték mellett utolsó fillérétől is megfosztatott.

De ki tudná évről évre rajzolni azokat a borzalmas állapotokat, melyekben a jobbágyok ez időtájban sínlődtek!

Még 1681-ben is mindig oly terhes volt a jobbágyok szolgálati s fizetési kötelezettsége, hogy sokan nem bírván már a terhet, családjaikkal s kevés vagyonkájokkal együtt elszöktek lakó helyökről s a határvidékekre menekültek, kiket aztán a végvidéki kapitányok befogadtak és letelepítettek. Természetes, hogy ezt rossz szemmel nézték a földes urak, kiknek telkei és földjei e miatt üresen maradtak, de a helyett, hogy az elmenni akarókat a terhek könnyebbitésével igyekeztek volna maradásra bírni: az országgyűléssel 500 frt bírságra s a jobbágyoknak családjaikkal s minden vagyonukkal visszaszállítására íteltették mindazon vég helyi kapitányokat, kik a hozzájuk menekülő jobbágyokat befogadják. A szabad költözést megcsonkító ezen törvényt azzal kívánták indokolni, hogy az így menekülő jobbágyok gyakran török fogságba esnek s ezt akarják megakadályozni, — és hogy gyakran bűnösök is menekülnek a vég helyekre: azonban ez nem volt egyéb a belső vád elhallgattatásánál. (1681: 67. t. cz.)

A hosszas háború, a kuruczok és labanczok, valamint a törökök átvonulásai, szállításai, tartásai és élelmezései rettenetes összegbe s kiadásokba került a jobbágyoknak, holott éppen ezek miatt rendes dolgait végezni nem is tudta, tehát rendes keresetforrásától el volt zárva. De ez még nem volt minden baj, hanem az átvonuló különbözőféle ellenséges hadak a föld terményeit, vetéseit elgázolták, fölégették, a barmokat elhajtották, egyszóval a föld népe oly nyomorra jutott, hogy az addig gazdag

jobbágyok koldusokká lettek. Még maga az erdélyi császári parancsnok Rabutin is így irt Montecucculihoz 1697. márt. 28-án: „Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomoruságát tekintem. A katonaságnak megengedem, hogy magok hajthassák be szükségleteiket, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget“.) Ezen mentegetőzésre és nyilatkozatra pedig alkalmat adott Rabutinnak az a körülmény, hogy a katonaság fosztogatásait és zsarolásait már maga az udvar megsokalván, 1696-ban rendeletet küldött a tábornokokhoz, hogy fékezék a katonaság gonoszságait és istentelen kicsapongásait.

I. Lipót uralkodásának vége felé nem tartott országgyűléseket, hanem rendeletileg akarta igazgatni az országot, s lassanként oda akart hatni, hogy az önkényű uralkodóra sokszor alkalmatlan alkotmányt eltörölje. Az 1698-ik évben egy nagy lépést akart tenni az alkotmány eltörlése felé és pedig a jobbágyság iránt való jóindulatának színe alatt; egy rendeletet bocsátott ki, melylyel a nemesség adómentességét kívánta megsemmisíteni, mert — a mint a rendelet indokolni akarja — „az urak minden terhet a szegény nép nyakára akarnak róvni, ő Felségének pedig szíven fekszik a nép boldogsága“, azért kívánja, hogy az adófizetés terheit a nemesség is viselje. Terve azonban nem sikertült, mert e rendelet végrehajtásának a „karok és rendek“ egyesült erővel ellene szegültek.

A jobbágyok egyéb terhei mellé még egy másik is jött 1703-ban. Ugyanis a francia háborúba menetelre 12,000 zsoldos kiállítása rendeltetett el, természetesen ennek a jobbágyokból kellett kitelni, mit a legnagyobb kiméletlenséggel eszközöltek a hadszedők. Ezeknek és az adóbehajtóknak iszonyu zsarolásai és zaklatásai miatt annyira elkeseredett a teljesen tönkre tett nép, hogy a Tisza vidékén Kis Albert és Esze Tamás vezérlete alatt nyílt lázadásban tört ki, de a mely lázadás csakhamar elnyomatott.

III. Károly uralkodásának első éveiben, már 1714-ben, keresztül vitte az állandó hadsereg felállítását.

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VI. 246.

A jobbágyoknak nem volt nagy okuk örvendezni ennek s mert az határozottatott, hogy ez a hadsereg a jobbágyok fiaiból egészítettessék ki toborzás és pénzen fogadás által s ha így nem telnék ki a kellő szám, a hiány vettessék ki a megyékre.

Ez által szembetűnően súlyosbodott a jobbágyok helyzete, mert a legmunkabiróbb időt, sőt sokszor egész életét ott kelle tölteni a jobbágnak a hadseregnél.

A honvédelem, mi eddigelé a nemességnek volt fő és rendes kötelessége, e törvény által a nem-nemes jobbágy osztály vállaira tétetett, — — az ország állandó rendes védelme mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldos had díjazására szükséges adót tekintve, egészen a nem-nemes osztályra háramlott, a nélkül, hogy e nép osztály az új teher viseléseért némi alkotmányos és polgári jogokban részesítettett volna.

Pedig még a tizedszedés miatt is sok kárt és romlást szenvedtek a jobbágyok: a tizedelők a törvényes időben nem mentek ki a tizedelésre, a miatt a learatott vetések hosszas időig a szántóföldeken hagyatván, összeromlottak. Ennek megakadályozására felújítottak ugyan az ide vonatkozó régiebb törvények, azonban kevés eredménnyel. (1715: 11. t. cz.)

Szintén kevés eredménye lett az 1715-iki országgyűlés azon határozatának, hogy a szükségtelen vámok mindenütt eltöröltessenek, hogy a vámszedők a megye által hagyassák helybe a vámszedési díj mennyiségét s ezt táblára nyilvános helyen kifüggeszsek. Pedig úgy ez, valamint a királyi adó kihirdetésének megrendelése s nyilvánossá tétele, szigorú végrehajtás esetében igen üdvös eredményeket idézett volna elő a visszaélések meggátlására. (1715: 15. t. cz.)

Bizonytalanság uralkodott arra nézve, hogy a jobbágy kihalása esetében ki örökösödik utánna? Azért elhatározottatott, hogy „a földes urak a parasztnak vagy jobbágyaiknak nemcsak megszakadás, vagy végrendelet nélküli kihalás, hanem hűtlenségi, vagy felségsértési bűn eseteiben is összes birtokaiban s ingó javaiban örökösödjenek. (1715. 62. t. cz.)

Nemcsak a tizedszedés, hanem a hegy-vám kö-

rül is igen sok visszaélés történt, a hegybirtokosok a hegyvámot a régi szokások és törvények ellenére önkényüleg felemelték s ez által a szőlőmivelőket jogtalanul terhelték. Ezt megakadályozni kívánta a törvény, midőn a hegyvám felebb emelését megtiltotta. (1715: 97. t. cz.)

A lakhelyeikből titkon máshelyre költöző jobbágyokra szigorú intézkedés tétetett. Nem engedtetett meg a jobbágyoknak, hogy földes urak útlevelé nélkül egyik megyéből a másikba átmenjenek, s a ki ezt tette, azt azonnal letartóztatták. Ha azonban mégis sikerült valamelyik jobbágynak a más megyébe átjutás, azért még nem lehetett biztonságban, mert azon helybeli előljárók, hová a jobbágy ment, tartoztak kinyomozni, hogy honnan ment oda s tartoztak azon megyének ezt bejelenteni. Így tehát csak vissza kelle térni a jobbágy-nak előbbi földes urához.

Azonban kiméletesek is akartak lenni a karok és rendek a jobbágyok iránt, midőn az elmúlt zavaros idők alatt a jobbágyok által teljesíteni tartozott fizetésekre nézve kimondották, hogy: „a földes urak ezen lázadások alatt összegyűlt, bármely részben követelt mindennemű hátralékokat, melyeket annak idejében a törvénytelen birtokosok beszedtek, a jobbágyoktól többé ne követelhessék, be ne hajthassák. Más senki által be nem szedett jövedelmek pedig csupán felerészben s nem is együtt egyszerre, hanem időnként fizetethessenek s adathassanak a földes uraknak, tulajdonosoknak, vagy zálogbirtokosoknak. A szegény nép elnyomásának megóvására, az előbocsátottak felől gondoskodni a megye tisztségének kötelessége lévén. (1715: 101. t. cz.)

A vámfizetéssel sok baja volt a jobbágyoknak, mert habár folytonos törvények némely esetekben felmentették őket a vámfizetés alól, a vámszedők más gyakorlatot követtek, ugyanazért az 1723-iki országgyűlés ismét felújította az idevonatkozó törvényeket s „a vámfizetés alól kivette a malomba járó őrlőket, hataárszéli hidakat csináló parasztokat, gyalog utazókat“.

Egy sajtáságos s egyszersmind a jobbágyok szá-

bad zsarolását bizonyító szomorúan nevetséges szokást kell itt felemlitenünk. Nevezetesen azt, hogy a vámszedők nem elégedtek meg azzal, hogy a szegény jobbágy a nagyon sokszor a vámszedő önkénye szerint követelt vámot megfizesse, hanem a mellett még arra is kényszerítette a jobbágyokat a vámszedő, hogy a vámhelyen tőle pénzért italt fogadjanak el, vagyis a szegény jobbágy minden vámhelyen kénytelen volt bort inni, akár kívánta, akár nem, s annak árát természetesen aztán jól megvették a vámszedők. Így szaporított a regalejövedelem. És ezen igazságtalan és jogtalan szokást az 1723-iki országgyűlés is csak a nemesekre és a vámfizetéstől ment nemtelenekre nézve törölte el, a jobbágyokra nézve pedig fentartotta! (1723: 15. t. cz. 8. §.)

Némely földes urak, kiknek birtokai különböző megyékben feküdtek, jobbágyaikat egyik megyéből a másikba költöztették, a nélkül, hogy csak megkérdezték volna azokat, hogy van-e kedvük az átköltözésre, vagy megvizsgálták volna, hogy a jobbágyoknak nem lesz-e kárára az elköltözés. Ez ismét egy új neme volt a költözési, vagy lakhatási szabadság korlátozásának, mely a jobbágyokat rabszolgamódon súlytotta, mert ha a földes úr haragját akarta éreztetni jobbágyával bármily kicsinyes okból, azt lakhelyének erőszakos elhagyására és más megyébe költözésre kényszerítette.

Az országgyűlés belátta ezen eljárás jogtalan-ságát és elhatározta, hogy a földes ur csak akkor költöztetheti jobbágyát egyik birtokáról a másikra, ha azok is önként belé egyeznek, — kivételképen azonban, ha egy telken több jobbágy lakott s azokat a földes ur ott nem használhatta, egynek meghagyásával a többieket más birtokára átköltöztethette. (1723: 62. t. cz.)

Az adó beszéde körül minden időben tetemes panaszok merültek fel s e tekintetben nem volt kivétel III. Károly kora sem. A földes urak — tisztelet itt is, mint mindenütt a dicséretre méltó kivételeknek — maguk, vagy tisztjeik által beszédtek a jobbágyaikra követett országos adókat, de azokat nem szolgáltatták

rendeltetésük helyére, hanem hogy a hiány feltűnő ne legyen, magántartozásaikkal összevegyítették, sőt némely földes uri tisztek meg is szöktek a beszedett adóval. Mindezekről azonban nem vettek hivatalos tudomást a kincstári közegek, hanem időnként csak rótták a hátrányokat a szegény adózó nép nyakára és hivatalos közegeik által nem egy ízben másodszor is bevetették a kivetett adót. Ezt az irgalmatlanságot végre megsokalta maga az 1723-iki országgyűlés, és a földes urak eltiltattak ezen visszaéléstől s általában a közadók beszedésétől. (1723: 63. t. cz.)

Ugyanezen országgyűlés kötelességévé tette a tisztviselőknek, miszerint vigyázzanak arra, hogy a földes urak ne terhelhessék jobbágyaikat a törvényes kötelezettségeken túl.

És egyidejűleg megengedettett a jobbágyoknak, hogy „ha a vad kárt okoz, azt a megkárosított nemtelen is elfoghatja ugyan, vagy megölheti, de az iránt a földes urnak tüstént jelentést tenni tartozik“.

Az 1723-iki országgyűlésen egy szikráját látjuk felvillani annak a nagy eszmének, mely a jobbágyság felszabadítására és a közös teherviselésre vezetett, csak hogy ez a szikra még nem volt gyújtó erejű, vagy nem talált kellő anyagra. Még több volt hátra egy századnál s több kelle, hogy a nagy eszme testet nyerjen. Igaz, hogy midőn a közterhektől vonakodók törvény által kényszerítették azoknak viselésére, még ekkor alig jutott valakinek eszébe, hogy a közteher viselők alatt mást is lehetne érteni, nemcsak jobbágyot, — azonban mégis kimondta az országgyűlés a nagy, az elvitázhatatlan igazságot, hogy „a természetes ésszerűséggel egyenlőséggel megegyező, hogy a kivel a közjó közös, közösen tartozik a közterheket is viselni“. (1723. 90. t. cz.)

Ez a kijelentés nem eredményezett ugyan még egyenlőséget, de igen jó mag volt arra, hogy idők multával kellő ápolás mellett jótékony árnyat adó lombos fává nőjön fel. . .

Az 1729: 22. t. cz. a vadászat mérsékléséről intézkedvén, a jobbágyoknak megtiltotta a vadászatot s az agár és kopó-kutyák tartását.

Azonban még ugyanezen 1729-iki országgyűlés egy lépést tett a jogegyenlőség felé, midőn kimondta, hogy a jobbágyok is alkalmas tanúk lehetnek nemesek ellen is, polgári perekben minden feltétel nélkül, csak úgy mint a nemesek, — büntető perekben azonban csak akkor, „ha az igazság másképp ki nem tudathatik“. (1729: 26. t. cz.)

A XVIII. század első felében uralkodott királyok több alkalommal megkísérlték könnyíteni a jobbágyok sorsán s ezt az adónak közössé tétele által vélték elérhetni: azért több ízben megkísérlék a nemesség megadóztatását, — de midőn látták, hogy azt egyenesen keresztül vinni nem lehet, kerülő utat választottak. Egyelőre tehát nem az egész nemesség, hanem csak azon elszegényedett nemesek megadóztatására törekedtek, kik szegénységük miatt jobbágy telkekre költöztek. Ez okból ugy 1723-ban, mint 1729-ben felvetett az a kérdés: hogy az adóteher a jobbágyoknak földjükön, vagy személyükön fekszik-e? Az 1723-iki országgyűlés csak átsiklott ezen a kérdésen, a nélkül, hogy feleletet adott volna, — az 1729-iki országgyűlésen pedig az e tárgy fölött tartott vitatkozás alkalmával abban állapodtak meg a rendek, hogy „az adó nem a földet illeti“. Azonban most sem alkottatott törvény. Végre az 1741-iki országgyűlés kimondta, hogy az adó nem a jobbágy telkén, hanem a jobbágy személyén van.

Az 1741-iki országgyűlés még azért is nevezetes volt a jobbágyokra nézve, mert elrendelte, hogy „vámok csupán az igavonó jószágoktól és szekerektől vétessenek“. (1741: 28. t. cz.) Tehát eltörülte a gyalog emberek vám fizetési kötelezettségét.

NYOLCZADIK RÉSZ.

Az Urbér.

Mária Terézia királynőnek gyöngé női szive fájva látta a jobbágyok szomorú és bizonytalan helyzetét s gyökeresen akart javítani sorsukon és midőn az 1751-ik évi országgyűlésen az országos adó felebb emelését kérte, hangsúlyozva tette után, hogy ez azonban a jobbágyság terheltetése nélkül történjék, — sőt kérte a rendeket, hogy nyujtsanak módot a jobbágyság sorsának javítására.

A rendek kitértek a királynő kívánsága elől és csaknem gunyos hangon válaszolták, hogy nekik is éppen úgy szivőkön fekszik a jobbágyság sorsa, mint a királynőnek, éppen azért nem hajlandók fölebb emelni az adót, sőt alább szállíthatni óhajtják azt és részükről ők is kérik a királynőt, hogy az adó alább szállításán kívül azzal is javítsa a jobbágyság helyzetét, hogy nyujtson neki módot a vagyonosodásra, különösen a kereskedést terhelő vám-rendszer könnyítése által.

Mária Teréziát ingerültségbe hozta ez a válasz, de azért nem mondott le tervéről, csak hogy most már óvatosabb lett.

1752. márczius 21-én egy szabályrendeletet adott ki, melynek 10. pontjában a megyéknek kötelességévé tette, hogy „különös gondot fordítsanak az adózó népre“.

Látta hogy a nemesség önkényüleg bánik a jobbágyokkal, mivel törvényes szabály által nem korlátoztatik, — látta, hogy mennyire ingatag a jobbágyföldök terjedelme, — látta, hogy a földes ur bármely földjét is elvehette jobbágyától és tudta, hogy ez még csirájában

elfojtja a földmivelési ipart s a szorgalom minden ösztönét, miután ily ingatag helyzetében a gazdaságnak senki sem gondolhat annak tökélyesbitésére, — látta, hogy mily tágas tér van nyitva a zsarolásoknak, — látta a jobbágyi tartozások nagy sokaságát, — látta a terhek egyenlőtlenségét, látta, hogy a földes úr hatalmas jobbágyának nemcsak birtokára, hanem személyére is kiterjed, mert annak bírása, azt bebörtönözheti, a szökevényt erőszakkal visszaviheti, a roboton kívül más munkákra is kényszerítheti és még pénzbeli birságra is szoríthatja: látta ezeket a nagy királynő és elhatározta szabályozni ezen ügyeket s könnyíteni a jobbágyság helyzetén. Azt azonban tudta, hogy egy nem várt szabályrendelet kiadása visszahatást szülne, mivel a nemességnek nemcsak jogokról kellene lemondani, hanem még adózni is; azért az 1764-ik évi országgyűlés megnyitása előtt megbízott néhány meghittebb emberét — kik közül legkitünőbb volt Kollár Ádám — hogy ezek készítgessék az utat szándékainak kivihetésére, mely nem volt kevesebb, mint a nemesség megadóztatása s ez által a jobbágyság sorsának enyhítése.

Ezen megbízottak aztán részint társaságokban, részint röpiratokban fejtegették, hogy a nemesség adómentessége csak akkor volt helyén, midőn vérrel adózott a hazának, de minthogy most már nem teljesít oly módon, mint az állandó hadsereg felállítása előtt, katonai szolgálatot, illő, hogy másképpen adózzék, annyival inkább, mert az ország hátramaradt és sok intézkedésre van szüksége, melyre pénz kell, az eddig adózó jobbágyosztályra pedig nem lehet új terheket rakni; továbbá mind a szoros igazság, mind a méltányosság azt kívánja, hogy azok, kik legtöbb jogokat élveznek, ne vonják ki magukat az államterheinek viselése alól.

Ezen eszmék nagy ingerültséget támasztottak a nemesek között, kik az adózást egyenlőnek tartották a rab-szolgasággal, de foganatjuk nem lett. És az 1764-ki országgyűlés nem hogy megajánlotta volna az adózást és adó felemelést, hanem még az eddigi adó alább szállítását kérte.

Pedig ekkor lett volna ideje szabályozni a földes

urak és jobbágyaik közti viszonyaikat „melyek körül a régi törvények felette nagy hiányossága miatt a földes ur nagy szélességben gyakorolható hatalmát s következőleg önkény és számtalan visszaélés divatozott. De a nemesség a maga önkényének jobbágyai irányában nem akart törvényes korlátokat szabni.¹⁾

Igy midőn belátta a királynő azt, hogy a jobbágság sorsának javításában ezzel a „nyakas“ országgyűléssel semmire sem mehet: elhatározta törvényen kívül tenni azt, mit a törvények szűk korlátai között nem lehet.

E végett Raab udvari tanácsost megbizta, hogy Magyarország számára is dolgozzon ki egy urbéri szabályzatot. A munka már a következő évben elkészült s 1766. július 10-én ki is adatott „ideiglenes urbéri szabályzat“ czím alatt.

Már a XVIII-ik század előtti időkben is hoztattak egyes törvények, melyek a földes ur és a jobbágyok közötti viszonyra vonatkoztak, de ezen intézkedések igen hiányosak voltak, nemcsak azért, mert a földesurak önkényének tágtért nyitva, azoknak zsarolásait és visszaéléseit lehetővé, a jobbágyi birtokot ingataggyá tették: hanem különösebben azért is, mert a jobbágyoknak csak jogaikat határozták meg, kötelességeiket, földesuraik iránti tartozásaikat azonban mindig a helyi szokásoktól tették függővé.

Az intézkedések ezen hiányai a nép elszegényedésével együtt annak elégtelenségét is okozták és így multhatlanul szükség volt az azon hiányokból származó sérelmek orvoslására.

Ezen körülmény hozta létre az urbéri szabályrendeletet, vagy az Urbért.

Az Urbér, vagy Urbárium (vagy ezen latin szótól *urbum* = ekeszarv, vagy ettől *urbare* = szántani vette nevezetét) azon szabályok összegét jelenti, melyek a földesurak és jobbágyok közötti jogviszonyokat meghatározzák, az az meghatározzák azon jogokat, melyeket a földesurak jobbágyuktól s a jobbágyok földesuraiktól követelhetnek, és

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VII. 372.

azon kötelességeket és tartozásokat, melyekkel a földesurak jobbágyaik iránt s a jobbágyok földesuraik iránt tartoznak.

Ilyen Urbért adott ki Mária Terézia 1766-ban július 10-én, mely 1767. január 23-án életbe is léptetett, habár akkor országgyűlés által elfogadva nem is lett.

Az Urbér foganatosítására kétféle hivatalnokok nevezettek ki u. m.:

1. Királyi vagy kormánybiztosok, akik a viszonyok legelső rendezését vezették utasításuk szerint a számukra kijelölt két, vagy több megyében. Ezek kétség esetében a kir. helytartótanáctól kértek felvilágosítást.

2. Végrehajtók vagy összeírók (conscriptorok), kik szintén utasításuk szerint az Urbérrendezését hajtották végre. Minden megyében volt ilyen egy vagy két végrehajtó, kik a megyei tisztviselők közül választottak s jelentéseiket a kormánybiztosnak tették. Ezek mellé a megye közgyűlése megyei közbirtokosokat nevezett ki, kik a hely és viszonyok ismeretével bírtak.

Az Urbér kihirdetése után a végrehajtó elment a részére kijelölt helységekbe, ott a bírót, esküdtet s néhány tekintélyesebb öreg gazdát összegyűjtván, azokat megeskette, hogy igazán fognak felelni, és aztán a következő kilencz kérdést tette fel előttük:

1. vannak-e az előbbi időből urbariumok vagy szerződések a földes urral?

2. szokás állapította-e meg tartozásaikat?

3. mily kedvezményekkel vagy hátrányokkal bír a község?

4. hány holdnyi s mily szántó földet s rétet bír egy-egy jobbágy?

5. hány napi s mily robotot teljesítenek a jobbágyok?

6. szedetett-e s miből szedetett kilenczed vagy nona?

7. mi más adózások voltak pénzben vagy terményekben?

8. hány üres telek létezik?

9. birnak-e szabad-költözési joggal?

Az ezen kérdésekre adott feleletek szerint készítette el aztán minden helységben az összeírás.

Ezen összeírás megtörténte után egy — a kormánybiztos elnöklete alatt működő — megyei küldöttség osztályozta az egyes helyeket és telki állományokat, mely osztályozásnál a föld minőségén kívül annak előnyös vagy hátrányos körülményeit vették alapúl. Ezen osztályozásnál különbséget tettek a telki állománnyal bíró jobbágyok és zsellérek között, akik t. i. külső telekkel nem bírtak, továbbá a házzal bíró és házatlan zsellérek között.

Elvégeztetvén az osztályozás, az urbéri táblázatok töltettek be, melyek minden helység számára 16 rovatot foglaltak magukban, mely rovatba a jobbágyok s helységek neveit, a telek mennyiségét, a gyalog és ígás napszámokat, a kilenczedet, a jobbágyok által nyújtandó ajándékokat stb. írták.

A táblázatok elkészítése után ezek helységenként kihirdetettek s nyomtatásban kiadattak. A végrehajtók pedig egész eljárásukról bizonyítási okiratokat készítettek, melyek sok — az urbérben elő nem forduló tárgyakra is kiterjesztettek.

Látni való tehát, hogy bár a fő okmány a kilenczpöntből álló Urbarium volt, de nélkülözhetetlen kiegészítő részei voltak az urbéri táblázatok és a végrehajtói bizonyítványok, melyek az Urbér szabályait az egyes községek viszonyaira alkalmazták.

Mint hogy azonban az összeírások csupán a jobbágyok vallomásai szerint történtek: az Urbariumba hibák csuszhattak be, a miért megengedett, hogy ha valamely helyen a hiba mérnöki felméréssel igazoltatik, azon esetben akár a földes ur, akár a jobbágy az Urbér kiigazítását (rectificatióját) kérhesse.

Az Urbarium tehát elősorolta egyrészt a jobbágyok, másrészt a földes urak jogait, viszonyos kötelelességeikkel és tartozásaikkal.

A jobbágyok jogai közt — melyeknek a földes urak tartozásai feleltek meg — meghatározta a jobbágyoknak kiadandó földek mennyiségét, a legelő járandóságot, makkoltatást, bormérést s más jótéteményeket; — meghatározta azon jogokat, melyekkel bírnak földes uraik

és községeik ellenében földbirtokaikra nézve és végrendelezéseknél.

Meghatározta továbbá a földes urak jogait, melyeknek a jobbágyok tartozásai feleltek meg. Ezen tartozások személyi és dologiakra osztattak. A személyi tartozások közt meghatározta, hogy mily munka megtételeket követelhet a földes ur, mennyi legyen az ígás, mennyi a gyalog napszám, mily időszakokban s rendben teljesítenessenek azok. A dologi tartozások közt meghatározta, hogy mily pénzbeli fizetésre köteleztethetnek a jobbágyok, rendszerint mily terményekből kell adózni. A rendes tartozások közt meghatározott mind a nagykilenczed u. m. borból, gabonából stb., mind az u. n. kisebbkilenczed t. i. tojásból, csirkéből, vajból stb.

A jobbágyok által birt földre nézve következő főbb szabályok lettek megállapítva:

1. A szőlők és irtványok kivételével minden más jobbágyi földek elidegenítése, adás-vevés, csere, zálogolás, hagyományozás stb. által egészen eltiltott, kivévn, ha a földes ur beleegyezett, mely beleegyezés tekintetében azonban a földes ur semmi által nem korlátoztott. A szőlők és irtványok felett a becsú árig szabad rendelkezés adatott.

2. Végintézet s törvényes örökös nem létében a jobbágyok öröksége a földes urra szállott.

3. A jobbágy földjének használatába mást nem helyezhetett.

4. A javításokat a jobbágy tulajdoni joggal bírta, de csak akkép, hogy az ingatlan javítások felett csak azok becsáráig rendelkezhetett, — mert ha a földes ur telkét kibecsültette, csak a becsú árt tartozott megadni.

5. A földes ur saját majorsági földjeivel az urbéri földeket csak úgy cserélhette ki, ha ezek helyébe másokat állított, melyek hasonminőségűek és mennyiségűek voltak.

6. Urbéri földet csak egy esetben lehetett a földes urnak kisajátítani, ha t. i. osztálykor az osztozók számára házhely nem létezett. Az irtványokat, szőlőket rendszeren kibecsültethette, ha csak a jobbágy életfentartása s adó alap tekintete kivételt nem tett.

7. Minden bármikép megürült jobbágy teleket ismét adózó jobbágyoknak kellett kiadni.

8. A jobbágnak akként kellett földjét használni, hogy annak értéke ne kevesbítették; ellenkező esetben földjétől megfosztatott.

9. A jobbágy bármely művelési rendszert és terményt használhatott földjén, de azt átalakítani — pl. szántóból rétté — nem volt szabad.

10. Az urbéri földek rendkívüli hasznai, pl. talált kincsek, érczek, kőszén stb. melyek a föld belsejében léteznek, mind a földes urat illették.

11. A jobbágy földjének hasznait, terményeit szabadon eladhatta ugyan, de a földes urat elővételi jog illetve saját szükségére, csak hogy az illető ár letételével.

12. Szeszies italokat — bor és pálinka kivételével — csak a földes ur készíthetett.

A föld használatáért azonban tartozott a jobbágy:

1. füst pénzt fizetni,
2. robotot végezni,
3. kilenczedet adni minden terményből,
4. bizonyos adományokat tenni, csirkék, tojások, pulykák, bárányok stb. által,
5. országgyűlési segílyt fizetni,
6. menyegzői s első misei ajándékot adni,
7. a szőlőktől kilenczedet vagy hegyvámot fizetni,
8. az irtványoktól földbért adni,
9. a gyümölcsösöktől holdanként 30 krajczárt fizetni.

Végre a jobbágyok egészen a földes úr törvényhatósága alá vettettek, s a biráskodást a földes ur részint személyesen, részint tisztjei által s különösen az uri széken gyakorolta, hol önmaga vagy tisztjei elnökölték s hol a tisztek jegyzők, előadók is lehettek.

Ezekből láthatni, hogy az Urbariumnak hiányai, vagy gyengeségei voltak: az uri szék biráskodása, az adásvevés korlátozása, a költözési szabadság teljesen helyre nem állítása, számos nehéz terhek meghagyása.

De ezen hiányok mellett is valóságos jótékonyági intézkedés volt a jobbágyok állapotára, nemcsak azért, mert biztosította a jobbágyi birtokot, — nemcsak azért, mert a jobbágyoknak valamint jogait, úgy kötelességeit is megszabta, s mert a földes uri hatalmat illő mértékre korlátozta: hanem különösen

azért, mert igen számos oly adózásokat és korlátozásokat szüntettet meg, melyekre a jobbágyok visszaélések folytán kényszerítették.

Ezen visszaélésből származó terheket az Urbarium VII. szakasza adja elő és szigoruan eltiltja és eltörli a következő terheket:

1. A taksát az elhunyt jobbágy javainak összeírásáért s árvák közötti osztoztatásért.

2. Azon vagyon árának tizedrésze átadását, melyet a jobbágy végintézetileg hagyományozott, cserébe adott, vagy eladott.

3. A jobbágyoknak különféle termények adásvévéésébeni gátlását, különösen elkobzás, birságok vagy testi fenyték által, elszállítás vagy vevők jöttének tilalmazása által.

4. A jobbágyoknak kizárását a kereskedés alá tartozó tárgyak kibérléséből.

5. A földes uri malom használatára kényszerítését.

6. Bormérés haszonbérét.

7. A trágyának átadását.

8. Tollak tizedelését vagy ludak koppasztását.

9. Szőlő-kötésre szalmának szolgáltatását.

10. Hogy az uri szőlők pásztorainak bérét a jobbágyok fizessék.

11. Végrehajtásra küldött földes uri emberek tartását és díjazását.

12. Hogy az el nem szökés biztositékául a jobbágytól pénzbeli kezesség vétessék.

13. A beszállásolási terheket s különösen a Huszárengeld és Muntirungsgeld név alatt előforduló béreket.

14. Ott, hol a község bérlé a mészárszéket, a földes ur kimustrált marháí kímérésének követelhetését.

15. Jobbágyoknak termények vételére vagy eladására, romlott bor és más italok kímérésére, roboton kívül az üres hordók szállítására való kényszerítését.

16. A dézsmások tartását s egyéb követeléseiket, a prés-djiat, kóstoló-pintek igénylését.

17. A dézsma borra a jobbágyok hordóinak elvételét.

18. Minden a fentebbi pontokban nem foglalt pénzfizetéseket.

19. Az urbéri földeknek kicserélését, ha csak más hasonló földek nem adatnak. . . .

Ezek voltak azok a valóban súlyos terhek, melyeket az Urbarium megszüntetett.

A kiknek némi kételyük volt, hogy mily súlyos terhek alatt nyögtek a jobbágyok még a XVIII. század vége felé is: azok előtt bebizonyította az Urbarium a visszaélésekből származó terhek nagy sokaságát, mert felsorolja és eltörölni rendeli azokat.

A jobbágyok tehát nem hiába teltek el hálával Mária Terézia királynő iránt, ki az Urbarium kiadásával új életre keltette a jobbágyokat.

Azonban az Urbárium nem országos törvény, hanem csak rendelet levén, a nemesség — ezért, de meg azért is, mert reá nézve sok tekintetben kedvezőtlen volt — számtalan akadályokat gördített az urbéri rendelet életbe léptetésének útjába, — sőt néhol még a tudatlan jobbágyokat is felizgatta ellene. A kiküldött királyi biztosok nagy küzdelmek között ugyan, de mégis igyekeztek végrehajtani az urbéri rendeletet, habár az orosz-török háború is akadályukra volt.

Ezek a kir. biztosok csak a vizsgálatok alkalmával győződtek meg arról, hogy mily visszaéléseket gyakoroltak a földesurak a jobbágyokkal szemközt, mily kényük-kedvök szerint bántak ezekkel. Tekintsünk meg pl. egy pár biharmegyei oláh községet. Csarnóháza községe azt adta elő (1770. szept. 24.), hogy ott a jobbágyok szolgálatának bizonyos száma nincs, hanem a midőn kivántatik, véghez viszik az uraság szolgálatát, — a szántást 4—6 vonó marhával tették, — kilenczedet nem adtak, hanem egy raj méhtől 6 krt, egy báránytól 4½ krt, egy gidótól 3 krt fizettek.) Dámos község (1770. szept. 27.) jobbágysai szintén bizonytalan számú napokat — a mikor a földes úrnak tetszett — szolgáltak, — a jobb gazdák 12, az alábbvalók 9 és a szegényebbek 3 máriást fizettek, — minden sátoros ünnepen tartoztak az uraság számára 8 csebres hordó bort kiárulni s 3 itte vajért 45 krt fizetni, — egyébb szolgálmányok ugyanazok voltak, mint az előbbi

1) Csarnóháza urbéri pere. N.-Váradi törvényszéknél.

községnél.¹⁾ Vár-Sonkolyos község ezt adta elő: „bizonyos száma szolgálatunknak nem volt, hanem a midőn kívántatott, mindennemű szolgálatokat véghez vittünk; taxát ad minden gazda: 9 máriást, egy zsákot, egy itte vajat, egy tyukot; ezenkívül az egész helység ad medvebőr-pénzt 10 v. frtot, róka bőr-pénzt 20 máriást, száraz korecsma árendát 20 v. frtot, minden kalló malomtól 3 v. ftot, egy véka mogyorót, két véka asszu-szilvát; kilenczedet semmiből sem adunk, hanem robotozással váltottuk fel, — báránydézsmá helyett minden fejős juhtól 4 polturát adunk.²⁾

Az erdélyi oláh jobbágyok fellázadása, vagy az u. n. Hóra és Kloska lázadás — mely 1785. febr. 29-ikén a két lázító vezér keréketörésével végződött s melynek mintegy 80 falu, nagyszámu nemesi udvar és mintegy 4000 ember esett áldozatul — a különben is mozgalmas időben még inkább előtérbe hozta a jobbágyi viszonyok rendezésének kérdését.

A Mária-Terézia által kiadott urbárium nem hajtattván végre minden részében, nem helyhezhetette a jobbágyokat oly állapotba, a minőben őket a jólelkű királynő kívánta, a mint ez a földművelés érdekében is kívánatos lett volna. Látta ezt a nagy eszű s korát jóval megelőző II. József császár s 1785. aug. 22-ikén a jobbágyok sorsának javítására egy rendeletet adott ki, melylyel véget akart vetni a földhöz kötött rabszolgaságnak, a következőket rendelvén el: „A földművelés javítása csak úgy történhetik, ha a személyes szabadság, mely a természeti s polgári jog szerint minden embert megillet, a jobbágyokra is általában kiterjesztetik és a birtoksajátság, mennyiben a jobbágyokat érdekli, biztossá tétetik, — rendeljük ennél-fogva:

1. A jobbágyi állapotot, a mennyiben a lakosok eddigelé örökösen a földhöz kötve léteztek, a jövőre egészen eltöröljük, a jobbágy nevet ez értelemben többé használatni nem akarjuk, — tehát szabad költözködést engedünk.

¹⁾ Dámos község urbéri pere. Biharmegye levéltára.

²⁾ Vár-Sonkolyos urbéri pere. N.-Váradi kir. törvényszéknél.

2. Minden parasztszabadságon házassághozhatik, tudományos, vagy más pályát tanulhat.

3. Udvari szolgálatra nem kényszeríthető.

5. Hatósági vizsgálat nélkül telkéről el nem űzhető.

6. Ha netalán zaklaltatnának, segedelmet a megyei ügyvédtől kérjenek, ki őket védeni és sérelmeik orvoslátát törvényesen kieszközölni köteleységének tartandja stb.“

Ezen rendelet ellen kikelték az ország karai és rendei s egészen eltörölni kívánták. Honfelmegye nemességé pl. ezt mondja feliratában: „Természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kívánja, de miután a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgálókká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem tészen változtatást.“ — Egy másik megye feliratában ez áll: „A földes urak és parasztszabadságait illetőleg mindegy ugyan, vajjon a parasztszabadsághoz, vagy örökösen földhöz kötöttekké tétetnek a törvények által, melyek idő szerint változnak, — de mivel erről egyedül országgyűlés rendelkezhetik, — különben pedig a törvények e tárgyról már elégségesen gondoskodtak — megegyezésüket a rendek a parasztszabadság állapotának megváltoztatására nem adják.“¹⁾

Az ezen modorban irt feliratok nem maradhattak s nem is maradtak titokban a jobbágyok előtt s visszahatást szült nálok, öntudatokat felébresztette s vizsgálni kezdték helyzetük szomorú voltát s azon jogokat, melyek őket megilletnék. De másként a francia forradalom hatása mindenfelé szétterjedvén, a francia demokraczia hívei s általában a jobbágyok barátai a sajtó is igénybe vették a jobbágyok felizgatására, röpiratokat bocsátottak a nép közé. És mindezeknek oly nagy hatása lett a jobbágyokra, hogy több helyen méltán lehetett tartani a komoly lázadástól, úgy hogy a nemesség szükségesnek látta a jobbágyok izgalmanak csillapítására

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VIII. 14. 15.

megigérni, hogy a legközelebbi országgyűlésen a jobbágyok ügyei törvény által fognak szabályoztatni.

Az 1790-iki országgyűlés előkészületei méltán aggodalommal tölthették el a jobbágyokat, mert előre látni lehetett, hogy a nemesség erősen fog küzdeni a maga kiváltságainak megvédelmézésére, mely egyértelmű a jobbágyok súlyos terheinek fenhagyásával. A duna-melléki kerület követei az általuk készített királyi hitlevéljavaslat 7-ik pontjába következőket is beiktatták: „Mi (t. i. a király) tehát azon méltóságokat s hivatalokat, melyek a mi kinevezésünk alá tartoznak, született magyarokra és miután a törvények úgy kívánják, egyedül birtokos *nemesekre* ruházzandjuk. A mennyiben pedig ezen közhivatalok és tisztségeket jelenleg idegenek, vagy született honfiak, de a törvényes kellékekkel (*nemességgel*, fekvő javakkal) nem bírók tartanak: ezeket még ezen gyűlés folytatában minden kivétel nélkül elmozdítjuk.“¹⁾

Mély felháborodást szült ezen javaslat az egész országban, — egymás után jelentek meg a röpiratok, melyeknek uralkodó hangja a jogegyenlőség felé való törekvés volt. Egy röpirat következő szemrehányással lép fel. „Nem hisszük, hogy a nemzet és hazanevek egyedül a nemeseket illetik. A nép java a legfőbb törvény s azért ha a nemesség eddigelé kizárólag viselt volna is minden hivatalt, az igazság úgy kívánná, hogy önként mondjon le igazságtalan előjogáról, mely az egész államnak kárára van. A küszöbön áll már az idő, midőn az uralkodó osztály zsarnokságától felzaklatott nép kétségbe vonandja a tényt, melyre amaz a maga jogait alapítja, — melyben megvizsgálandja a kiváltságos osztály létezésének szükségét s talán a francziák példája szerint tagadólag határozand ama kérdés felett. Kérjük tehát a rendeket, hogy míg itt van az idő, mellőzve önhasznukat s egyedül a közjót, mely miatt gyűltek össze, tartván szem előtt, állítsák helyre ama jogokat, melyek a polgárokat mind a természet törvénynél, mind a polgári társaság céljánál fogva megilletik,

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VIII. 55.

s melyeket semmiféle más törvény, szokás, vagy idő el nem évithet“.¹⁾

Azonban II. Lipót maga is meg volt hatva a jobbágyoknak s általában nem-nemeseknek hozzá intézett felirataitól s a népet s igazságot egyaránt szerető atyai jószive elhatározta, hogy törvényes úton viszi keresztül a jobbágyok érdekében azt, a mit II. József rendeleti uton kívánt szabályozni, a mi aztán az országgyűlést óvás-tételre indította, kimondván az országgyűlés, hogy a földes urak és jobbágyok közötti viszonyok mindenkor országos törvény által s nem rendeleti uton állapítandók meg. II. Lipót az 1790. nov. elején Pozsonyban megnyílt országgyűlésen a királyi előadásokban többek közt ezeket mondja: „Kívánja, hogy a hiányokkal és visszaélésekkel teljes megye- és országgyűlések újabb, czélszerű szabályozására mennél előbb tervet készítsenek, tekintettel levén arra, hogy a külön országos rendek befolyása kellő arányban s egyensúlyban állapíttassék meg, — a jobbágyok pedig, kik e gyűléseken képviselve nincsenek, azok költségeinek viselése alól felmentessenek. Mária Terézia urbéri szabályzata törvénynyé emeltessék s a jobbágyok szabadságának, önkéntes bünhesztésének eltörléséről, személyes szabadságukról és szerzett javaik feletti rendelkezhetőségük jogáról új törvény alkottassék. Hivatalképesség a nem-nemes országlakosoknak is adassék a kamarai tisztségeknél minden megszorítás nélkül, a kormány székeknél pedig legalább a titkári rangig“.

Ez az országgyűlés részben hallgatott a királyi előterjesztésre, elhatározván, hogy az Urbér országgyűlésileg kidolgozandó lesz, de ugyan ekkor kimondotta azt is, hogy az országgyűlés intézkedéséig Mária Terézia Urbariuma ideiglenes rendelkezéskép — minden abból az ország alaptörvényeire vonandó következés nélkül — mindenütt pontosan és mindenek által megtartassék. (1790/1: 35. t. cz.)

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VIII. 55.

KILENCZEDIK RÉSZ.

A jobbágység hajnala.

Az Urbariumnak a 1790/1. évi országgyűlésen történt megerősítéséből méltán lehetett következtetni, hogy a jobbágység sötét egén szétszakadoznak a vészterhes fellegek, oszlik a rideg éj homálya és lassanként derengeni kezd a jóltevő hajnal.

Az 1790/1-iki országgyűlés hatalmas lépést tett a jobbágység sorsának javítására, midőn az Urbariumot törvényerővel ruházta fel, — melynek keresztülvitelére nagy befolyással volt a kir. személynök előterjesztése az örökös jobbágység származásának történetéről s annak fejtegetése, hogy annak fentartása az emherhez méltatlan, az országra pedig felettébb káros.

Ezen országgyűlés korlátozta a földesurak fenytő hatalmát és mivel „az ország karai és rendei nemcsak az emberiség jogaival, hanem a közjával is megegyezőnek találnák azt, hogy a jobbágyok örökös szolgasága megszüntetessék“: a szabad költözést megengedték. És pedig a szabad költözés feltételei oly egyszerűek és helyesek voltak, hogy az alapos okból elköltözni akaró jobbágyoknak mi sem állotta utját, csupán tartozásait kellett kifizetni. (1790/1: 35. t. cz.)

Ugyanezen 1790/1-iki országgyűlés a jogegyenlőség utjának egyengetésére is hatalmas kezdeményezést tett, midőn büntető ügyekben — „mivel az egyenességgel és igazsággal mindenben megegyezőnek találhatik“ — a felebezési jogot kiterjesztette a jobbágyokra is, éppen úgy, mint azt az előtt a nemesek élvezték. És pedig mindazok felebezhatték ügyöket a kir. táblára, a kik három évvel, vagy egyszerre kiállandó száz

bottal vagy korbáccsal egyenlő föben járó ítéletben marasztaltattak, — de a Hétszemélyes táblára csak akkor lehetett az ügyet felebbezni, ha a kir. tábla halálos ítéletet hozott. (1790/1 : 43. t. cz.)

Nem lehet itt felemlítés nélkül hagyni gróf Pálfi Jánosnak a főrendek tábláján tett azon fenkölt szellemről tanuskodó indítványát, hogy a főrendek mondjanak le a jobbágyok azon adójáról, melyet eddig ezektől országgyűlési költségeik fedezésére szedtek, a mely indítvány egy ujabban ezt sürgető kir. leirat következtében végzéssé is lett.

Az 1792-iki országgyűlés az Urbariumot a legközelebbi országgyűlésig ismét hatályban tartotta s ugyanekkor az urbéri igazságszolgáltatás kezelését szabályozta. E szerint ha a jobbágnak urbéri panasza volt, azt tartozott a földes urnál jelenteni s ha ott orvoslást nem nyert, akkor mehetett a szolgabíróhoz, alispánhoz, vagy főispánhoz, kinek kötelessége volt azonnal vizsgálatot tartani, vagy rendelni s ha itt a barátságos kiegyezés nem sikerülne, az uri szék esetleg a megye intézte el az ügyet. (1792 : 12. t. cz.)

Mig ily körülmények mellett is lehetett s volt is oka a panaszra a jobbágyoknak némely földes urak eljárása ellen. Kitészik ez Pestmegye alispánja fiának Lacskovics István (Greven ezredbeli tiszt) 1793. augusztus 10-én kelt leveléből, melyben következőleg ír: „a magyar nemesség csak a kancsó és pipa mellett insurgál s akkor is a paraszt költségén s elszedi a lovát, — a parasztot azt gondolja, hogy rabja és teherhordozó marhája.“¹⁾ Erősebb bizonyítéka azonban a jobbágyokkal való rossz bánásmódnak a Nagy-Kereki közönsége által 1796. márczius 21-én Bihar vármegyéhez beadott következő panasz-kérvény: „Már több ízben is benyújtottuk volna alázatos esedezésünket a Tettes Nemes Vármegyéhez az iránt, hogy mióta a t. Földesuraság a szántó és kaszáló földjét a régi Urbarium után felmérte és az azon új mérés szerint készült Urbarium még e mai napig sincs autentikálva, ámbár mi is azon új felmérés szerint kiszakított földeinket hibásnak találjuk,

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VIII. 165.

mégis hogy a szerint felvállalni nem akartuk a szolgálatot, egy nehányat közzülünk a Tettes Ns. Vármegye n. t. vice-ispány ur praesidiuma alatt tartott Törvényszéken kit 24, kit pedig 30 pálczákkal, sőt többel is megbüntettetett s attól az időtől fogva az a szerint való szolgálatra kényszerítettünk. A honnan annyira ment az ügye a szegény lakosoknak, hogy őket akarattjuk ellen is egész-hellyes és félfértályos gazdákká tévén s ezután mindig a Portionak, Urbáriális Datiának szolgálatoknak sullyát hordozván, már most csak imitt-amott vagynak, hogy még csak béfaló falattyok sincsen, a melynek nem más okát gondoljuk, hanem hogy a szegénységnek szántóföldje kiadva nincsen ahhoz képest, mint a mitől szolgál és portióz. A kaszállója pedig egyáltalában félbe van kiszakitva, a midőn azt kétszeri kaszállásra adta fel a földesuraság a Communitos Contradictiója ellen, holott pedig valójában igaz az, hogy nemhogy kétszer, de egyszer sem lehet némely részét kaszállóinknak megkaszállni“.)

Mondjuk, hogy az ilyen és ehez hasonló esetek csak visszaélések voltak, különben pedig a törvényhozás maga atyai gondoskodását mindenkor kiterjesztette a jobbágyokra. Így az 1802-ik évi országgyűlés hatályában fentartotta, illetőleg megújította az 1792:12. t. cikket s kiterjesztette annak érvényét az újabb országgyűlési intézkedésig, vagyis ez Urbariumot érvényben hagyta. (1802:6. t. cz.)

Századokon keresztül sok panasz merült fel folytonosan a dézma beszédése körül, sok törvény hozott a panaszok megszüntetésére, de kevés eredménnyel, mert a visszaélések megakadályozva nem lettek. Kiválobban panaszkodtak a jobbágyok a miatt, hogy a földes urak sokszor boszúból, sokszor hanyagságból nem szedetik be kellő időben a dézmát, hanem a termény levágása, vagy beszédése után hetekig hagyják dézmálatlanul s az egész termést a megromlás veszélyének teszik ki. Ezen bajon segíteni kívánt az 1802. évi országgyűlés, midőn meghatározta, hogy ha a földesur

‘) Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

a munka bevégzésének bejelentésétől számított 8 nap alatt sem dézmálná meg a terményeket, a jobbágyok ezen 8 nap elteltével a dézmát a termőhelyen hagyva, a saját részüket beszállithatják. (1802: 7. t. cz.) Ez mindenestre nagy előny volt a jobbágyokra, mert így nem voltak kénytelenek a földesur tetszésére hagyni terményeiknek behordását.

Nagy fontosságú kedvezménye volt ezen országgyűlésnek a jobbágyokra nézve az is, hogy a jobbágyoknak — „a kiknek eddig személyes keresetési joguk nem volt“ — megadatott a személyes perelhetési jog. (1802: 20. t. cz.) Az uzsoravétség elnyomására tett intézkedés (1802: 21. t. cz.) is közelről érintette a jobbágyokat.

Az 1807. évi országgyűlésen a rendek tábláján Nagy Pál hatalmas beszédet tartott „a nép milliói szabadságának és jóllétének gyarapítása“ mellett, a mely tisztító villámokat szóró beszédnek meglelt az az eredménye, hogy midőn az országgyűlés segélyt ajánlott fel a király részére: ezen segélyhez való járulástól a jobbágyokat nyiltan felmentette. (1807: 2. t. cz.)

Az 1808-ki országgyűlésen ismét felmerült az úrbéri rendezés ügye, azonban csak annyi határoztatott, hogy az eddigi óvások fentartásával az Urbarium hatálya a közelebbi országgyűlésig minden újítás nélkül kiterjesztetik, a mint ez ismételtetett az 1812: 3. t. cz., 1827: 10. t. cz. és az 1830: 14. t. cz. által is.

Az 1807. évi országgyűlésen — a mint már említve volt — akadt egy merész ember, ki belátva azt a visszasságot, mely a jogegyenlőség terén létezik, belátván a jogtalanságát annak, hogy míg egyik fél dolgozik és nagyobbára vérrel is védi a hazát: addig a másik csak a jogokat és a más verejtékeinek gyümölcsét élvezzi: azon indítványt tette, miszerint a nemesek jogait fokozatosan ki kell terjesztetni a nem-nemesekre is s ekként életbe léptetni a jogegyenlőséget. Ezen ember Sopron vármegye követe Nagy Pál volt. Nem is lehetett még akkor mást várni, mint a mi történt: hogy t. i. az országos rendek megbotránkoztak az indítvány felett s annyira különösnek tartották, hogy

még tárgyalás alá sem vették. Pedig már Nagy Pál előtt is történt ez ügyben lépés, csak hogy azt sem ismerték el a „tekintetes karok és rendek“ törvényesnek. Ugyanis II. József császár 1784. ápril 4-én egy rendeletet adott ki a lakosság megszámlálása, a házak megszámozása és a földbirtokok felmérése tekintetében; ezt pedig azon czélből tette, hogy azután életbe léptesse a közös teherviselést, a földbirtokot tevén az adó alapjává; ugyanekkor azt megígérte, hogy az adó mennyiségének meghatározására országgyűlést fog tartani, de azt is előre kijelentette, hogy Magyarország évenkénti adóját 12 millió forintra akarja emelni s ezen összegnek háromnegyedrészét a nemesség által fizettetni. És 1788-ban csakugyan el is rendelte a nemesség megadóztatását, még pedig az országgyűlés mellőzésével rendkívüli megyei gyűlésekre bízva az adómennyiség feletti határozatot. De a megyegyűlések visszautasították a törvénytelen rendeletet, annyival inkább, mivel a porosz kormány nyílt felkelésre izgatott II. József ellen s mivel a következő 1789-ben kitört a nagy francia forradalom. Látván II. József a körülmények alakulását s reá nézve kedvezőtlen fordulatát: az 1790. évi jan. 28-ikán kelt rendeletében kijelentette, miszerint fáj lelkének, hogy népei őt nem értették meg s bár fájdalmasan, de visszavonja minden rendeletét, kivéve hármát, mely t. i. a vallási türelmet, kolostorok eltörlését és a jobbágyok örökös szolgaságának megszüntetését illetik. Sőt II. Lipót is tett indítványt az 1790-iki országgyűlés megnyitása alkalmával, mely végeredményében a jogegyenlőség felé vezetett volna, azonban az is csak elhangzott, éppen úgy, mint a Nagy Pálé az 1807-iki országgyűlésen, melyen bármennyire megbotránkozott is az országgyűlés, mégis ezen férfiasan nyílt és kellő alakban és helyen tett indítvány által lett elültetve a jogegyenlőség hatalmas fájának életerős s egészséges csirája. Ettől kezdve minél többen kezdtek gondolkozni az elhangzó indítvány meggyőző igazságáról és lassan bár, de mégis érlelődött a termékeny földre vetett mag.

Hogy a jobbágyok panasza méltán felhangzott itt-ott ezután is a földesuri tulkapások ellen, arra számtalan példát lehetne felidézni. Sok baj volt különösen a lege-

lők miatt, melyekre vonatkozólag a földes urak nem — igen alkalmazkodtak az Urbarium határozványaihoz. Igy nevezetesen a Nagy-Kerekiben 1812. nov. 3-án tartott uri szék következő ítéletet hozott: „Kitetszvé az, hogy némely földes uraságok által feles Pürzsa Juhok fogadódnak fel a legelőre, melyek a közönséges lakosok marhái legelőjökön is legelvén, az által a Pascum ves-tringáltatik, minthogy az Urbarium értelménél fogva a közönséges legelőn a földesuraság vonó és fejős marhái szabadon legeltethetnének és így arra sem ménest, sem gulyabeli marhát, annyival inkább pénzért felfogadott juhokat legelés végett hajtani szabad nem volna: hogy a Földes Uraságok magokat a K. Urbarium dispositiójához ezen pontra nézve tartsák, meghatároztatik.“¹⁾ Majd ugyanezen községben 1812. nov. 16-án tartott uri széken a község azon panaszkodik, hogy „Hodosiné Nagyságos asszony azt pretendálja a Helységtől, hogy az azt illető falu robotja 13 marhás napszám egyenesen a Com-munitás lovai által, nem pedig taxásai által szolgál-tattasson.“²⁾

Máskor azon panaszkodik Nagy-Kereki községe 1815. okt. 30-án a Dominalis székhez, hogy „igen nagyon terheltetünk az által is, hogy a tek. Uraságok közül némelyek ugyan a téli hónapokban szolgáltatnak valami keveset, de többnyire egész esztendei robotunkat leginkább kapáláson és szénatakaráson kéntelenítettünk letölteni, annyira, hogy három s négy hónapok alatt minden héten két napot szolgálunk kellettük. Nagy megterheltetésünkre látszik lenni az is, hogy a kenderföldünk ből menő dézmát nem az Urbarium értelmében in natura, hanem némelyek a tisztelt Uraságok közül zsákot vesznek, mások ellenben oly terhes dézmát kívánnak tőlünk, hogy kendertermésünknek csaknem felerészét dézmába kell adnunk“. Panaszolja továbbá, hogy némely földesúr: 1. Minden földdel bíró taxásán, valamint falu robotytyát, ugy nem különben hosszú fuvart két két napszámot veszen.

¹⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

²⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

2. A taxa-pénzt, mely egy forint — ámbár nemcsak megkináljuk vele tisztelt Földes Uraságunkat, hanem bevívén, erővel is nála hagyni akarjuk — el nem veszi, hanem az egy forintért — a mikor mások egy forintjával és 4 huszassával fizetik a napszámot — rajtunk három napszámot veszen. 3. Van közöttünk olyan taxás is, hogy hordás idején két marhával két nagy ember egész nap hordván, mindéig csak egy gyalog napszámba méltóztatik venni.¹⁾ „Ezen panaszok folytán aztán az Úriszék némely tekintetben ítéletileg intézkedett, nevezetesen: „a vaj és egyéb konyhára való tartozásoknak az urbarialis tabellákba hibásan lett beiratásának megigazítása a Földmérő urra“ bízott, azzal, hogy azt az uri székhez mutassa be; — a robotra nézve „meglevén határozva, hogy a Helység az Urbarium értelménél fogva in concreto 52 urbáriális napszámot tartozván szolgálni, a Földesuraság eltiltatik, hogy e részben egy vagy két napot ne szolgáltasson, hanem azt a proportione ossza fel a taxások között. Meghagyatik a Földesuraságnak, hogy a k. Urbarium rendelkezéséhez tartván magát, a szolgálatnak legalább egynegyed részét a téli hat hónapokban szolgáltassa le.“²⁾

De bizony ennek az ítéletnek nem sok eredménye lett, úgy hogy az 1816. szept. 3-kán tartott uri székhez már ismét folyamodni volt kénytelen a község, panaszolva, hogy: „falu robottya és fuvarozás által is nagyon terheltetünk, mert a midőn tsak 104 gyalog napszámmal tartoznánk Hellység szolgálatjával, 160 napot kellett helyesitenünk.“³⁾

Nem lehet említés nélkül hagyni itt sem az uri szék tartására vonatkozó különös szokást, mely nagyban jellemzi azt a kort. Az uri szék tartása szabály szerint a földes ur terhe lett volna, ez tartozott volna meghíni és ellátni mindennel az uri szék tagjait: azonban némely földes urak ezt a terhet is kivette nyakukból, a szegény jobbágyhelységekre nyomták. Érde-

¹⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

²⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

³⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltárában.

kesség gyanánt mutassunk rá itt is egy panaszra: „Az 1816. esztendő június 27-re — panaszkodik Nagy-Kereki község — a T. N. Vármegye Uri szék tartását méltóztatván határozni, a Méltóságos és Tekintetes Földes uraságoknak a T. Urizék tettes tagjai a mondott határidőre ki is jöttek, de senki sem ajánlván magát a földes uraságok közül, a t. uri szék kitartására kivántató Intestentió dolgában a Communitas kéntelen volt gondolkozni s ebbeli költsége került a Communitásnak 47 ft 37 krba“. Erről aztán a részletes költségjegyzéket is bemutatja, mely érdekes világot vet az uri szék tagjainak kényelmes életére. A költségjegyzék szóról szóra így van:

„A n. kereki urbarialis perben a Tekintetes uri szék kitartására e folyó 1816-ik esztendőben Junius Hónap 27-ik napján a N.-Kereki Communitás által tétetett költségeknek előadása:

Asztali eszközök:

	R	ft	kr.
1. Egy fejr kenyér	2	—	—
2. Egy cseléd-kenyér	1	30	—
3. Fél font rizskása	—	45	—
4. Négy ittze mund liszt	2	—	—
5. Jóféle sáfrány	—	12	—
6. Egy fertály bors	1	—	—
7. Két font szalonna	3	—	—
8. Egy fertály kávé	1	45	—
9. Egy fertály czukor	1	45	—
10. Három font bőrös Petsenye	2	—	—
11. Két ittze ó-bor	1	20	—
12. Két csomó hónapos retég	—	8	—
13. Egy citrum	—	20	—
14. Áts János korcsmárostól 15 ittze bor per 16 kr.	4	—	—
15. Hat font marhabús à 17 kr. =	1	42	—
16. Egy és fél ittze szilvapálinka	3	—	—
17. Egy ittze eczet	—	36	—
18. Egy font só	—	12	—
19. 25 csirke	7	30	—

	R. frt	kr.
20. 35 tojás à 2 kr. =	1	10
21. Két ittze tejfel	2	—
22. Egy ittze vaj	2	—
23. Zöld borsó	—	40
24. Zöld paszuly	—	40
25. Három ittze tej	—	18
26. Tehén túró	—	18
27. Cseresznye	—	24
28. Meggy	—	10
29. Petrezselyem	—	6
30. Veres hagyma	—	6
31. Tüzifa egy fertály öl	3	—
32. Két szakácsnének	2	—

Summa: 47 frt 37

Ezen fellyebbi megirt költségeken kívül a T. Uri székre tétetett Váradról fogva N.-Kereki-ig három rendbeli 4 Lovu és ismét N.-Kerekitől Váradig három rendbeli 4 Lovu forspontok. Sign. N.-Kereki die 5. Dec. 1816. Dósa Ferencz volt Főbiró. Jakabb András Második Biró. Sipos György Esküdt. Papp István Notarius által¹⁾

Az 1818. decz. 22-ről azt a kérelmét találjuk a községnek, hogy „mivel erdő nincsen, nádtermő rét pedig vagyon, legalább annyi nádlás engedtessek meg, a mennyiből Házunk teteit foldozhatnánk“. Ugyanezen kérelmet megújítják 1821. junius 27-ikén Biharvármegyéhez beadott kérvényükben, panaszkodván, hogy „minden nádvágási haszonvételtől ugy elrekesztettünk, hogy csak egy szállal sem vagyunk szabadok, a honnan ezen sérelmünk — és azoknak orvosoltatása végett, hogy a megtörtént osztástól fogva több rendbeli és külön-külön helyeken a közlegelőből tétetett foglalások a Communitasnak adjustéroz tassanak, valamint a T. N. Vármegye, ugy ezen perünkben kiküldetett T. Uriszék előtt többrendbeli alázatos esedező leveleink által Könyörgöttünk, de mind ez ideig minden orvoslás nélkül vagyunk“. Végül a „huzamatos per“ befejezését sürgetik, mire a Vármegye

¹⁾ Nagy-Kereki urbéri pere. Bihar megye levéltárában.

Fiskálisának meghagyatik, hogy „ezen régóta panaszoló Communitás ügyének Törvényes pertractatióját minden módon előmozdítani igyekezzen“.¹⁾

Még így se boldogulván a község, 1824. ápril 19-ikén már a megyei főispánhoz ad be kérvényt, mely így hangzik s híven jellemzi az akkori törvényes eljárást: „E folyó 1824-ik esztendő junius hónapja 27-ikén éppen 27 esztendeje lesz már, hogy az urbariális perünk folytatódik — — és együgyü állításunkkal meg nem foghatjuk, hogy ily huzamos időig sérelmünk orvoslás nélkül legyen, — és egyedül ennek tulajdoníthatjuk, hogy határainkon semmi igavonó marháink és egynehány Tinó-binó jószágainkat nem tarthatjuk, és azokat ezen drága szűk pénz idején idegen határra keltett bérelnünk, — egyedül néhány fejős teheneinket (ezeket is nyáron által szalmával, vagy mással gédelgetvén) és sertéseinket kéntelenítettünk határainkon aszalní.“ Kéri tehát a per befejeztetését.²⁾

Az 1825-iki országgyűlésen nem kisebb ember, mint a nemzet hálájára minden tekintetben érdemes „nagy“ Széchenyi István gróf emelte fel szavát a jobbágyok érdekében, felújítván a jogegyenlőség eszméjét s a jobbágyi viszony rendezését. ezután pedig jelszavához híven „szóval, írással és tettel“ érlelé az elvetett magvakat, hirdetvén, hogy elengedhetlen kötelesség és életkérdés az alkotmány sánczain kívül állóknak is befogadni azokba és az országos pénztár javára lemondani az adómentességről. És a „nagy“ Széchenyi az 1825-iki országgyűlésen megkezdett reformatori működését nem hagyta félben és a közös teherviselés és jogegyenlőség előkészítésére irányzott törekvését végre is siker koronázta, habár csak évek múlva.

Az 1830-iki országgyűlésen már hajlandó lett volna a nemesség a reform-javaslatok tárgyalására, ekkor azonban Ferencz császáron tört meg a jóakarát, a ki a tárgyalásba való bocsátkozást meg nem engedte, csupán azt ígérte meg, hogy a következő 1831-ik évben mul-

¹⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltára.

²⁾ Nagy-Kereki község urbéri pere. Biharmegye levéltára.

hatlanul országgyűlést tart a javaslatok tárgyalása végett, de az Ázsiából átjövő nagy cholera miatt ez évben az országgyűlés nem volt megtartható. Volt ennek más oka is, a miért halogattatott a reformjavaslatok tárgyalása, nevezetesen: a nemesség egy részének tudatlansága s előítéleteihez, kiváltságaihoz való nagy ragaszkodása, továbbá az udvar politikája, mely félt azoknak keresztül vitelétől s ez által a nemzet eddig nagyon elkülönözött tagjainak nagyobb egybeforradásától.

Pedig valóban elérkezett volna már az idő a reformokra s nagy szükség lett volna azokkal a háborgó kedélyek lecsillapítására éppen az 1831-ik évben, a midőn a cholera különben is nagyban elkeserítette a kedélyeket s ez és a földes uri önkény nyílt lázadásra vezetett a felső megyék némely részében, nevezetesen Zemplén és Sáros megyében, melyről egy egykoru levél következőleg emlékezik meg: „8000 paraszt ember támadt fel a földes uraságok ellen, mindnyájan kaszákkal és más öldöklő fegyverekkel felfegyverkezve, és elsőben is rámentek a két Vice-ispánra, azok közül az egyiket keresztre feszítették és megnyuzták, a másikat deresbe fektetvén, halálig verték, egy földes asszonyt felakasztottak stb. s több ilyen borzasztó dolgokat követtek el ezek a dühös parasztok, kiknek vezéreik holmi zsvány orosz és oláh papok. Azt irták hozzánk Pestről és Debreczenből, hogy ezek a kötni valók Kassa alá mennek és azt akarják elfoglalni. Már némely ottan körül levő megyék irtak Debreczenbe az ott levő Ulánerek Obesterének, hogy mennyen segítségre, de Debreczenben s ottan körül nincsen több 2000 katonánál, sőt az egész Magyarországon sem sok van: annálfogva Budára irt a Debreczeni Obester a Generál-Commandóhoz, hogy adjon elég katonát a zür-zavar elnyomásárára“.)

Végre elérkezett az 1832/6-iki országgyűlés megnyitásának ideje, s 1832. decz. 16-ikán Pozsonyban meg is nyitott az országgyűlés, melytől oly sokat várt és remélt a nemzet józanabb része s várákozásában nem is csalódott. Ez az országgyűlés kezdte meg a tanács-

1) Nagy István tanár, később n.-váradí esperes levele Kard-szag 1831. Aug. 25. Eredetije nálam.

kozásait és jegyzőkönyveit alkotni magyarul, végét vetvén az addig mindenütt és mindenben uralkodó latin nyelvnek.

Az 1832-ben kezdődött és 1836-ban végződött, éppen azért 1832/6-ikának nevezett országgyűlésnek főgondja volt a legégetőbb szükségnek tartott jobbágyi viszonyok rendezése. Valahára reá került a sor az Urbarium tárgyalására, melyet évtizedeken át halasztgatott az udvar és nemesség, félvén annak eredményétől, egyik felől a nemzet erejének gyarapodása, másik felől a sok ingyen jövedelmet biztosító nemesi előjogok elvesztése vagy elveszithetése miatt.

Mária-Terézia Urbariuma részint módosított, részint javított némely terhek kihagyása által és mindennek biztosabb meghatározásával, de a végeredmény mégis az lett, hogy a módosított Urbarium törvényerőre emeltetett, dicső emlékezetére a nagy királynőnek.

1832-iki országgyűlés a jobbágyi viszonyok rendezéséhez fogván, legelőbb is a jobbágyok szabad költözését határozta el a következő módon: „Az elköltözni akaró jobbágy köteles minden tartozásáért eleget tenni s ekkor őt letartóztatni nem lehet, csakhogy el kell látni magát földes urától elbocsátó levéllel, az alispántól, vagy szolgabirótól útilevéllal. Ha azonban a földes ur helyes ok nélkül megtagadná az elbocsátó levelet: a jobbágy az alispán bizonyítványával is szabadon elmehet. Azon esetben pedig, ha a földes ur még ekkor is letartóztatná az elköltözni akaró jobbágyot: az alispán hatalom-karral bocsáttassa el, a földes urat pedig 200 frt birságban marasztalja, melynek fele a megyei pénztárt, fele az illető jobbágyot illeti.

Megengedettett, hogy a jobbágy a telek és az ahoz tartozó földek használatát és az ezekre fordított költségét eladhassa, — de sem a földes ur, sem más helybeli közbirtokos, sem a község vevő nem lehetett, — s oly helyen, hol 40 teleknél több nincs, csak egy, — 80-ig kettő, 120-ig három, azontúl csak négy telket lehet venni, kivéven azon esetet, ha közárverésen más vevő nem volt, ha a telek mivélését senki magára vállalni nem akará, vagy ha a jobbágy felnőttségéig akart telket szerezni.

A jobbágyok elmozdításának csak akkor volt helye, ha az egy évi határidő után is elégtelen terheinek viselésére, ha veszedelmes kicsapongó és ha jobbágyi kötelességeire nézve az uraság kárával több ízben nyilvános makacsságban vétkesnek találtatott. Még ez esetben is neki ügyeinek elintézésére 3 hónap engedtetett.

Meghatározatott, hogy a jobbágyok gyermekét mesterség tanulásától, vagy akármilyen más tisztességes élet neme követésétől eltiltani semmiképp nem lehet.

A szabad adásvevés megengedtetett.

A jobbágyi birtokok felosztattak: jobbágytelkekre, telkeken kívül járó földekre, urbanialis földekre, pusztatelkekre, maradék földekre.

A jobbágytelkek belső telekből és külső tartományokból állottak. A belső telek egy egész hold, zsellérekénél 150 ööl volt, — a külsőséghez számítottak a szántó földek és rétek, melyeknek nagysága a föld minősége szerint több vagy kevesebb volt, úgy hogy a szántó föld 16—40 hold, a rét 6—22 kaszáló között váltakozott egy egész telek után. Egy hold 1100—1300 ööl volt, — egy kaszálónak pedig oly darab föld neveztetett, melyen évenként egy szekér anyaszéna megtermett.

A telkeken kívül járó földekhez számítottak az irtások és szőlőskertek.

A legelőn kívüli hasznuk volt a jobbágyoknak:

1. A faizás, melynél fogva az urasági erdőből tűzi fát ingyen, épületi fát pedig a lakó ház és istálló fedelére szintén ingyen kaptak.

2. A nádlás, mely a fa hiányát pótolta, — hol a régi gyakorlat szerint a község és jobbágyok a nádlás szabad használatában voltak, ezen gyakorlat továbbra is fenmaradt, — hol a nádas kiszáradt, az vissza ment az uraság tulajdonába, de ilyen helyen a jobbágy 40 kéve nád-adója is megszűnt.

3. A makkoltatás, mely szerint lakhelyük határában tulajdon használatukra 6 krajczárral olcsóbban nyerték a makkoltatási szabadságot, mint mások.

4. A pálinkafőzés, saját használatra, sőt eladásra

is, — csak gabonából nem engedtetett meg. A pálinka üsttől azonban tartozott a jobbágy évenként 2 forintot fizetni.

Megengedetett a legelő elkülönzés és tagosítás. (VI. t. cz.)

A jobbágyi tartozások meghatározása legnevezetesebb volt a jobbágyokra nézve, mert ez véget vetett a földesuri önkénynek. Az erről intézkedő (VII.) törvényczikk következő határozatokat mondott ki:

Minden jobbágy, ki tulajdon házzal bir, esztendei bér fejében köteles fizetni földesurának egy forintot, felét Sz. György, felét Sz. Mihály napján, kivéven azon esetet, hogy ha a szokásnál fogva valahol könnyebb bér divatozik.

A rétek és belső telki illetőségek kivételével minden egyéb földtermésből köteles a jobbágy földesurának kilenczedet természetben adni, — ha csak más nincs szokásban; de a hol eddig a jobbágy földektől heted vagy nyolczad, tized nélkül adatott, az továbbra is meghagyatik, a hol pedig tizeddel, ott ennek utánna kilenczed fogja illetni a földesurat. Ezen adózások megvételére a földesur és jobbágy között szabad egyezések tétessenek. A kilenczed, vagy a szokásban levő heted, nyolczad vagy tized szedetésére, behordására nézve rendeltetik, hogy melyt a jobbágyok akár az egész határban, akár ennek valamely részében, vagy dülőjében az aratást elvégzik s a községi előljárók jelentést tesznek ez iránt az uraságnak: ez a jelentéstől számítandó 3 nap alatt tartozik minden termés neméből a kilenczedet, illetőleg a maga részét kivenni, — mit ha elmulasztana, szabad lesz a jobbágyoknak haza hordani a maguk illetőségét, — s ez esetben aztán nem is lesznek kötelesek ingyen hordani be az uraság részét a helybeli határon belől sem.

Az asszu-szőlőt s az ebből csepegő nedvet kivéve, a bortermésből szintén kilenczed, vagy hegyvám illeti a földesurat. Éppen azért ily szőlők-ből a földesur engedelmével nélkül szőlőfürtöket eladni nem szabad, — megengedetetik azonban azoknak a saját szükségére leendő használása. A bor-kilenczedet csak a helybeli határon belől tartoznak behordani a szőlő-

lős gazdák. Ha pedig valamely esztendőben a kilenczed alatt álló szőlőben semmi bor nem terem, a következő esztendei termésből tartoznak megadni a természetők az elmaradt kilenczedet is.

A méhrajokból, bárányokból és gödölyékből, ugy szintén az apró majorságokból és tojásokból egyes jobbágyok által, — valamint borjukban is több jobbágyok által összesen tett eddigi adózások, ugy nem különben a vaj és tojások s több apró kilenczed kiszolgáltatása is jövendőre megszüntetnek.

Az uri munkákra nézve határozottatott, hogy minden egész telkes jobbágy hetenkint egy s így évenként 52 napi igás, vagy e helyett kétszer annyi gyalog munkát köteles szolgálni. A házas zsellérek évenként 18, a házatlan zsellérek pedig 12 napi kézi munkára kötelesek. Ezen munkák alkalmas dolgosokkal, eszközökkel s marhákkal viendők véghez. A szántás kivételével egyéb munkáknál csak 2 igavonó barmot szabad kívánni a földes urnak. A földes ur beleegyezésével meg lehet váltani: egy napi igás munkát 20 krral, egy napi gyalog munkát 10 krral. Ezen uri munkákat a határon — tekintet nélkül az év különböző részeire, nap felkeltétől nap lementéig kell folytatni, ugy azouban, hogy az etetés és itatás idején felül a jövés és hazamenés is a jobbágy munkájába számítassék; — ha pedig lakhelyöktől egy, vagy más fél órányira rendeltetnek dologra, akkor november, december, január és február hónapokban már napfelkeltével tartoznak munkához fogni s napnyugtógig dolgozni, — a többi hónapokban pedig a jövés és menés is beszámittassék munka idejökbe. Ha pedig eső által félbeszakittatnék a munka, akkor a dolgozási idő tartamához mindig hozzá számítatik a jövés-menési idő is.

A vadállatok által okozott károk meggátlására minden egy egész telkes jobbágy külön és 8 zsellér együtt tartozik egy személyt 3 napi vadászatra küldeni az urbéri munkákon felül . . .

Ezen évi szolgálatokon s adózásokon felül a földes urak jobbágyaiktól semmit nem követelhetnek, ha pedig ezt tennék, először kármegtérítésre, ismétlés

esetében pedig még ezen kívül 200 frt büntetésben marasztaltassanak.

A törvény tehát sokkal szűkebb korlátok közé szorította a földesurak jogait s tetemesen könnyítette a jobbágyok terheit.

Igen előnyös volt a jobbágyokra az örök-válttság megengedése, vagyis az, hogy minden szolgálatjaikra s tartozásaikra nézve külön örökös kötésekkel teheszenek földes uraikkal, vagyis hogy a jobbágyság alól magukat felszabadithassák. (8. t. cz.)

A végrendelkezési szabadságot is megadta a törvény a jobbágyoknak minden ingó és ingatlan szerzett vagyonaikról s a földesurat a jobbágy javainak öröklése csak világos magszakadás esetében illette....

A 30-as évek előtt nem igen kedvező volt a jobbágyok törvénykezési ügye. Ugyanis az uri szék biráskodott mind azon perekben, melyek a jobbágy és földesur között előfordultak, tehát nemcsak a kihágási s kártételi, hanem minden jobbágyi és urbéri ügyekben. Az uriszék pedig a földesur közvetlen befolyása alatt állott, azon maga, vagy tisztje elnökölt, az előadó, jegyző saját ügyésze lehetett s ezek tölthették be a birói székeket is. Így ezektől, kik a földes ur közvetlen hatalma alatt állottak, nem igen lehetett várni részrehajlatlan igazságszolgáltatást, s ez a jobbágyok jog- és vagyon-biztonságát tetemesen csökkentette. Ezt a visszaszágot belátta az 1832-6-ki országgyűlés és elrendelte, hogy az uri széken a földesur, vagy tisztje ne lehessen sem előlülő, sem közbiró, — a jegyzői teendőkre se alkalmaztassanak az ő szolgálatában levők, vagy hozzá tartozók. Így tehát nem volt többé annyira részrehajló az igazságszolgáltatás az uriszéken, habár a földesurnak még most is megmaradt az a joga, hogy az uri székhez előlült nevezzen ki és két meghívottat válasszon.

Végre az 1832/6-iki országgyűlés a jobbágyoknak is megadta a perelhetési képességet, mely szerint mindennemű követeléseikért, vagy személyük sértéséért akárki ellen saját nevükben panaszt tehetnek, perelhetnek.

Az 1832/6-iki országgyűlés tehát forduló pontot alkotott a jobbágyság életében. De hogy ezen sem

történt meg mindaz, a mit a Deák Ferencz vezetése alatt állott szabadelvű párt akart: annak oka a kormány, s a főpapok és főurak táblája volt, mert „a kormány a követek többsége által utasításúl hozott reformokat sokkal szabadabb elvűeknek látta, minthogy annak valószínűségéhez járulni kívánt volna, a főpapok és főurak táblája pedig — kevés kivétellel — mindenben a kormány nézeteit támogatta.“¹⁾

Hagyott azonban fenn egy nehéz terhet is ezen valóban nemeslelkű országgyűlés, t. i. a földes urnak azon jogát, hogy ha a dolgozó jobbágy egy nap kétszer is megintetett azért, mert az ur dolgát resten, vagy makacsságból károsan teszi, ha gyalog napszámot szolgál: egy forint, ha igást: két forint büntetést vehetett be a jobbágyon. Ez nagyon sok visszaélésre adhatott alkalmat, mert ha a dolgoztató ispánnak tetszett, akárkire ráfoghatta, hogy resten, banyagul dolgozik, e miatt megintethette, fizettethette akárhányszor. Nem ellenőrizte azt senki.

Azonban ezen és ehhez hasonló némely sötét pontoktól eltekintve, méltó nagy dicsőségére válik ezen országgyűlés az akkori nemeseknek, kik a miket tettek, mindent önként és saját nemes lelkük sugalatát követve tették.

¹⁾ Horváth: Magy. tört. VIII. 532.

TIZEDIK RÉSZ.

A jobbágyság felszabadítása.

A nap sem tűnik fel azonnal, midőn végét éri a sötét éjszaka, hanem előre küldi a hajnalt s aztán a saját fénysugarait, hogy szétoszlassák a homályt s útat készítsenek az ő számára.

Ilyen hajnal volt az 1836., 1840. és 1844. évi országgyűlés, mely megelőzte a magyarok, különösen a magyar jobbágyság legfényesebb napját: az 1848-ik évet.

Az 1836-iki országgyűlés intézkedéseinek hiányait a következő országgyűlések voltak hivatva kipótolni s ezek meg is tették kötelességeiket.

Az 1840-iki országgyűlés javította és módosította az urbéri törvényeket s többek közt kimondta, hogy „a jobbágyok bármiféle természetményeknek és saját készítményeiknek akár kisebb, akár nagyobb mértékben s mennyiségben lehető eladását ezentul is minden taksa-fizetés nélkül, teljes szabadsággal gyakorolhatják“ (VII. t. cz. 4. §.); a „kender és lenföldről a fonásbeli szolgálat egyedül azon földekre értetik, melyek vagy az urbéri tabellákban, mint olyanok vannak kijelölve, vagy az eddigi szokás szerint azon fonásbeli szolgálattal voltak terhelve“ (VII. t. cz. 5. §.); „egy egész házhelyes jobbágy esztendő által 52 napi ígás, vagy — ha a földes ur akarja — egy ígás napi munka helyett két napi gyalog munkát szolgálni köteleztetik napfelköltétől napnyugtáig dolgozva“ (VII. t. cz. 6. §.); a földes uri munkának teljesítését a kacsáságból elmulasztó jobbágy nemcsak az elmulasztott munkát teljesíteni, hanem minden egy gyalog napi munkáért folyó ezüst pénzben

2 forintot fizetni tartozik, — azonban ez rendszeres kihallgatás és elmarasztalás útján történhetik, midőn a községi előljáróság, vagy legalább két tanu jelenlétében hozott földes uri határozat ellen joga van a jobbágnak — birtokon kívül — a szolgabíróhoz felebbezni. (VII. t. cz. 7. §.) A földes uri tartozások megváltására vonatkozó törvényczikk a jobbágyok előnyére kiterjesztetett és biztosabbá tétetett.

Ez volt az örök váltság, a mely szerint a földes ur és jobbágy közötti szabad egyezség által meghatározandó bizonyos általános summa fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesuri tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat tökéletesen és örök időkre megválthatták; az így létrejött egyezséglevél nevezetett örökváltsági szerződésnek, melyet a feleknek szükséges példányokon felül még 2 példányban kellett elkészíteni és aláírni s a megye közgyűlésének bemutatni, a bemutatott példányok közül az egyik a megyei levéltárba tétetett, a másik a kir. helytartótanácsához küldetett fel királyi jóváhagyás végett, mely azután a megyei közgyűlésen kihirdettetvén, életbe lépett.

A jobbágyok örökösödéséről rendelkező törvény sok addigi vitás kérdést megoldott. Már előbb (1836-ban) kimondatott, hogy a jobbágyok minden ingó és ingatlan szerzeményeiről szabadon rendelkezhetnek, — most az határozatott meg, hogy mi történjék a jobbágy vagyonával végrendelet hiányában? Ez megoldást nyert az 1840: VIII. t. cikkben. Ezt megelőzőleg — természetesen a földes urak érdekeinek figyelemben tartása mellett — a jobbágyoknak csak fiai örökösödtek a vagyonban, most ezen jog egyenlően kiterjesztetett a törvényes házasságból származó fiu és leány maradékokra, kimondatván, hogy mindenben teljesen egyenlő mértékben örökösödnek; a jobbágytelket természetben csak a földes ur megegyezésével lehet felosztani. Nevezetes volt ezen törvényczikknek azon rendelkezése is, hogy „a mag nélkül elhalt jobbágnak még életben levő szülői, annak ősi javaira s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeire nézve az örökösöd s rendében mind az oldalági vérséget, mind a földes urat megelőzik. (Eddig a földes ur örökösö

dött a mag nélkül elhalt jobbágy után.) A házasság alatti közszerzeményekről kimondatott, hogy azok a jobbágyok között mindkét házastársat egyenlőn illetik, s azok fele részéről mindketten szabadon rendelkezhetnek, — végrendelet és mag nélküli elhalás esetén minden közszerzemény az életben maradt házastársra száll, — ugyan ez áll a házasság előtti szerzeményekre is; ha azonban sem özvegy, sem szülő nem maradt életben, a szerzemény a földes urat illeti, a testvérek csupán az ősi javakat kapják, de csak azon esetben, ha már megosztozva voltak a testvérek, ha nem voltak megosztozva, a legközelebbi oldalági rokonok a földes urat megelőzték az összes hagyatéki vagyonban való örökösödésben, — a földes ur csak akkor örökösödött, ha oldalági rokonok sem maradtak. A női hozomány teljesen biztosított, az által, hogy annak összeírása s megbecsülése elrendeltetett s ezen becsülevél mellett a nő hozományához bármily esetben hozzá juthatott. Igen szép és a magyar lovagiasságra való rendelkezése ezen törvénynek az özvegy nő részére az, hogy a „mag nélkül elhalt jobbágy özvegye míg él és férje nevét viseli, benmarad annak minden javaiban, — ha azonban mostoha gyermekei vannak, akkor egy gyermekrészt kap.

Az 1844-ik évi országgyűlés ismét nevezetes lépést tett előre, midőn a nemesi javak birhatását nem-nemesekre is kiterjesztette (IV. t. cz.). De sokkal szebb, sokkal nemesebb lélekre valló határozata volt az, a mely szerint: „akár kinevezéstől, akár választástól függő minden közhivatalokra leendő alkalmazásában az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, senkinek akadályul nem szolgálhat“. (V. t. cz.) Tehát kimondatott, hogy ezután a közhivatalokra képesítést ne a születés, hanem az ész, a tudomány, a képzettség adja meg.

De sok századnak is le kellett addig folyni, míg az ész és tudomány eljuthatott méltó helyére még akkor is, ha jobbágy kunyhóban és nem a nemesi Curiában született!

Ugyanezen 1844-iki országgyűlésen a közmunkák is szabályoztattak, kimondatván, hogy „minden

jobbágy, ki egy egész urbéri telekkel bir, évenként 12 napot köteles szekerevel s vonó marháival a szerint a mint azokat négyes vagy kettős fogattal közönségesen használni szokta, közmunkában tölteni“. Meghatározott ezután a házas és házatlan zsellérek közmunkája, előbbieké évenként 6, utóbbiaké 3 gyalog napszám-ban, — továbbá hogy mely czélokra használhatók fel az ingyen közmunkák, — hogy ezek sürgős mezei munkák idején kívül teljesíttessenek s a jövet és menet ideje a közmunkába beszámíttassék. Ez a közmunkaszabályozás nagyban hozzájárult a jobbágyok terheinek könnyítéséhez, mivel az előtt akkor, ott és oly célra teljesítettek közmunkát, a mikor az a szolgabírónak tetszett.

Az 1844-ik országgyűlés homályt űző rendelkezései között villámfénnyel jelent meg egy, mely bevilágított már a közel jövőbe. Ez volt az országgyűlési költségeknek a nemesi rend által viseléséről alkotott törvény, mely így hangzik: „Valamint a két utóbbi országgyűlés alatt, úgy jelenleg is az országgyűlésnek különben a házi pénztárak által viselni szokott költségeit, minden ebből származtatandó következtetések nélkül, szabad ajánláskép egyedül a nemesi rend és azok, kiket a törvény azon nevezet alá foglalva ért, fogják viselni“. (XII. t. cz.)

Egy nagy, egy hatalmas lépés volt ez a nemesség megadóztatása, a közös teherviselés felé s azt mutatta, hogy a jobbágyság már végnapjait éli s nem lehet messze az idő, midőn közösek lesznek a jogok is, a terhek is, hogy a nép is megkapja az emberjogot .

A közös teherviselés keresztülvitelét a 1844-iki országgyűlésen is megkísérelték némely felvilágosodott szellemű s a kor intését megértő ellenzéki képviselők, de sikertelenül. A mi nem sikerült az országgyűlésen, annak helyességét s indítványaiknak őszinteségét saját példájukkal kivánták kimutatni. Így Bezerédy István Tolna megyében levő birtokai után — a kivetett hadi, házi adót és közmunka-megváltást vévén alapúl, — ehhez mértén — évenkénti háromszáz forint adó lefizetésére kötelezte magát. Rosti Albert Pestmegyében 1845. elején

terjedelmes birtokait alá vetette a hadi és házi adónak, mivel — a mint kijelenté — lelkiismeretével meg nem egyezik, hogy az adónak egész terhe csak az ország nem-nemes lakosait nyomja. Ezen nemes példákat, a kiváltságokról való lemondást, követték többen, így Zala megyében több mint kétszáz, Csongrád megyében valami hatvan nemes, — továbbá Sárosban. Hontban, Szatmárban többen.

Az örökváltság megkötésében (1846-ban) is Bezzeredy István volt az úttörő. Szerződést kötött jobbágyaival, a mely szerint ezek minden urbéri adózásait és szolgálataikat megváltották. Midőn látták mások, hogy ezen szerződés mindkét félnek előnyére szolgál: követték a példát sokan. Vas megyében Gr. Batthyány Kázmér és Gusztáv, Baranya megyében Gr. Batthyány Kázmér a saját jobbágyaikkal, — Tiszaföldvár, Szentés, H.-M.-Vásárhely és Csongrád a Károlyi grófokkal léptek örök-váltsági szerződésre s mindenfelé azt tapasztalták, hogy az ily szerződések mellett az anyagi jóllét csakhamar virágzásnak indult. Ez is egy újabb ok volt a jobbágyok felszabadításának sürgetésére.

Az 1847-ik évi november 29-ik napját s Szemere Bertalan nevét nem szabad elfelejteni a volt jobbágyoknak s ezek utódainak, mert e napon tett indítványt Szemere Bertalan a közös teher viselés kimondására, mivel — a mint magát kifejezte — „a mely nap a közös teher viselés elve kimondva s alkalmazva lesz, a napon lesz Magyarországnak alapja letéve másodszer“. A nép legkitünőbb szónoka: Kossuth Lajos egyik leghatalmasabb beszédjében fejtegette, hogy a nemesség politikai sulya és annyi becses történelmi előnyei csak úgy tarthatók fenn, ha „az étellel kiáltó ellentétben álló adómentességről lemond“ s a nép tömegével egybeolvadva, azzal jogban és teherben aránylag osztozik. E kérdésben november 31-én volt a szavazás s a végeredmény szerint a nemesség hozzájárulása az országos pénztárhoz közakarattal, a házi adóhoz szótöbbséggel elfogadtatott, — a hadi adóhoz való hozzájárulás azonban kisebbségben maradt. Így tehát Szemere és Kossuth indítványa nagyobb részben elvileg diadalra jutott, sőt a főrendi házban is csak egyetlen ember: br.

Vécsey Miklós ragaszkodott a régi nemesi privilegiumok sértetlen fentartásához.

Most rohamosan követték egymást a czikázó fényű villámok, melyek alapján rengették meg azt a romladozó, elavult falat, mely a nemesek és jobbágyokat egymástól elválasztotta s ez utóbbiaktól elfogta a nap melegét. Egymásután hangzottak fel a valódi nemes indítványok. Lónyay Gábor a rendek házában az urbériségek örökös megváltását, — a conservatív kormánypárt vezére Somsich Pál az ősiség eltörlését indítványozta s mindkét indítvány elvileg elfogadtatván, a részletes javaslat kidolgozására országos választmány neveztetett ki.

A párisi forradalom hire sürgette a reformok keresztül vitelét, melyeknek legnevezetesebbjei közé tartozott a jobbágyi viszonyok rendezése. Kossuth az 1848. évi márczius 3-án tartott ülésben a Felsőházhoz intézendő s másnap az országos ülésben egyértelműleg elfogadott feliratba következőket is bevette: „Elhatároztuk, hogy a közös teherviselés alapján a nép közterheiben, melyekkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztozni fogunk s az ország új szükségeinek pótlásáról is hasonló alapon gondoskodandunk. Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötvé eszközöljük s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával Felsőház trónját megszilárdítjuk. A népnek is politikai jogokban illő részesítésére az időt elérkezettnek véljük.“ Ezen indítvány azonban a főrendeknél fennakadást szenvedett. Ekkor Kossuth indítványára a rendek elhatározták, hogy az urbéri megváltás — a teljes kármentesítés mellett — a földes urra kötelező legyen s ez iránt azonnal törvényjavaslatot is készítettek.

Igy álltak a dolgok, midőn megérkezett a bécsi forradalom hire Pestre, hol a Kossuth márczius 3-ki indítványa által már fellelkesült ifjuság Petőfi, Jókai, Vasváry és Irinyi József vezetése alatt oly élénk izgatottságba hozták a fővárost, mely kétség kívül megtette hatását a pozsonyi országgyűlésre is. Az ifjuság által

előidézett társadalmi mozgalom célja volt petitiót nyújtani be a törvényhozó testülethez. E célból 1848. márcz. 12-én Pesten népgyűlés tartatott, a melyen Irinyi József 12 pontot olvasott fel, mint az országgyűléshez intézendő petitiót, arról, hogy „mit kíván a magyar nemzet?” Ezen pontok közül három érinti közvetlenül a jobbágyságot, u. m. „4. Törvény előtti egyenlőség, polgári és vallási tekintetben. 6. Közös teherviselés. 7. Az urbéri terhek megszüntetése“.

Ezen híres 12 pont egy választmány által küldetett fel az ország rendeihez s nagyban gyorsította az események fejlődését.

Megadatván a nemzetnek a független felelős ministerium, a törvényhozás sietett megalkotni a törvényjavaslatokat a közös teherviselésről, az urbér és papi tized megszüntetéséről. És valóban a nemesség ezen tárgyalások alkalmával tanusított nagylelkűsége mellett nem szabad elfelejtkeznünk a főpapokról sem, a kik önkényt mondtak le a papi tizedről, csupán arra gondolva, hogy a kisebb rendű papság ez által érzékenyebb veszteséget ne szenvedjen...

Az 1848. évi apríl 11-ike volt aztán az a fényes nap, mely tündöklésével végkép elűzé a sötétséget és a homályt s boldogító sugaraival felmelengeté az emberré tett jobbágyoknak nehéz békóktól megszabadított dermedt tagjait, — ekkor tilte meg diadalát az az eszme, mely oly sok időközön át siket fülekbe hangoztatá, hogy „méltó és illendő dolog, hogy mintán a világ kezdetétől fogva a szülő anya minden embert egyenlőnek szült: mind azok szabadok legyenek, kiket az emberi hatalom, de nem a természet vetett igába.“ Ezen napon lett feltéve a bevégzés koronája azon szép és nagyszerű épületre, melynek előbb ingatag alapkövét az 1547 ik évi országgyűlés tette le, mely éppen háromszáz esztendeig épült, lassan, de biztosan haladván felállítása, hogy erős és állandó legyen s a nemzetnek minden tagját magába fogadhassa és megvédhesse minden véstől és pusztulástól. Ezen nap űzte el végkép az 1514-ik év rettenetes borzalmait, — ekkor engedték ki egészen az ősök által megsértett emberi jog szellemét a sokkal neme-

sebb utódok. E napon ragyogott a magyar nemességnek, főuraknak és főpapságnak nemcsak diszruhája, hanem lelkének nemessége és nagysága is a legfényesebben...

Az 1848. ápril 11-én megjelent a jólelkű V. Ferdinánd király hű magyarjai közt Pozsonyban, — kíséretében voltak Ferencz Károly főherczeg és mostani igazán szeretett királyunk (akkor még Ferencz József főherczeg). Midőn a király az országgyűlés befejezése végett a nádor és az első magyar kormány kíséretében belépett a törvényhozók által megtöltött primási palotába, az őszinte és határt nem ismerő lelkesedés zaja fogadta őt, mely csak fokozódott, midőn a szentesített 1848. évi törvényeket ünnepélyesen átadta a király a nádornak, magyar beszéd kíséretében.

Óh, magasztos, felséges is volt ez az országgyűlés, melynek végzeményei méltán lesznek arany betűkkel beírva a történelem könyvébe! Soha ily rövid idő alatt (1847. nov. 7-ik napjától 1848. ápril 11-ig) országgyűlés még nem alkotott ily sok és a nemzeti élet fenmaradására ily nevezetes, életbevágó törvényeket. Egészen mellőzzük a többi törvényczikkeket, csupán azokat kívánjuk felemlíteni, a melyek felszabadították a jobbágyt, tehát a melyek kizárólag a jobbágyokkal foglalkoznak s történetüknek utolsó lapjait képezik.

Az 1848: V. t. cz. elrendeli az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választását, — tehát a képviselő-választási és képviselővé választtathatási jog kiterjesztetett — bizonyos és mindenkit kötelező feltételek alatt — az ország minden lakosára, tehát a jobbágyokra is.

A XI. t. cz. megszüntette a földesuri törvényhatóságot úgy polgári, mint büntető tekintetben.

A XV. t. cz. eltörölte az ősiséget.

A XVI. t. cz. feljogosítja a jobbágyokat, hogy a megyei közgyűlésre községenként képviselőket küldjenek s így a megyei hatóság gyakorlatában részt vegyenek.

A XIX. t. cz. a tanulás, — a XX. t. cz. a vallás szabadságát s egyenlőségét mondja ki.

De ezen nagyszerű határozatokra mégis a VIII., IX. és XIII. t. cikkek tették fel a tündöklő gyémánt koronát, a mely mellett eltűnt a régi szomorú napoknak utolsó homály-foszlánya is.

A VIII. t. cz. a közös teherviselést rendelte el, mondván: „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.“ Tehát megszűnt az ember és ember közötti különbség, a terhek nem sulyosodtak többé egy nép-osztály nyakára, hanem felosztattak azok az ország minden lakosai között egyenlően s így már könnyű volt viselni azokat.

A IX. t. cz. megszüntette a robotot, dézma és pénzbeli fizetéseket, kimondván, hogy: „Az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszűntetnek“. Tehát megszűnt a rabszolgaság, mely oly sok századokon keresztül akarat és jog nélküli géppé tette az embert.

A XIII. t. cz. a papi tized megszüntetését mondta ki, a következő módon: „Az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván, az ország Rendei ezen, a haza oltárára lett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe iktatják, egyszersmind ezen lemondásnak nyomán elhatározzák: A papi tized, akár természetben, akár a természetbeni kiszolgáltatás helyett készpénzben teljesített, és pedig akár közvetlenül az egyházi rendnek, akár haszonbérlőknek fizettetett, akár örökös szerződés mellett, akár királyi adomány által szereztetett, ezennel örökre megszüntetik.“ Tehát még a főpapokkal szemközt is megszabadult a jobbagyság a szolgálai kötelezettség nyűgeitől!

Az 1848-ki törvények mintegy tizenkét millió rabszolgát szabadítottak fel a nehéz lánczok kötelékéből, felemelték az emberek sorába, befogadták az alkotmány sánczai közé, megosztották a jogokat éppen úgy, mint a terheket, leontották az elkorhadt válaszfalakat, pezsgő mozgásba hozták a sokáig dermedt vért, új világot derítettek a gazdálkodásra, — tulajdont adtak azoknak,

kiknek eddig nem volt egyebük elcsigázott testüknél, sőt azzal sem rendelkezettek szabadon, — egyenlőkké tették az embereket, kiket eddig a születés tett oly különbözőkké egymástól.

A közös teherviselésnek, a robot, dézma és papi tized eltörlésének kimondásával befejeztetett a jobbágyság felszabadításának nagy és dicső munkája, — mert a mi ezután következett, az már csak a birtokviszonyok rendezése volt szabad embernek szabad emberrel. Bevégződött a jobbágyság története.

A jobbágyság örökre megszűnt.

A meghalt embernek nincs tovább története...

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

1848. után.

Az 1848-ik évi korszakalkotó törvényekben kimondott nagyszerű elvek a bekövetkezett dicső és szomorú idők miatt még sokáig jutottak teljes érvényre.

Maradtak még fellegfoszlányok a jogegyenlőség derülő egén, melyek csak évek, sőt évtizedek múlva mosódtak el egészen.

Ezen felhő-foszlányokra akarok röviden rámutatni a jobbágyság történetének befejezéseül.

Az 1848-iki törvények után is maradt fenn nemes és nem-nemes közötti különbség, — maradtak fenn némi nemesi előjogok, habár ezek nagyobb részben lényegtelenek. Nincs törvény, mely a nemességgel járó előnyök eltörlését kimondta volna, — sőt nincs rendelet sem erre. Azonban a nemes és nem-nemes lassanként mégis úgy összeolvadtak, hogy ma már alig lehet felfedezni a legcsekélyebb különbséget is s hogy ma már a tettekben s nem a születésben keresik a nemességet.

Az 1848-iki törvények után még fenmaradó, de lassanként egészen elmosódó különbségeket észlelhetjük a személyes és magánjogi, büntető és vagyoni ügyekben.

Lássuk ezeket sorban és időrendben.

1. Személyes és magánjogi ügyek.

A személyes és magánjogi ügyekben feltalálunk némi nemesi előjogokat, tehát nemes és nem-nemes közötti különbségeket: a hitbér, köz-

szerzemény, vérdíj, nagyobb hatalmaskodás, — továbbá nyelvváltás, özvegyi jog, özvegyi öröklés, — végre az egyenjogúság végrendeleti és választói jog tekintetében.

Hitbérnek, vagy közönséges beszéd szerint „móring“-nak nevezetik azon díj, mely a nőt férje vagyónából illeti az egybekelés és az házassági kötelmek teljesítése miatt. Ezen hitbér mágnásoknál 400 frt, nemeseknél és városi polgároknál 200 frt, nem-nemeseknél 40 frt volt az 1840: XXII. t. cz. 85. §-a értelmében. És ezen különbség az 1848-iki év után még sokáig fennmaradt, törvény által el nem töröltetvén.

Közszerzeménynek a házastársak által a házasság ideje alatt szerzett vagyon nevezetik, — ehez azonban a házasság tartama alatt öröklött vagyon nem számítható. A közszerzemény tekintetében az volt a különbség a nemesek és nem-nemesek közt, hogy a nemeseknél a férj főszerzőnek tekintett s a közszerzeményi vagyonról szabadon rendelkezhetett, a nem-nemeseknél pedig a férj és nő egyenlő szerző volt s mindegyik csak a közszerzemény fele részéről rendelkezhetett, a másik rész érintése nélkül. És az 1840: VIII. t. cz. 8. §-ának ezen intézkedése el nem töröltetvén törvényvel, a legutóbbi időkig fennmaradt.

Vérdíj vagy homagium alatt azon pénzbüntetés értetett, mely hatalmaskodási esetekben volt fizetendő. Ezen vérdíj tekintetében is fenállott a különbség nemes és nem-nemes közt a múlt évtizedig. A főurak vérdíja 400 frt, a nemeseké 200 frt, a nem-nemeseké 40 frt volt. Ezen vérdíj csak az 1871: LII. t. cz. 7. §-a által töröltetett el, a mely világosan kimondja: „a vérdíj eltöröltetik“.

Nagyobb hatalmaskodásnak (melylyel az 1723: X. t. cz. a nemesség díszét kívánta oltalmazni — *ad conservandam Patriae Nobilitatis Praerogativam* —) neveztetett: a nemesi házra vagy udvarra betörés, nemes embernek jogos és törvényes ok nélkül befogása, letartóztatása, megsértése, megölése, földjeinek elfoglalása, — az ország reudes biráinak, hivatalnokainak, az országgyűlési tagoknak hivatalos eljárásaikban megsértése, — testvérek és rokonok megsebzése, — más tagjainak megcsonkítása. Ezen nagyobb hatalmaskodás bün-

tetése régebben fejvesztés, vagy fejjátság volt, — de a fejvesztés később megszüntetett, büntetésül csakis a fejjátság, vagyis vérdíj maradt fenn, mely az előbbieket szerint különböző volt a nemesek és nem-nemesek közt. 1871-ben ezen vérdíj is eltöröltetett. De ezen nagyobb hatalmaskodás esetei a jogegyenlőség elvének megfelelőleg az 1878: V. t. cz., vagyis a büntető törvénykönyv által lettek megoldást, a hol a nemes és nem-nemes közötti különbség e tekintetben teljesen megszüntetve van, — a hol a nemesi házra vagy udvarra betörést (a nemesi elhagyásával) a magánlak megsértésében (XXV. fejezet), — a jogos és törvényes ok nélküli letartóztatást a személyes szabadság megsértésében (X. fejezet), — a megverést, megölést, testvérek és rokonok megsebezését, más tagjainak megcsonkítását: a testi épség és élet elleni büntettekben (XX. és XVIII. fejezet), — az osztály rendes bírának, hivatalnokainak, az országgyűlési tagoknak hivatalos eljárásaikban megsértését: a hatóság elleni erőszak büntetésében (V. fejezet) nyilván feltaláljuk. És így a nagyobb hatalmaskodás eseteiből folyó különbségeket csak az 1878: V. t. cz. szüntette meg.

Nyelv-váltságnak a más becsületének megsértése, vagy másnak rágalmozása miatt kiszabott pénzbüntetés neveztetett. Ezen nyelvváltság nemesek és városi polgárok közt 100 frtban, nem-nemesek közt 20 frtban¹⁾ szabott ki. — Ezen polgári eljárás körébe vágó becsületsértési és rágalmozási ügy később kivétlenül a polgári eljárás alól, a Büntető törvénykönyv XVII-ik fejezetében nyert megoldást s a büntetések közt addig fennállott különbség megszűnt.

Az özvegyi jog a hátra maradt nő azon joga, a mely megilleti őt — míg férje nevét viseli — lakásban, tartásban s ha férjhez megy, kiházásításban. A nemes és volt jobbágy közt e tekintetben is különbség maradt fenn.

A nemesek özvegyét egyformán illette az özvegyi jog, akár volt gyermeke, akár nem, kivéven az özvegyi jog korlátozásának eseteit; — a volt jobbágy özvegye a férj magánküli elhalása esetében* ennek minden

¹⁾ Curia 5032/1874. sz. Döntvénytár XII. 124. Curia. 5024/1875 sz. Döntvénytár. XIV. 185.

javaiban benmarad, kivéve ha illő tartásáról végrendeletileg gondoskodott férje, — ha édes gyermekek maradtak, ezek csak azután osztozhatnak az apai vagynon, ha édes anyjuk özvegyi tartását teljesen biztosították, — de ha az özvegynek csak mostoha gyermekei vannak, az özvegy csak egy gyermekrészt kap s ezt is csak használatra, úgy hogy az ingatlanból kiszakított egy gyermek-résznek csak jövedelme illeti őt, de állagával nem rendelkezhetik. És az Országbirói értekezlet 16. §-a az e tekintetben fennállott régi magyar törvényeket újra hatályba léptette, tehát még 1861. után is megmaradt a különbség a nemesi és jobbágyi özvegyi jog között.

Özvegyi öröklés tekintetében is fenmaradt a különbség a nemesi és volt jobbágyi özvegyek között az 1861-ik év után is, mivel az Orsz. bir. ért. 15. §-a kimondta, hogy „az özvegyi öröklést szabályozó magyar törvények változatlanul fennmaradnak“, — már pedig a régi magyar törvények értelmében a nemes özvegyét egy gyermekrész illette a férj minden ingó javaiból és zálogbirtokaiból, osztály előtt elvihette férje koci-lovait — a melyeken járt, — jelesebb öltözeteit stb.; ezzel ellenkezőleg a volt jobbágyi özvegyekre vonatkozólag a jobbágyok örökösödéséről szóló 1840: VIII. t. cz. 2. és 18. §-ából nyilván kitűnik, hogy semmi özvegyi örököszt nem kaptak.

Az egyenjogúságot kimondták ugyan az 1848-iki törvények, de hogy mégis csak lassanként ment ez teljesedésbe, nyilvánvaló a későbbi törvényekből, melyek szükségesnek látták az egyenjogúságot hangsúlyozni. Így az 1868: XL. t. cz. 1. §-a kimondja, hogy: „a védelmi kötelezettség általános és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő“. Az 1868: XLIV. t. cz. bevezetésében ez áll: „Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint egy nemzetet képeznek, melynek minden polgára egyenjogú tagja, — — — a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben tartatik“ . . . stb. Továbbá a 27-ik §-a kimondja, hogy: „a hivatalok betöltésénél jövőre

is egyedül a személyes képesség szolgál irányadóul“.

A végrendekezés tekintetében is fenmaradt a különbség nemes és nem-nemes közt sok ideig. A nemesek végrendelete csak akkor volt érvényes, ha azt 5 alkalmas, nemesi, vagy hasonrendű tanu előtt tették, — míg nem-nemesek a helybeli bíró és 2 esküdt, vagy 3 más tanú jelenlétében is tehetek végrendeletet. Az Orsz. bir. ért. 5. §-a azt mondta ki, hogy: „a végrendelet és fiókvégrendelet külső kellékei tekintetében a magyar törvényben, statutumokban s törvényes gyakorlaton alapuló különböző szabályok polgári állásra való tekintet nélkül egyforma hatálylyal bírnak s a nemesek végrendeletei azért, hogy a nem-nemesekre nézve fenállott szabályok szerint alkotvák, és viszont, külkellékek hiányából nem érvényteleníthetők.“ Így tehát 1861-től kezdve érvényes volt a végrendelet akár nemesi, akár nem-nemesi gyakorlat szerint jött létre. Végre az 1876: XVI. t. cz. meghatározta a végrendelet alakiságát, kimondván, hogy: „Az írásbeli magán végrendelet érvényességéhez: a) ha a végrendelet az örökhatyó által egész terjedelmében iratott és aláíratott, két tanu, — b) minden egyéb esetben négy tanu kívántatik. (1. §). A szóbeli magán végrendelet érvényességéhez négy tanu jelenléte szükséges.“ (15. §).

A választói jog tekintetében még az 1874: XXXIII. t. cz. is hagyott fenn különbséget nemes és nem-nemes között, midőn meghatározta, hogy: „Választói jog az 1848. előtt a fennállott kiváltságokra jövőben nem alapítható, azok azonban, kik — — — régi jogosultság alapján 1848-ik évtől 1872-ig bezárólag készített országgyűlési választói névjegyzékek valamelyikében befoglaltatnak, a választói jog gyakorlatában saját személyökre nézve meghagyatnak“. Tehát a régi jogosultság gyakorlatában levőktől — a kik nagyon természetesen nemesek voltak — még 1874. után sem kívántatott meg oly képesítés a választói jog gyakorlatához, mint másoktól.

2. Büntető ügyek.

A büntető jog terén is sok ideig megtaláljuk még a különbséget nemes és nem-nemes között, habár a jogegyenlőség 1848-ban kimondatott; de ezen különbségek is elenyésztek lassanként egészen.

A lopott vagy rabolt jószág megvételét, vagy konok letartóztatását tilalmazó törvény annak visszaadásán kívül a főpapokra, országnagyokra, nemesekre és szabad királyi városokra 200 frt, a nemtelenekre 40 frt birságot szabott. (1659: XVII. t. cz.) Ez a különbség az egyenlőség kimondása után még sokáig fennmaradt s csak akkor enyészett el, midőn a hasonló cselekményekért mint orgazda büntettetett a tettes.

Fenyítő perekben a vádlott befogatására nézve is különbség volt nemes és nem-nemes közt. A nemes vádlott ha meg nem jelent a bíróság idézésére, csak a kiírás, vagy levelesítés (proscriptio) után volt befogható, e nélkül csak akkor, ha 1. törvényesen megidézttétvén, a bíróság előtt megjelenni vonakodott, — 2. ha felségsértés gyanujával terheltetett, — 3. ha súlyosabb büntetben tetten kaptott, vagy a tett helyéről folytonos üldözés közben fogatott el, — 4. ha birtok és rendes lakhely nélkül kóbor életet él, vagy lakházán kívül egyéb vagyona nincs s nyilvános gonosztevőként felismertetik, habár tetten nem kaptatik is. A nem-nemes befogatása már nem volt ily feltételekhez kötve s elég volt erre a büntett súlyossága, mely fejveszteséget, vagy test sanyargató s azzal egyenlő büntetést von maga után, továbbá ha a büntett tárgyilag eléggé be volt bizonyítva s az illetőt alapos gyanujelek terhelték.

Azonban az Országbirói értekezlet a fenyítő eljárás tekintetében való különbséget eltörölte, kimondván, hogy „a nemesek, vagy nem-nemesek által elkövetett büntettek iránti eljárás tekintetében a régi magyar törvények szerint fennállott különbség jövőre megszüntetetik, még pedig nem a nemes joga csonkításával, de a nem-nemesnek a nemeshez emelésével. Minélfogva az elébb vizsgálat, vagy e nélküli befoga-

tás, letartóztatás, vagy szabad lábóni hagyás, kezességre bocsátás, védelem és perorvoslatok használhatása tekintében a régi magyar büntető törvényeknek és gyakorlatnak azon szabályai, melyek előbb csak a nemesek által elkövetett büntettekre valának alkalmazhatók, jövőben a nem-nemesek által elkövetett büntettekre is egyaránt alkalmazandók.“ (Orsz. bir. ért. II. 3. §.)

Ugyan ezen egyenlőség van kimondva a rögtönbirósági szabályokban. Az 1862. évi decz. 12-én kiadott legfelsőbb határozat IV. §-a a rögtön bíróság elébe tartozó személyekről intézkedvén, megparancsolja, hogy „ezen gonosztevők polgári állása semmi tekintetbe nem jő.“ Ugyanezt mondja a m. kir. igazságügy- és belügyminister által 1868. november 5-én kiadott rögtönbirósági szabályok 7. §-a.

A testi fenyíték nagyon sokáig fentartotta a nemes és nem-nemes közötti különbséget. A testsanyargató testi büntetések alól a nemesség mindig kivételt képezett, — 1848-tól fogva pedig a Curia a nem-nemesekre is ritkábban s akkor is csak a legenyhébb nemükben alkalmazta azokat. A testsanyargató büntetések fajai voltak: 1. a csonkítás, szemkiválás, kéz-, fül-, orr-levágás, — 2. a seprüzés, — 3. a vesszőzés, — 4. a pálcázás vagy korbácsolás, — 5. a bélyegsütés.

Az 1836: XVII. t. cz. a testsanyargató büntetések végrehajtását a nem-nemesekre is némely megszorítások alá vette, midőn kimondta a verettetési büntetésekre vonatkozólag, hogy „ezen testi büntetéssel az elítélt rab egy fertály esztendő lefolytában ugyanazon egy ítéletnél fogva csak egyszer fenyítették, mely idő alatt ezen büntetés bármely ürügy alatt se ismételtessék, sőt ha az egyszerre elverendő 25 ütéseknél a fenyítés súlyosabb volna, azzal az elítélt rab csak fél évenként illetethessék“. (2. §.)

Az 1840: IX. t. cz. 9. §-a a mezei és erdei kihágások eseteire nyíltan fentartja a testi büntetést.

Az 1848: XXII. t. cz. 31. §-a csak „a nemzeti őrsereg tagjait“ veszi ki a testi büntetéssel való fenyítés alól.

Az Orsz. birói ért. II. 2. §. szerint: „nemesek és nem-nemesek által elkövetett büntettek büntetés-módjának, nemének és mértékének meghatározása tekintetében, a nemes és nem-nemes között többé különbség nem lehet, és e szerint a nem-nemes a nemeshez emeltetvén, a kir. Curia által az 1848. évtől fogva követett gyakorlatnál fogva is, a testi büntetés alkalmazásának helye büntetteknel egyáltalában nem leend.“

De ugyan ezen Országbirói értekezéslet II. 5. §-a az előbbi szakasz ellenére következőket mondja ki: „a mezei rendőri kihágások tekintetéből az 1840:9. t. cz. által fenntartva levén és az 1848-ik évi törvények által sem töröltetvén el az egészben, de a testi büntetésnek fentartása, míg más czélszerűvel a törvényhozás által nem pótoltatik, a közfegyelem fentartása tekintetéből a kihágások minden egyéb nemeinél is nélkülözhetetlennek mutatkozván, a testi büntetés óvatos használata kihágásoknál fennhagyatik ugyan: a mennyiben azonban az 1848:XXII. t. cz. a testi büntetést bizonyos qualificatiók létezése esetében megszüntette: ennél fogva az 1848-ik évi törvényhozás szelleméből indulva ki, a testi büntetés alóli teljes mentesség, a kihágás eseteiben is, a nemeseken és gyakorlatilag azok sorába felvett honoratorokon felül mindazokra is kiterjesztetik, kik az 1848. évi V. t. cz. szerint politikai jogok gyakorlatára képesítvék.“

Azonban hogy nemcsak kihágási és fegyelmi ügyekben, hanem máskor is alkalmaztatott még az ezutáni időkben is a testi büntetés, egész határozottan lehet következtetni az 1871:LII. t. cz. 1. §-ából, mely következőleg hangzik: „a testi fenyték, mint fő, mellék, vagy súlyosító büntetés, továbbá mint fegyelmi büntetés, ugy bñnvádi, mint rendőri esetekben többé nem alkalmazható.“ Már pedig ha a testi fenytéknek a felsorolt módon való alkalmazására nem merültek volna fel példák a gyakorlatban, nem lett volna szükség a testi fenyték eltörlésénél az alkalmazás különböző módjait felsorolni.

Tehát a testi fenyték csak az 1871:LII. t. cz. által lett végkép eltörlöve s itt kezdődik a nemes és

nem-nemes közötti teljes jogegyenlőség a büntető jog terén . . .

3. Vagyoni ügyek.

Az 1848-ik év után következő évek nem voltak alkalmasok az elvileg kimondott gyökeres átalakításokra s a vagyoni viszonyok rendezésére; évtizedeknek kellett elmulni, míg az urbériségből származó vagyoni kérdések tisztázva lettek. Az átmeneti intézkedéseket tárgyzó nyílt parancsokat és legfelsőbb rendeleteket bizalmatlansággal fogadta az addig alkotmányos igazgatóshoz szokott nemzet, saját magának pedig csak majd 20 év múlva volt módjában törvényhozásilag intézni a saját ügyeit.

Pedig nem lehet eltagadni másfelől azt, hogy habár a megjelent legfelsőbb nyílt parancsok és rendeletek nem gyökeresek is a mi alkotmányunkon s szokásainkon, de meg volt bennök a rendezési törekvés.

Alig némultak el egészen a csata-zajok, már (az 1848. decz. 2-ikán kelt császári szózáttal és az 1849. július 7-ikén kelt nyílt rendelettel a jobbágyi kapcsolat megszüntetése jóváhagyatván) — 1849. decz. 28-án megerősített s 1850. jan. 14-ikén kiadott egy rendelet, mely a telek- és betáblázási könyvek vezetését meghagyja. Ezután gyorsan követték egymást a vagyoni viszonyok rendezését célzó nyílt parancsok és rendeletek. Az 1852. nov. 29-ikén kiadott nyílt parancs az ősiségből és egyéb birtokviszonyokból eredő jogviszonyokat igyekezett meghatározni, — az 1853. márt. 2-án kiadott urbéri nyílt parancs az urbéri kapcsolat s ezzel rokon jogviszonyok szabályozását, az urbéri kárpótlás és földterementesítési eljárást foglalta magában, — az 1854. aug. 9-ikén a hagyatékok tárgyalása, gyámság és gondnokság tárgyában jelent meg rendelet, — míg az 1855. decz. 15-ikén a telekkönyvi rendelet adatott ki.

Ezen rendeletek és az 1852. nov. 29-iki rendelettel életbe léptetett osztrák polgári törvénykönyv szerint rendeztettek magánjogi viszonyaink s előbbi törvényeink csak annyiban birtak hatálylyal, a mennyiben az osztrák polgári törvénykönyvet életbe léptető rendeletben kimon-

datott, hogy a törvények visszaható erővel nem bírnak. Mig aztán az 1860. okt. 20-ikán kiadott császári diploma és legfelsőbb rendelet által törvénykezésünk ideiglenes szervezése elrendeltetett s ennek folytán létre jött az Országbirói értekezlet.

Az Országbirói értekezletet az említett 1860. október 20-ki legfelsőbb kibocsátvány folytán az országbirói méltósággal felruházott gr. Apponyi György hívta össze; — a Hétszemélyes tábla biráiból, más jeles birákból és ügyvédekből álló értekezlet 1861. jan. 23-tól 1861. márczius 4-ig a törvénykezés tárgyában egy javaslatot dolgozott ki, mely az országgyűlés intézkedéséig általánosan követendő szabályzatúl használható lenne; ezen javaslat ő Felsége által is helyben hagyatott, miután előbb már az 1861. évi országgyűlés által elfogadtatott. Ezen Országbirói értekezlet által megállapított, törvénynek ugyan nem mondható, de azért mégis törvényes erővel bíró szabályok 1861. évi július 23-án léptek életbe.

A felemlített rendeletek többé-kevésbé összefüggésben vannak a jobbágyi vagy urbéri viszonyok rendezésével. Az ösiségi nyiltparancs vagy 1852. nov. 29-ki rendelet annyiban vonatkozik a volt jobbágyokra, a mennyiben kimondja, hogy: „a földes uraknak a jobbágyokhozi előbbi viszonyán alapuló háromlási joga megszüntettetik“. (2. §.)

Az 1853. évi márczius 2-án kiadott legfelsőbb rendelet, az u. n. urbéri nyiltparancs 2. §-ában ez áll: „Az urbéri kapcsolat megszüntetése következtében a volt jobbágyok a kezükön levő urbéri földbirtokban teljes tulajdon s szabad rendelkezési joggal ruháztatnak fel, fönnhagyatván a jobbágy javakbani örökösödési rend s a telkek szétdarabolása iránt fenn álló vagy még kibocsátandó rendszabályok“. Kimondta ezen rendelet, hogy „az urbéri telkekkel a volt jobbágyok tulajdonai vá válnak a már törvényesen elkülönzött, vagy jövendőben törvényes uton elkülönzendő legelők, nem különben azon erdők és nádasok is, melyek az urbéri faizás s nádlás végett a volt jobbágyoknak átengedettek, vagy jövendőben átengedtetnének. (4. §.) Az erdők kiir-

tása által nyert földek, az u. n. irtások közül csak azok maradtak a volt jobbágyok kezén, melyek az urbéri telek kiegészítésére, életfentartásra, vagy terhes szerződések mellett örök időkre adattak, vagy a melyeken megszállítások léteztek, ha ezek birtokosainak ezen megszállításokon kívül egyéb, urbéri telekhez tartozó birtokuk nincs. (9. §.) Az erdei haszonvétel tekintetében ott, hol a volt jobbágyokat a földes ur erdőjéből faizás illette, a földes ur erdőjéből kihalított számukra egy darab s ezt teljes tulajdoni joggal nyerték. (10. §.) A nádlásra nézve azt mondja ki a rendelet, hogy a volt jobbágyok részére bizonyos mennyiségű nád adassék, vagy használatukra a nádas bizonyos része kijelöltessék. (15. §.) A legeltetés azon földeken, melyek ezen nyílt parancs határozatainál fogva a volt jobbágyok tulajdonaivá válnak, az egykori földesurakat többé nem illeti, de a jobbágyok sem legeltethetnek az urasági földeken. (16. §.) A szőlőkre vonatkozólag az foglaltatik e rendeletben, hogy csak akkor válnak a volt jobbágyok tulajdonává, ha az urbéri telek kiegészítő részét képezik, más szőlőhegyektől és szőlőktől „a szerződési, vagy eddigelé divatozott szolgáltatások és adózások, valamint netalán a szőlők föntartását érdeklő kötelezettség meg nem szüntetvék s míg a megváltás történik, vonakodás nélkül teljesítendők“ (17. §.) Az egykori jobbágyok korcsmálási joga¹⁾ az eddigi urbéri törvényekhez képest fentartatott. (24. §.) A malom és halászati jog tekintetében az eddigi törvények szolgálnak zsinórmértékül. (24. §.)

Az Országbirói értekezlet mintegy szentesítette s a gyakorlatban tovább is alkalmazásban hagyta az 1853. márczius 2-án kelt urbéri nyílt parancsot a következő rendelkezésével: „Az 1836. és 1840. évi urbéri törvények folytán időközben keletkezett, az ur-

¹⁾ Régen a jobbágyok sorban mérték a bort. (1559: LI. t. cz.). Lakadalomra 2 akó bor bevitele meg volt engedve. A közbirtokosok által birt. helyiségekben a jobbágy akárkinek korcsmájában ihatott, de házához már csak a saját ura korcsmájából vihetett bort. (Frank: 408.)

béri szabályozások minden nemére, az arányossági perekre és a földtehermentesítésre kiterjedő legfelsőbb szabályok az 1848. évi viszonyokkal összeütközésben nem lévén: azok a legközelebbi törvényhozás intézkedéséig, az 1790:35. t. cz. példája nyomán, minden innen az ország alkotmányos állására és alaptörvényeire vonható hátrányos következtetés nélkül, anyagi tekintetben továbbra is hatályban maradnak“. (Orsz. bir. ért. VI. 1. §.) Csupán az alaki dolgok keresztülvitelére lett kimondva az 1836., 1840. és 1848. évi törvények alkalmazása. (U. o. 2. §.)

E szerint tehát a kiadott legfelsőbb rendeletek és nyiltparancsok — melyek nélkül valóban beláthatlan zavarok idéztettek volna elő — az anyagi tekintetben érvényben maradtak egész addig, míg alkotmányos törvényhozás nem fog intézkedni. És ezen kiadott rendeletek érvénye fennmaradt 1868. évig.

Az 1868. évi országgyűlés az urbéri nyiltparancs (1853. márczius 2-án) egy részét — mely a szőlőktől járó adózásokra és szolgáltatásokra vonatkozik — törvényileg intézte el, intézkedvén a XXIX. t. cikkben „a szőlőbirtok után járó tartozások megváltásáról“. E törvénycikk szerint: „mindazon tartozások, melyeket a szőlőbirtokosok szőlőiktől s azok aljától és feljétől akár szőlőhegyben, akár szőlőkertben a földtulajdonosának szerződés, vagy gyakorlat szerint adni kötelesek, az alább körülírt megváltás mellett végkép megszüntettetnek“. (1868:29. t. cz. 1. §.) Továbbá: „a szőlőbirtokon és járulékain fekvő tartozásoknak természetben kiszolgáltatása már a folyó 1868. évre megszüntettetik“. (U. o. 31. §.) Végre: „a jelen törvény rendelkezése alá nem esnek azon szőlőbirtokok, melyeket a tulajdonos írott szerződésben azon határozott és világosan kifejezett feltétel alatt adott ki, hogy azok bizonyos évek múlva, vagy bizonyos határidőben reá visszaszálljanak“. (U. o. 32. §.)

Ezekből nyilván való, hogy 1848-ban elvileg eltöröltetett ugyan minden robot és dézma, tényleg azonban ez a szőlők tekintetében 1868-ban szűnt meg, tehát csak 20 év múlva!...

Egyébb urbéri viszonyok rendezésére ismét

később, csak az 1871. évi országgyűlésen került a sor. Az 1871: LIII. t. cz. intézkedik „az 1848-ik évi törvények által megszüntetett urbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtok-viszonyok rendezéséről“.

Ezen törvény alkotmányos módon rendezi mind azon urbéri viszonyokat, melyek 1853. évi márczius 2-ki urbéri nyílt parancs ideiglenes intézkedéseiből még az 1868: XXIX. t. cz. megalkotása után fenn maradtak s a kettő összehasonlítása után majdnem azt lehetne mondani, hogy ezen 1871: LIII. t. cz. csak kibővítése és szentesítése az 1853. évi márcz. 2-ki rendeletnek.

Az 1871: LIII. t. cz. kimondja, hogy: „az urbéri kapcsolatnak az 1848-ki törvények által lett megszüntetése következtében a volt jobbágyok a kezükön levő urbéri földbirtokban teljes tulajdoni és szabad rendelkezési joggal bírnak“. (2. §.) „Az urbéri telkekkel a volt urbéreszek tulajdonaivá válnak a már törvényesen elkülönzött, vagy jövőben elkülönzendő legelők, — nemkülönben azon erdők és nádasok is, melyek az urbéri faizás és nádlás fejében a volt urbéreszeknek az urbéri telkek után illetményképpen adattak, vagy adatni fognak.“ (3. §.)

Hogy pedig még ez ideig is mindig maradtak fenn jogok és kötelességek, melyek a volt földesurakat a volt jobbágyoktól a jogegyenlőség kimondása után két évtized múlva is megkülönböztették, nyilván való az 1871: LIII. t. cz. 5. §-ának következő rendelkezéséből: „Az 1848: IX. t. cz. által az urbéri kapcsolat véglegesen meg levén szüntetve, az urbéri kapcsolatból eredő és származtatott következő jogok és kötelezettségek is elenyésztek: 1. a házatlan urbéri zsellérek tartozásai, — 2. a pálinka-kazánoktól fizetett díjak, a mennyiben ezek az urbéri viszonyon alapulnak, — 3. az urbéri telken nyitott boltoktól a bérszedés joga, — 4. a földesurnak azon joga, mely szerint egykori jobbágyának a téglá, — vagy mészégetést, a kővágást, agyag, — vagy fővény-ásást annak földén megtilthatta, vagy ezen jog gyakorlásáért magának szolgáltatást köthetett ki, a hol ezen jog a job-

bágyi kapcsolat megszüntetéséig gyakoroltatott; és ezeken kívül — 5, a kizárólagos mészárszéki jog“.....

Régebben a nemteleneknek és idegeneknek tilos volt a vadászat és madarászat (1504: XVIII. t. cz., 1729: XXII. t. cz. és 1802: XXIV. t. cz.), — azonban a kárt tevő akármilyen vadat — nem tilos határban — szabad volt akármilyen elfogni, elejteni, agyonlőni, de a jobbágy tartozott azt földesurának odahagyni. (1802: XXIV. t. cz., 1840: IX. t. cz. 16. §.) Ezen elavult rendelkezéseken nem sok változtatást tettek a későbbi törvények és rendeletek, egészen 1872-ik évig, a mikor a VI-ik t. cikkben kimondatott, hogy „a vadászati jog a földtulajdonnak elválaszthatlan tartozéka“ (1. §.), — azonban ezen törvényczikkben sem kerülheti el a volt földesur és jobbágy között fennmaradt különbség kutatójának figyelmét az a körülmény, miszerint az is ki van mondva, hogy „azon erdőkben és nádasokban, melyek a korábbi földesur tulajdonát képezik, habár a volt urbéreseket illető faizási vagy egyéb szolgalmakkal vannak terhelve, kizárólag a volt földesurat illeti a vadászat. (4. §.) — — —

Meglehet, hogy egyéb elmosódó különbségeket is találnánk még a nemesek és nem-nemesek között, melyek az 1848-ki egyenlősítő s hazánk történetének legfényesebb lapját betöltő törvények után fennmaradtak, — meglehet, hogy a társadalmi téren még most is találnánk elfogultságot, mely csak a születést s nem a személyi képességet vizsgálja, — meglehet, hogy a felvilágosodás ezen óriási léptekkel haladó korszakában is találnánk arra esetet, hogy a régi családfa biztos lépcsőül szolgál az előre jutáshoz s a gyenge arra támaszkodva erősebb, mint az erős a nélkül: de ne keressük a különbségeket, — gondoljunk hálával mindnyájan arra, hogy összeforrott nemzetünk, rideg korlátok nem különítik el többé az embert az embertől, mindnyájan belől vagyunk az alkotmány sánczain s fel van téve a testvériség és egyenlőség ragyogó koronája azon nagyszerű épületre, melylyel végleg be van fejezve a magyarországi jobbágyság története.

Értelem zavaró sajtó-hibák.

5. lapon	21. sor	1851.	e helyett	1751.
19.	5.	ösök	ösök	
21.	29	minthogy	me t hogy	
33.	13.	orban	korban	
36.	19.	vették	vitték	
36.	35.	dlnár	dénár	
41.	20.	alkotott	alkottatott	
42.	utolsó „	1474.	1464.	
53.	17.	mozgott	morgott	
58	40.	csúva	csóva	
74.	26.	anyja	anyja volt	
79.	20.	csinálhatott	csináltatott	
91.	8.	atyáskodó	atyáskodó	
95.	31.	költözési	költözési	
97.	16.	jóbbágyokkal	jóbbágyokkal	
98.	8.	alól	alól, kik török uralom alatt voltak.	
98.	12.	valami	vallani	
98.	13.	méltános	méltányos	
99.	40.	ágyuk	ágyúk	
106.	24.	1613:	1613 : 36.	

Szerzőnél Nagy-Váradon vagy könyvárosi uton
megrendelhető:

A Székelyföldön és az Al-Dunán.

Utirajzok. Irta K. Nagy Sándor.

Ára 1 frt 50 kr.

A váradi színészet története 1799—1884.

Irta: K. Nagy Sándor.

Ára 60 kr.

A régi Biharmegyéről.

(A 17. és 18-ik századból.) Irta: K. Nagy Sándor.

Ára 35 kr.

Bihar-ország.

Utirajzok. Irta: K. Nagy Sándor.

A három kötet együtt 1 frt 50 kr.

Biharvármegye földrajza.

400 franc-kal jutalmazott pályamű. — Irta: K. Nagy Sándor.

Ára (térképpel) 1 frt 50 kr.

A pákász története.

Elbeszélés. 150 franc-kal jutalmazott pályamű. — Irta: K. Nagy Sándor.

Ára 25 kr.

A megtért bűnös, vagy a földi paradicsom.

Elbeszélés. 150 franc-kal jutalmazott pályamű. — Irta: K. Nagy Sándor.

Ára 25 kr.

Párisból haza.

Utirajzok. Irta: K. Nagy Sándor.

Ára 1 frt.